

Warmia i Mazury - nasze wspólne dobro

Wydano w ramach

IV Ogólnopolskiego Studenckiego Festiwalu Podróży Kormorany 2014



OSFP.UWM.EDU.PL

Warmia i Mazury

- nasze wspólne dobro

Redakcja

Stanisław Czachorowski, Mariusz Antolak, Żaneta Kostyk

Olsztyn, 2014

Redakcja naukowa monografii:

dr hab. **Stanisław Czachorowski**, prof. UWM
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Wydział Biologii i Biotechnologii

dr inż. arch. kraj. **Mariusz Antolak**
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Wydział Kształtowania Środowiska i Rolnictwa

mgr **Żaneta Kostyk**
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Wydział Prawa i Administracji

Recenzenci:

prof. dr. hab. inż. **Tomasz Bajerowski**, prof. zw.

prof. dr hab. **Aleksander Bielecki**, prof. zw.

prof. dr hab. **Zbigniew Endler**, prof. zw.

prof. dr hab. **Krzysztof Młynarczyk**, prof. zw.

dr hab. inż. **Agnieszka Jaszczak**

dr hab. inż. **Emilia Marks**

dr hab. inż. **Piotr Srokorz**

dr inż. **Iwona Batyk**

dr inż. **Aneta Dąbrowska**

dr inż. **Krzysztof Kupren**

Skład, przygotowanie do druku **Mariusz Antolak, Ewa Krasińska**

Projekt okładki: **Ewa Krasińska**

Zdjęcie na okładce: **Zofia Cypel**

Wydawca: Centrum Badań nad Dziedzictwem Kulturowym i Przyrodniczym oraz Akademicki Klub Turystyczny Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.

ISBN: 978-83-939380-0-1

Dofinansowano ze środków Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Olsztynie.

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie	7
Zagroba M., Pawłowicz J. Tradycjonalizm w architekturze wiejskiej Warmii i Mazur	13
Ruszczycka K., Piłza M., Mazur A. Przedogródki wiejskie jako element krajobrazu kulturowego Warmii	25
Gadomska W. Ochrona i kształtowanie krajobrazu w Krainie Wielkich Jezior Mazurskich	37
Antolak M., Walenciak K. Wybrane problemy ochrony i dokumentacji pomników przyrody na terenie województwa warmińsko-mazurskiego	47
Herman P., Rojczyk P. Prawne formy ochrony krajobrazu kulturowego w województwie warmińsko-mazurskim	59
Dworzycki M. Mazurski Park Narodowy - szansa czy zagrożenie dla rozwoju regionu?	69
Kocur-Bera K., Dudzińska M. Zagrożenia środowiska naturalnego Warmii i Mazur - studium przypadku	79
Dworecki P. Operaty rybackie jako element zrównoważonego gospodarowania zasobami wód na przykładzie obwodu rybackiego Jeziora Kortowskiego	95
Antolak M., Kostyk Ż. Edukacja ekologiczna oraz kampanie informacyjno-edukacyjne na Warmii i Mazurach	105
Kostyk Ż. Rola organizacji turystycznych w kształtowaniu postaw ekologicznych i promocji Warmii i Mazur	117

Batyk I. M. Analiza potencjału produktu turystycznego „Kanał Augustowski - Szlak Papieski”	129
Polucha I. „Turystyka nowej generacji” – innowacyjne odkrywanie lokalnego dziedzictwa	139
Walenciak K. Gra miejska i eksploracja miejska jako formy turystyki niszowej Warmii i Mazur w świetle internetowych źródeł informacji	151

WPROWADZENIE

Bez wątpienia coś ważnego dzieje się w świecie wokół nas, zarówno w przyrodzie, w społeczeństwie, gospodarce i w kulturze. Lokalne procesy, dostrzegane na Warmii i Mazurach, uwidaczniają się w globalnej skali. Analizowane są w różny sposób, czysto akademicki jak i bardzo praktyczny, w formie turystycznej eksploracji. Filozofowie próbują nazywać to globlokalizmem lub globalizacją. Turyści próbują samodzielnie dotrzeć do różnych zakątków i samodzielnie doświadczyć, poznać, zrozumieć.

Celem niniejszej monografii naukowej, wydanej przy okazji IV Ogólnopolskiego Studenckiego Festiwalu Podróży Kormorany 2014, jest przede wszystkim interdyscyplinarna i wielowarstwowa edukacja ekologiczna. Ma być swoistym uzupełnieniem do relacji prezentowanych w czasie Festiwalu i niejako w innym wymiarze refleksji umożliwić spojrzenie na Warmię i Mazury oraz ukazać różnorodność i bogactwo naszego regionu.

Oddawana do rąk czytelników monografia jest wieloautorskim i interdyscyplinarnym spojrzeniem na jeden z wielu regionów w globalnej wiosce. Jeden z wielu, ale wyjątkowy i niepowtarzalny. I paradoksalnie nie do końca odkryty. Z oczywistych względów niniejsza monografia nie obejmuje wszystkich aspektów i nie pretenduje do opisanie wszystkiego. Dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze jest zbyt obszerne, aby zawrzeć je w jednej książce. Przy różnorodności stylów i odmiennych doświadczeniach różnych dyscyplin naukowych, prezentowana monografia jest raczej wstępem i zaproszeniem do dalszego poznawania i odkrywania walorów naszego regionu. Jest zaproszeniem do interdyscyplinarnego spojrzenia na regionalne dziedzictwo przyrodnicze i kulturowe. Dziedzictwo to coś, co dostaliśmy w spadku od przodków, to wczoraj i przedwczoraj. Dziedzictwo to kapitał, który możemy roztrwonić jak syn marnotrawny albo wykorzystać do budowania przyszłości i inwestowania (np. we wszechstronną turystykę). Tak więc dziedzictwo to jutro (przyszłość). Kilka ciekawych pomysłów, innowacyjnych i przyszłościowych, zawartych jest w prezentowanych dalej artykułach.

Przyroda z kulturą jest nierozzerwalnie związana, zarówno współtworzy kulturę, jak i jest tworzona przez aktywność człowieka. Człowiek jest częścią przyrody, żyje w niej, na dobre i na złe. Człowiek żyje w kulturze. Dziedzictwo to nierozzerwalna więź kultury i przyrody. I to można dostrzec na Warmii i Mazurach, o czym informują autorzy zawartych w monografii artykułów. Zagadnienia, nakreślone w artykułach, poruszają problemy walorów środowiska przyrodniczego

i kulturowego, bioróżnorodności, form ochrony przyrody, aspekty prawne ochrony przyrody, elementy składowe krajobrazu kulturowego, aspekty lokalnej edukacji ekologicznej, rolę organizacji turystycznych w kształtowaniu postaw ekologicznych i promocji Warmii i Mazur, turystykę zrównoważoną, nowe formy turystyki wiejskiej czy w końcu promocję regionu w oparciu o dziedzictwo przyrodnicze i kulturowe.

O zagrożeniach środowiska naturalnego Warmii i Mazur, na konkretnym przykładzie, pisze Katarzyna Kocur-Bera i Małgorzata Dudzińska. Zdaniem autorek Warmia i Mazury obfitują w obszary z dobrze zachowanym środowiskiem naturalnym, unikatowe w skali Europy. Autorki przeanalizowały straty finansowe, spowodowane przez nadzwyczajne zjawiska pogodowe, w tym wynikające ze zjawisk globalnych. Straty te są dość duże i dotyczą głównie strat w plonach. Odnosi się to także do roślin rosnących w warunkach naturalnych. Sensowną propozycją jest planowanie tempa rozwoju gospodarczego, które pozwala na utrzymanie środowiska naturalnego w takim stanie, aby mogły z niego korzystać również i następne pokolenia, także w aspekcie wykorzystania turystycznego.

Zagadnienie edukacji ekologicznej oraz kampanii informacyjno-edukacyjnych na Warmii i Mazurach szczegółowo omówione jest w artykule Mariusza Antolaka i Żanety Kostyk. Ostatnie lata obfitowały w szeroko zakrojone kampanie społeczne, które miały na celu przybliżenie bogactwa przyrodniczego i kulturowego regionu Warmii i Mazur. Mimo wielu działań i projektów edukacyjnych, realizowanych przez Centra Edukacji Ekologicznej oraz placówki parków krajobrazowych czy projekty realizowane przez urzędy państwowe, wciąż wiemy mało o przyrodzie regionu. Ale jest to problem ogólnoeuropejski czy nawet ogólnoświatowy. Bioróżnorodność lokalna wciąż kryje wiele tajemnic i wymaga odkrycia. Jest to dodatkowa zachęta do rozwijania różnych form turystyki niszowej oraz badań naukowych.

Przykłady wielu luk w naszej wiedzy o przyrodzie regionu znaleźć możemy w opracowaniu Mariusza Antolaka i Kamili Walenciak, pt. „Wybrane problemy ochrony i dokumentacji pomników przyrody na terenie województwa warmińsko-mazurskiego”. Na terenie Polski w 2012 roku w ewidencji umieszczono 36316 pomników przyrody. Na terenie województwa warmińsko-mazurskiego występowało ich 2564. W porównaniu do pozostałych regionów, województwo warmińsko-mazurskie znajduje się na 8 miejscu pod względem liczby pomników przyrody (powyżej średniej krajowej) oraz na 10, jeżeli chodzi o ich zagęszczenie (poniżej średniej krajowej). Ale nie świadczy to o złym stanie środowiska, lecz relatywnie słabym zewidencjonowaniu potencjalnych pomników przyrody. Świadczy o tym chociażby brak aktualnych zestawień obiektów. Część z obiektów wpisanych na listy od wielu lat nie istnieje, a niektóre figurują w zestawieniach pod kilkoma numerami. Nawet takie proste do ochrony obiekty przyrodnicze wymagają opisan

i odkrycia. Nie mówiąc już o zinventaryzowaniu gatunków roślin, grzybów i zwierząt oraz różnorodności ekosystemów.

Żaneta Kostyk w artykule pt. „Rola organizacji turystycznych w kształtowaniu postaw ekologicznych i promocji Warmii i Mazur” omawia antropogeniczne zmiany środowiska i rolę organizacji turystycznych w kształtowaniu prośrodowiskowych postaw wobec przyrody. Najstarszą organizacją turystyczną działającą na Warmii i Mazurach jest Oddział Warmińsko-Mazurski PTTK w Olsztynie, założony przez Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze już w 1946 roku. Autorka podkreśla, że olsztyńskie grupy turystyczne znacznie chętniej ze sobą współpracują niż konkurują. Należy mieć nadzieję, że ich działalność przez kolejne lata będzie służyła Warmii i Mazurom oraz promowała ten piękny region wszędzie tam, gdzie dotrą ich członkowie. A więc praktycznie na całym świecie, czego przykładem są relacje z wypraw turystycznych, prezentowanych w czasie Festiwalu Podróży Kormorany 2014.

Niezwykle ciekawe spojrzenie na dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze w artykule pt. „Przedogródki wiejskie jako element krajobrazu kulturowego Warmii” przedstawiły: Katarzyna Ruszczycka, Marzena Płaza i Anna Mazur. Krajobraz kulturowy Warmii zdecydowanie różni się od innych regionów Polski. Tę odmienność dostrzec można na terenach wiejskich w przyzagrodowych ogrodach. O ich bogactwie przesądzają uprawiane rośliny jak i tradycja. W wyniku migracji ludności po 1945 roku Warmia stopniowo traciła swą dawną tożsamość kulturową, widoczną w przedogródkach wiejskich. Elementy te zostały przekształcone i zmieniły swój charakter. Dlatego – jak zaznaczają autorki - obecnie istotne jest docieranie do źródeł i przywracanie wizerunku krajobrazu wiejskiego zgodnie z tradycją regionu.

Kraina tysiąca jezior od dawna jest w gestii zainteresowań rybackich. Piotr Dworecki na przykładzie obwodu rybackiego Jeziora Kortowskiego opisuje operaty rybackie jako element zrównoważonego gospodarowania zasobami wód. Pojezierze Mazurskie to unikalny region, gdzie znajduje się największa liczba jezior w całym kraju. Analizowany operat rybacki dla obwodu rybackiego Jeziora Kortowskiego w zlewni rzeki Łyny nr 13 jest przykładem właściwie wykonanego operatu. Ale jednocześnie, dzięki licznym badaniom naukowym, Jezioro Kortowskie może być bardzo specyficznym obiektem edukacyjnym, wykorzystywanym także w turystyce.

Iwona M. Batyk w swojej pracy podejmuje się analizy potencjału produktu turystycznego „Kanał Augustowski – Szlak Papieski”. Jest to przykład łączenia elementów przyrodniczych i kulturowych, wykorzystywanych w infrastrukturze turystycznej. Autorka analizuje kształtowanie się turystyki w regionie z wykorzystaniem badań ankietowych. Swoje badania podsumowuje: „należy dołożyć wszelkich starań, aby najlepszy produkt turystyczny w Polsce „Kanał Augustowski – Szlak Papieski” na stałe wpisywał się w miejsca, które z pewnością należy zoba-

czyć. Walory przyrodnicze oraz klimat, towarzyszący temu miejscu, muszą być stawiane na pierwszym miejscu we wszystkich kampaniach informacyjnych.”

Problematykę ochrony i kształtowania krajobrazu w Krainie Wielkich Jezior Mazurskich podejmuje w swoim artykule Wiesława Gadomska. Podkreśla, że krajobraz tego obszaru ma bezdyskusyjną wartość przyrodniczą, a sam mezoregion należy rozpatrywać w aspekcie unikatowej przestrzeni przyrodniczo-krajobrazowej, będącej syntezą krajobrazu naturalnego, naturalno-antropogenicznego i kulturowego. Autorka zaznacza jednak, że brak jest całościowej ochrony krajobrazu, bowiem chronione są tylko poszczególne jego elementy.

Zbliżoną tematykę podejmuje praca Michała Dworzyckiego pt. „Mazurski Park Narodowy – szansa czy zagrożenie dla rozwoju regionu?” Autor stawia pytanie czy piękno Warmii i Mazur może być zagrożone? I w tym kontekście przedstawia plany Mazurskiego Parku Narodowego, szeroko omawiając historię oraz uwarunkowania społeczne i prawne.

Iwona Połucha pisze o turystyce nowej generacji jako innowacyjnym odkrywaniu lokalnego dziedzictwa. Podkreśla także, że poznawanie dziedzictwa historycznego, przyrodniczego i kulturowego jest nieodzownym elementem budowania tożsamości regionalnej. W erze popularyzacji technologii cyfrowych radykalnie zmienił się sposób myślenia młodego pokolenia. Dlatego poszukiwane są nowe formy, dostosowane do zupełnie innego odbiorcy. Jak przekonuje w swoim artykule autorka, turystyka w nowym wymiarze musi dostarczać interaktywnej rozrywki, wzbudzać pozytywne emocje, dostarczać wiedzy i zachęcać do aktywnego uczestnictwa. W dobie postępującej globalizacji i migracji kulturowej coraz większego znaczenia nabiera potrzeba chronienia „małych ojczyzn”. Poszukiwanie tożsamości regionalnej mobilizuje do odkrywania atrakcyjnych elementów krajobrazu, osobliwości flory i fauny, interesujących historii, zapomnianych legend, gwary, tradycji i obyczajów. Warmia i Mazury, dzięki bogactwu walorów przyrodniczych i kulturowych oraz atrakcyjności krajobrazu polodowcowego, jest idealnym obszarem do wdrażania innowacyjnych metod zwiedzania.

Podobną tematykę podejmuje artykuł Kamili Walenciak, pt. „Gra miejska i eksploracja miejska jako formy turystyki niszowej Warmii i Mazur w świetle internetowych źródeł informacji.” Autorka podkreśla, że turystyka przeznaczona jest dla konkretnej, wąskiej grupy odbiorców. Szczegółowo opisuje gry miejskie oraz eksploracje miejskie. Rozwojowi obu form turystyki sprzyja rozwój informatyzacji społeczeństwa, technologii informatycznych (narzędzi do projektowania gier i map) oraz powszechny dostęp do smartfonów i tabletów. Według autorki gry miejskie mają duży potencjał i szansę rozwoju ze względu na aktywne uczestnictwo w nich społeczeństwa oraz połączenie rozrywki, edukacji, rywalizacji i integracji. Podkreśla także, że mogą stanowić skuteczny produkt promocyjny miast i mniejszych miejscowości.

„Prawne formy ochrony krajobrazu kulturowego w województwie warmińsko-mazurskim” to artykuł autorstwa Piotra Hermana i Pawła Rojczyka. Odnosi się do krajobrazu kulturowego, jego definicji, charakterystyki oraz form prawnych ochrony tego fragmentu dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego regionu.

W niniejszym opracowaniu autorzy zamieszczonych artykułów próbują udowodnić, że Warmia i Mazury to teren o bogatej historii, licznych atrakcjach turystycznych, ale także stanowiący cenne siedliska i ostoje zagrożonych wyginięciem gatunków roślin i zwierząt. Region stanowiący część „Zielonych Płuc Polski” jest stosunkowo mało przekształcony, dlatego ważnym elementem tworzenia strategii jego rozwoju jest ukierunkowywanie jej na ochronę poprzez edukację oraz wprowadzanie innowacyjnych rozwiązań w dziedzinie ochrony środowiska, turystyki i gospodarki. Przyroda z kulturą jest nierozzerwalnie związana. Człowiek żyje zarówno w przyrodzie jak i kulturze. Tak więc dziedzictwo regionalne to nierozzerwalna więź kultury i przyrody. Wbrew pozorom przywoływane wielokrotnie dziedzictwo regionalne wymaga pełniejszego opisanie i odkrycia. Wiedza powstaje najpierw z obserwacji i gromadzenia faktów, potem z ich analizy i prób zrozumienia działania. Z tego rodzi się wiedza użytkowa – bo rozumiejąc świat potrafimy w nim poprawnie działać. Ale z tej wiedzy, wspieranej wszechstronną edukacją, w tym edukacją ekologiczną, rodzi się także tożsamość regionalna.

Świat wokół nas nieustannie się zmienia. Ale w tej szybkiej podróży do przeszłości nie powinniśmy zapomnieć o cennym bagażu dziedzictwa. Nie da się chronić bioróżnorodności bez dbałości o człowieka. Ekorozwój (rozwój zrównoważony) to nieustanny kompromis między potrzebami przyrody, społeczeństwa i gospodarki. Tylko wtedy rozwój może być zrównoważony i trwały. Szybko zachodzące zmiany powodują, że zapominamy o przyrodzie, w której wyrosliśmy. Zagrożone są nie tylko konkretne gatunki grzybów, roślin i zwierząt, ale także nasza wiedza o nich i sposobach użytkowania krajobrazu. „Znajomość gatunków drzew zmienia się w znajomość znaków firmowych. (...) Zanik, czyli dewolucja, wiedzy o przyrodzie jest przerażający. Odbywa się setki razy szybciej niż zanikanie gatunków. Giną wiedza i systemy współżycia z przyrodą, które funkcjonowały tysiące lat. Ginie pamięć o tym, jak uprawiać, kosić, jakie zioła zbierać. Giną odmiany roślin.” (Łukasz Łuczaja).

Wzajemne uzależnienie przyrody i człowieka było w przeszłości, jest obecnie i będzie w przyszłości. Dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze jest w tym kontekście projektem badawczym poznania tych procesów, jakie zachodzą na Warmii, Mazurach oraz porównania z podobnymi zjawiskami, zachodzącymi nie tylko w regionach Europy ale i świata. Jednym z elementów tego poznawania i porównywania jest różnorodna turystyczna eksploracja Warmii i Mazur jak i każdego zakątka świata. Bo turystyka jest w pewnym sensie stylem życia i działaniem praktycznym, jest swoistym odkrywaniem i rozmyślanie w drodze. Można chyba powiedzieć, że jest filozofią praktyczną.

Oddając w ręce Czytelników niniejszą monografię zapraszamy do dialogu i wymiany doświadczeń. Kreatywne jednostki żyją we wszystkich ludzkich społecznościach. Tyle tylko, że niektóre środowiska dostarczają im więcej inspiracji i stwarzają bardziej sprzyjające warunki do zastosowania wynalazków. Czy Warmia i Mazury mają jakieś dogodne warunki przyrodniczo-kulturowe, by rozwijała się tu gospodarka oparta na wiedzy i kreatywności, w tym szeroko rozumiana turystyka? Co oryginalnego możemy tu stworzyć, wykreować i zaproponować innym, jako pomysł na życie w XXI wieku?

Dr hab. Stanisław Czachorowski, prof. UWM
Katedra Ekologii i Ochrony Środowiska
Wydział Biologii i Biotechnologii
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

TRADYCJONALIZM W ARCHITEKTURZE WIEJSKIEJ WARMII I MAZUR

TRADITIONALISM IN ARCHITECTURE OF RURAL WARMIA AND MAZURY

dr inż. arch. Marek Zagroba, dr inż. Joanna Pawłowicz

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Wydział Nauk Technicznych

Katedra Budownictwa Ogólnego i Fizyki Budowli

Summary

The cultural landscape of Warmia and Mazury has a rich history. Landscape of the region consists of many lakes and rivers. It influenced the forms of architectural objects, which today contribute to preserved cultural heritage. Location, shape, construction and the material used form a tradition of building structures in region. Available materials: wood, clay and stone allowed to develop architecture that is based on these resources.

Wooden architecture plays a significant role in traditions of the region and is characteristic to the rural landscape. Various buildings and structures made of wood demonstrate the technical skills, but also sensitivity to the harmony and beauty in the process of shaping space. This aspect of the traditional wooden architecture of Warmia and Mazury is the subject of this study.

Keywords: architecture, traditional construction, cultural heritage

Wstęp

Krajobraz kulturowy Warmii i Mazur jest wynikiem oddziaływania czynników przyrodniczych oraz wielowiekowej działalności człowieka, której ślady w postaci zachowanego dziedzictwa są widocznym zapisem dziejów regionu. W ciągu wieków ścierały się na tym obszarze wpływy różnych grup osadniczych, co miało wpływ na ukształtowanie urbanistycznego i architektonicznego charakteru zagospodarowania przestrzeni wiejskich i w późniejszym okresie miejskich. Spośród ludów nadbałtyckich wielki wpływ na to mieli Prusowie, nazywani w najstarszych dokumentach „Estami” lub „Bruzi”¹. Najstarsza wzmianka na ich temat pochodzi z IX wieku. Żyjąc w rozproszeniu nie wytworzyli formy państwowości, niemniej jednak ich struktura osiedleńcza ulegała przeobrażeniom. Początkowo zabudowę stanowiły oddalone od siebie gospodarstwa, z czasem pojawiły się grodziska, pełniące ważną funkcję w systemie obronnym. Wznoszone były w miej-

¹ Biskup M., Labuda G., *Dzieje Zakonu Krzyżackiego w Prusach*, Gdańsk 1986, s. 42.

scach niedostępnych: na wzniesieniach, w zakolach i rozwidleniach rzek oraz na półwyspach jezior. Istniały grody duże o charakterze typowo obronnym, w których chroniła się okoliczna ludność wraz z dobytkiem, stąd ich umacnianie wałami kamienno-ziemnymi lub drewnianą palisadą oraz mniejsze, pełniące funkcje typowo mieszkalne.

W okresie pierwszych wieków państwowości polskiej, terytorium zajmowane przez Prusów zaczęło obfitować w grody i obronne dwory, których liczba wskazuje, że był to okres niepokoju wewnętrznych². Perspektywy rozwoju życia gospodarczego opierające się przede wszystkim na zajęciach rolniczych, położyły w efekcie podwaliny pod rozwój handlu. Jego pomyślny rozkwit zbiegł się z agresją Zakonu Krzyżackiego. Przerwało to proces powstawania feudalnego państwa pruskiego, gdyż idea misyjna została podporządkowana celom politycznym i gospodarczym. Podbite ziemie Prusów podzielone zostały na cztery diecezje: chełmińską, pomezzańską, sambijską i warmińską³.

Po osiedleniu się na pobliskiej ziemi chełmińskiej, Krzyżacy w krótkim czasie narzucili plemionom pruskim własną zwierzchność. Zadanie, jakie postawił przed sobą Zakon (całkowite opanowanie Prus), miało na celu takie zbudowanie gospodarki kraju, by zapewnił mu ekonomiczną niezależność. Przystąpiono wówczas do systematycznej i planowej kolonizacji Prus. O skali przedsięwzięcia niech świadczy fakt, że do 1400 roku Krzyżacy założyli 1400 wsi, 93 miasta oraz zbudowali około 120 zamków i strażnic⁴. Początkowo kolonizacja polegała na zakładaniu osad przygranicznych (względny bezpieczeństwa i obrony granic), a po 1278 roku objęła całą Warmię. Spowodowało to zanikanie osad zwartych, a w zamian powstawanie ośrodków samotniczych. Sprawna i prężna administracja Zakonu doprowadziła do celowego, przemyślanego i prawie jednolitego charakteru urbanizacji regionu⁵. Istotną rolę w tym procesie odegrały uwarunkowania militarne i topograficzne. Związana z tym budowa zamków w istotny sposób zmieniła obraz architektury późnego średniowiecza Warmii i Mazur.

W budowlane tradycje regionu bardzo mocno wpisała się architektura drewniana, charakterystyczna dla krajobrazu wsi. Różnego rodzaju budynki i budowle wykonywane z drewna są świadectwem ukształtowanych przez stulecia umiejętności technicznych, a poprzez całe bogactwo detalu pozostają przejawem wrażliwości na harmonię i piękno w kształtowaniu przestrzeni miejsca ludzkich siedlisk. Ten

² Górski K., *Państwo Krzyżackie w Prusach*, Gdańsk - Bydgoszcz 1946, s. 22.

³ Krassowski W., *Dzieje budownictwa i architektury na ziemiach Polski*, T. 2, Warszawa 1990, s. 15-16.

⁴ Achremczyk S., *Historia Warmii i Mazur*, Olsztyn 1997, s. 31-32.

⁵ Górski K., *Ustrój Państwa i Zakonu Krzyżackiego*, Gdynia 1938, s. 49, tamże: akcja kolonizacyjna w Prusach obejmowała następujące cele: sprowadzenie niemieckiego rycerstwa feudalnego, budowę klasztorów, zakładanie wsi i budowę miast.

aspekt tradycyjnej, drewnianej architektury Warmii i Mazur jest przedmiotem niniejszego opracowania.

Materiały budowlane w budownictwie tradycyjnym

Północno-wschodnia część Polski to obszar zróżnicowany pod kątem warunków przyrodniczych – panującego klimatu, zasobów fauny i flory czy ukształtowania terenu. Licznie występujące jeziora i rzeki wpisują się w specyfikę krajobrazową regionu. Te uwarunkowania wpłynęły również na charakter zachowanego dziedzictwa kulturowego w postaci obiektów architektury. Ich rozwiązania przestrzenne, sposób lokalizacji, forma oraz zastosowany materiał składają się na wielowiekową tradycję budowania na tym obszarze.

Budownictwo tradycyjne zawsze rozwijało się w oparciu o rodzimie występujący budulec służący do wznoszenia budowli. Zasoby w drewno, glinę czy kamień generowały rozwój architektury drewnianej, ceglanej bądź kamiennej. Podobnie było w przypadku Warmii i Mazur, gdzie korzystano z materiałów, które łatwo dawało się pozyskać. Należały do nich: piasek, żwir, glina, kamień narzutowy. Z kolei obfitość lasów iglastych i liściastych oraz umiejętność obróbki drewna dawały możliwość pozyskiwania tego surowca, czyniąc go głównym materiałem budowlanym przy budowie domów i budynków gospodarczych.

W późniejszym okresie, tj. w wieku XVII i XVIII, pojawiły się techniczne dodatki – żelazo wykorzystywane w formie gwoździ, zamków oraz okuć okiennych i drzwiowych, a także szkło okienne. W tym samym czasie wypalana cegła zaczęła na skutek zarządzeń ówczesnych władz pruskich wypierać drewno jako główny materiał budowlany. W wyniku tego nastąpił niemalże całkowity, pomijając południe Warmii i Mazur, zanik tradycyjnego budownictwa drewnianego.

Poszczególne materiały budowlane miały zastosowanie w konkretnych częściach budynków. Głazy narzutowe w budownictwie wiejskim stosowano przede wszystkim jako fundamenty lub do wznoszenia ścian budynków mieszkalnych⁶. Korzystne właściwości – odporność na czynniki atmosferyczne i uszkodzenia, wytrzymałość oraz łatwość pozyskiwania zdecydowały, że materiał ten wpisal się w tradycjonalizm architektoniczny regionu.

Materiałem, który w zdecydowanym stopniu wpłynął na charakter kształtowanych budowli było drewno. Przyczyniła się do tego powierzchnia lasów, a oprócz tego szereg zalet – dobre właściwości izolacyjne, wytrzymałość, wygląd oraz prostota obróbki. To zdecydowało o popularności drewna i jego dominacji w rozwoju architektury regionalnej. Sosna i świerk to rodzime gatunki, które posłużyły do wykonywania konstrukcji całych budynków: podwalin (niekiedy wykorzystywano również drewno dębowe), ścian zewnętrznych i wewnętrznych, belek stropowych oraz elementów więźby dachowej.

⁶ W zakładanych w średniowieczu miastach kamień narzutowy wykorzystywano do wznoszenia miejskich murów obronnych i innych elementów fortyfikacji.

Naturalne zasoby Warmii i Mazur w glinę spowodowały, że materiał ten w formie surowej lub przetworzonej (wyroby ceramiczne) znalazł szerokie zastosowanie w budowie budynków murowanych. Wykonanie szerokiego komina – tzw. czarnej kuchni, docieplenie stropów, uszczelnienia oraz zaprawa do łączenia kamieni polnych należą do grupy najprostszych zastosowań gliny, niewymagających procesów technologicznych. Podobnie było ze słomą i znacznie od niej droższą trzcina, naturalnymi materiałami wykorzystywanymi do krycia dachów. Takie poszycia były trwałe, odporne na czynniki zewnętrzne, posiadały bardzo dobre właściwości izolacyjne ale niestety nie chroniły budynków przed ogniem.

Cegła ceramiczna i dachówka jako materiały uzyskane z wypalania gliny w wysokiej temperaturze, dały możliwość wznoszenia bardziej trwałych budowli i ich części. W budownictwie wiejskim regionu wypieranie konstrukcji drewnianych przez cegłę datuje się na XVIII wiek⁷. Od tego momentu cegła stała się głównym materiałem budowlanym. Dotyczy to również dachówek ceramicznych. Odpowiednio uformowane w zależności od typu (karpiówka, holenderka – tzw. esówka, zakładkowa) zapewniały łatwe mocowanie, szczelność pokrycia oraz od strony wizualnej estetyczny wygląd. Do łączenia ceramiki służył cement, używany prawdopodobnie już w czasach krzyżackich. Zalicza się go do spoiw hydraulicznych czyli takich, które mają zdolność do twardnienia na skutek zachodzących w powietrzu i wodzie reakcji chemicznych.

Wiejska architektura drewniana Warmii i Mazur

Jednym z najważniejszych elementów w kształtowaniu wiejskiej przestrzeni w wielu regionach była chata nazywana również chałupą. Na Warmii i Mazurach budynki te posiadały wejście w ścianie podłużnej i usytuowane były w stosunku do przylegającej drogi szczytem bądź kalenicą. Posiadały odpowiednie proporcje rzutu, wysokości ściany do dachu oraz określony kąt nachylenia połaci dachowych. Wznoszone były przy użyciu tradycyjnych technik ciesielskich, rozwijanych w oparciu o budowlane doświadczenia zdobywane przez pokolenia. Do XIX wieku chałupy miały charakter mieszkalno-gospodarczy. Wraz z poprawą warunków życia ludności na wsi nastąpił podział na budynki mieszkalne i inwentarskie.

W tradycyjnym budownictwie drewnianym ukształtowały się różne rozwiązania konstrukcji wznoszonych ścian. Najczęściej spotykaną była konstrukcja zrębowa nazywana wieńcową (ryc. 1). Tworzyły ją układane jedno na drugich poziome belki, zwane balami lub cioskami o grubości 14-25 cm, łączone w węglach. Powszechnym sposobem łączenia były zamki węglowe (jaskółczy ogon) lub obłap, co gwarantowało stabilne łączenie ścian. Połączenie bali gwarantowały tzw. tyble – kołki drewniane wbijane w otwory i mające przeciwdziałać zjawisku wypaczania elementów konstrukcyjnych. Stabilności

⁷ Storz K., *Murowany dom wiejski w krajobrazie kulturowym Warmii i Mazur*, Warszawa 2011, s. 40.

dotyczyły trapezowe wkładki dębowe, umieszczane pomiędzy dwoma kolejnymi cioskami. Nieszczelności połączeń były uszczelniane gliną, mchem i słomą, co stanowiło wykończenie ścian zewnętrznych. Ściany wewnętrzne były tynkowane gliną i bielone wapnem⁸.

Taka konstrukcja miała swoje wady. Maksymalna długość belek wynosząca 8-9 metrów powodowała ograniczenia w wymiarach budynków⁹. Modyfikacją konstrukcji zrębowej, jaka pojawiła się w połowie XIX wieku, była konstrukcja zrębowo-słupowa. Polegała ona na umieszczeniu słupów w miejscach występowania otworów okiennych i drzwiowych, pomiędzy które wsuwano przygotowane uprzednio cioski. Powiązanie rowków w słupach ze specjalnie przyciętymi balami dawało możliwość łączenia ścian zewnętrznych i wewnętrznych. Przy takim rozwiązaniu dowolne zwiększenie długości budynku przestawało być problemem.

Innym rodzajem tradycyjnej konstrukcji drewnianej, ale bardzo rzadko spotykanym, była konstrukcja sumikowo-łątkowa, zwana dyłową. Był to rodzaj ściany szkieletowej złożonej ze słupów – łątków wpuszczonych dołem w odwaliny a górą w oczepy i wyposażonych w specjalne rowki oraz wypełnienia w postaci desek lub bali, tzw. sumików. Zaletą tego rozwiązania, podobnie jak układu zrębowo-słupowego była możliwość budowania ścian o dowolnej długości ale z krótkich elementów.

Popularnym obok układu zrębowo-słupowego rozwiązaniem rozpowszechnionym na Warmii i Mazurach (prawdopodobnie przez niemieckich kolonistów) była konstrukcja ryglowa, nazywana również słupowo-ramową. Niemniej jednak dosyć trudno jest spotkać na Warmii i Mazurach budynki wykonane w całości w tej technologii. Na ogół w ten sposób wykonywano ściany szczytowe i kolankowe¹⁰. Konstrukcja ta jest rodzajem ściany szkieletowej o układzie ramowym, wzmocnionej poziomymi ryglami i ukośnymi zastrzałami. W zależności od wypełnienia przestrzeni pomiędzy poszczególnymi belkami, różnie była określana. Jeśli tworzyła je mieszanka gliniano-słomiana lub gliniano-trzciniowa, był to szachulec, jeśli wypełnieniem był mur z cegły (niekiedy tynkowany i bielony), konstrukcję nazywano murem pruskim.

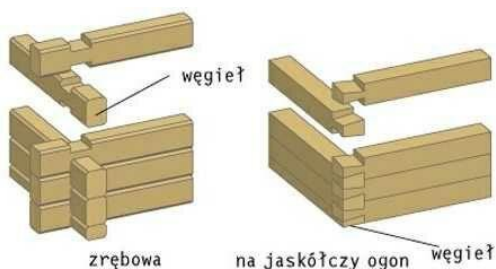
Elementem przestrzennym, charakterystycznym dla bryły drewnianych chałup warmińskich i mazurskich były podcienia. Pełniły najczęściej funkcję użytkową, czasami konstrukcyjną ale główną domeną ich stosowania była rola dekoracyjna – przełamwały formę prostokąta, wprowadzając dodatkowo grę światła i cienia w bryle budynku. Główne zastosowanie miały podcienia szczytowe i frontowe (fot. 1). W pierwszym przypadku wysunięty szczyt domu podparty był

⁸ Klonowski F., *Drewniane budownictwo ludowe na Mazurach i Warmii*, Olsztyn 1965, s. 59.

⁹ Tamże, s. 55-56.

¹⁰ Tamże, s. 63.

trzema lub czterema rzeźbionymi słupami, które z uwagi na niewielkie wysunięcie dachu nie pełniły funkcji konstrukcyjnej. Takie rozwiązanie było charakterystyczne dla architektury Mazur oraz południowej Warmii. Niezwykle urokliwą konstrukcją był podcień frontowy. Wykonywany pod kątem prostym do podłużnej ściany domu, mógł być budowany w konstrukcji ryglowej lub zrębowej. Znaczne wysunięcie z lica ściany, na tyle aby zmieścił się pod podcieniem wóz, dawało możliwość stworzenia dodatkowej powierzchni użytkowej w poziomie poddasza o funkcji spichlerza, przeznaczonego na przetrzymywanie zboża. Ten rodzaj podcienia, podobnie jak podcień szczytowy, podparty był ozdobnie rzeźbionymi słupami, które w tym przypadku pełniły ważną rolę konstrukcyjną. Cała konstrukcja przykryta była dachem dwuspadowym i wykonana najczęściej jako mur pruski lub szachulec, co dodawało uroku całemu założeniu. Oprócz tego, ten rodzaj podcienia jako element kubaturowy rozbijał zwarty kształt prostokątnej bryły. Wpływało to pozytywnie na kompozycję architektoniczną całości.



Ryc. 1. Połączenie bali w konstrukcji wieńcowej¹¹.



Fot. 1. Chałupa z podcieniem frontowym, kopia z 1 poł. XIX wieku, Muzeum Budownictwa Ludowego w Olsztynku, M. Zagroba.

Bardzo rzadkim rozwiązaniem były podcienia narożne i wnekowe. Narożny podcień, podparty słupem, występował w narożniku ściany podłużnej tworząc rodzaj tarasu, jaki możemy często spotkać we współczesnej architekturze domów jednorodzinnych. Podcień wnekowy natomiast umieszczano w połowie ściany podłużnej, podkreślając w ten sposób dzięki słupom wejście do domu. Obydwa rozwiązania nie pełniły konkretnych funkcji, wpływały na estetykę obiektu będąc urozmaicheniem jego kształtu i wyglądu.

Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że na Warmii i Mazurach budowano również chałupy z gliny. Technologia budowy takiej konstrukcji polegała na wykonaniu na wcześniej przygotowanym fundamencie dwóch ścianek z desek

¹¹ <http://www.bing.com/images/search?q=konstrukcja+wie%C5%84cowa&qpvt=konstrukcja+wie%C5%84cowa&FORM=IGRE#a>, dostęp online: 12.04.2014 r.

w rozstawie około 75 cm, gdzie przestrzeń pomiędzy nimi wypełniano gliną do wysokości około 1 metra. Po wyschnięciu tej warstwy układano kolejne aż do uzyskania pełnej wysokości kondygnacji. Z zewnątrz ściany były tynkowane zaprawą wapienną i bielone wapnem. Wznoszone w ten sposób budynki posiadały grube ściany i korzystny mikroklimat wnętrza – zapewniały chłód latem i ciepło zimą.



Fot. 2. Zabytkowa zabudowa we wsi Klon, M. Zagroba.



Fot. 3. Zabytkowa zabudowa we wsi Klon, M. Zagroba.

Charakterystyczną częścią drewnianych chałup, poddaną dekoracyjnym zabiegom była ściana szczytowa. Deskowania szczytów na Warmii i Mazurach wykazywały dużą pomysłowość rozwiązań w aspekcie zdobnictwa (fot. 2). O różnorodności form niech świadczy fakt, że na Mazurach trudno było spotkać w jednej wsi chałupy deskowane identycznie. W regionie stosowano cztery sposoby zdobienia szczytów. W pierwszym deski na zakład przybijano do bali ścian, a w połowie wysokości szczytu niekiedy umieszczano poziomą drewnianą listewkę. W drugim sposobie szczyt dzielono w połowie wysokości poziomą jętką na górny trójkąt – deskowany ukośnie w kształcie rombu i dolny trapez – z deskami ułożonymi pionowo lub ukośnie. Trzeci sposób polegał na podziale szczytu na pola trójkątne lub czworoboczne, których różnokierunkowe deskowanie dawało bardzo ciekawe efekty. W czwartym sposobie deski szczytowe układano w poziomie na zakład, a przybijana na zewnątrz pionowa łąta na całej wysokości szczytu stanowiła zabezpieczenie przed ich wypaczaniem¹².

Ściana szczytowa i jej formy ozdabiania miały związek z tym, że dachy tradycyjnych chałup drewnianych na Warmii i Mazurach miały wyłącznie układ dwuspadowy (fot. 3). Tego rodzaju dach wyparł wcześniejsze rozwiązanie czterospadowe. Przyczyny tego zjawiska pozostają w formie hipotez. Mogło to mieć prawdopodobnie związek z rezygnacją z dymnika na rzecz szerokiego

¹² Klonowski F., *Drewniane budownictwo ludowe na Mazurach i Warmii*, Olsztyn 1965, s. 113.

komina zwanego czarną kuchnią. Innym powodem mogły być problemy natury technicznej. Pokrycie dachowe z trzciny lub słomy było podatne na zrywanie w przypadku dachów czterospadowych¹³.

Najbardziej rozpowszechniony w regionie był dach o kącie nachylenia połąci około 45-52 stopni, wykonany w konstrukcji krokwiowo-jętkowej, złożonej z krokwi, jętek, płatwi i belek stropowych. Innym rozwiązaniem była konstrukcja na stołek, w której krokwie w połowie wysokości podparte były płatwią pośrednią¹⁴. Tego typu konstrukcje bardzo dobrze nadawały się pod zastosowanie powszechnego materiału do pokryć dachowych – trzciny i słomy. Technologia wykonania strzechy dawała w efekcie dość grube, bo dochodzące do 40 cm pokrycie, które wizualnie bardzo dobrze komponowało się z architekturą drewnianego budynku. Dopełnieniem tego połączenia były elementy wykończeniowe – ozdabiane deski przybijane do bocznych powierzchni skrajnych krokwi (tzw. wiatrówki) oraz zwidłowane i nakładane na grzbiet dachu deseczki (tzw. koźliny) lub drewniane tyczki. Ze względów ekonomicznych i z uwagi na ciężar, dachówki ceramiczne były rzadziej stosowane.

Ciekawym elementem, jaki wpisał się w tradycje drewnianego budownictwa ludowego są pazdury – pionowe elementy o charakterze czysto dekoracyjnym. Umieszczane na szczycie kalenicy na skrajnych krokwiach w miejscu przecięcia się wiatrownic, wystawały ponad dach lub były opuszczane w kierunku jętki. Pierwotnie pełniły funkcję religijną, mając ochraniać dom przed złymi mocami. Z czasem jednak ich rola została sprowadzona do motywu dekoracyjnego. Na Warmii i Mazurach dominowały formy zgeometryzowane bądź motywy zaczerpnięte ze świata roślin. W tym samym miejscu zwieńczenia dachu mogły pojawić się inne formy tworzące detal architektoniczny, nazywane śparogami. Były to ozdobne skrzyżowane wiatrownice, wysunięte powyżej linii kalenicy. Przyjmowały kształt głów zwierzęcych (kozich, końskich, gołębich), jednak w regionie dość rzadko przyozdabiano w ten sposób domy mieszkalne, częściej budynki gospodarcze. Śparogi jako motyw dekoracyjny najbardziej charakteryzują budownictwo ludowe pobliskich Kurpi i Podlasia.

Stosowanie konstrukcji zrębowej wiąże się z koniecznością rozplanowania rozmieszczenia otworów okiennych i drzwiowych z uwagi na to, że osłabiają one konstrukcję ścian. Na Warmii i Mazurach stosowano zazwyczaj dwoje drzwi wejściowych, usytuowanych zawsze w ścianach podłużnych, jedno od strony podwórza lub drogi, drugie z tyłu domu¹⁵. Różniły się one od siebie wyglądem. Mogły składać się z dwóch mniejszych drzwiczek otwieranych niezależnie, co miało praktyczne zastosowanie w doświetlaniu pomieszczeń. Z czasem pojawiły

¹³ Klonowski F., *Drewniane budownictwo ludowe na Mazurach i Warmii*, Olsztyn 1965, s. 95.

¹⁴ Tamże, s. 97.

¹⁵ Tamże, s. 79.

się okienka nad drzwiami (odpowiednik obecnie stosowanych naświetli) oraz przeszklone otwory w samych skrzydłach drzwiowych. Drzwi były również różnie konstruowane. Najczęstszym typem były drzwi deskowe o najprostszej konstrukcji złożonej z desek łączonych na pióro i wpust lub zakładkę. Oprócz tego stosowano drzwi klepkowe i płycinowe.

W ciągu stuleci w drewnianych chałupach regionu zmianom ulegały wymiary okien. W starszych rozwiązaniach aby nie osłabiać konstrukcji stosowano niewielkie okna, głównie kwadratowe. Większe okna pojawiły się w drugiej połowie XIX wieku, po tym jak ceny szkła uległy obniżeniu, a konstrukcja zrębowa uległa modyfikacji dzięki wprowadzeniu dodatkowych słupów w ścianach, wyznaczających usytuowanie okien. Zapewniło to większą ilość światła i świeżego powietrza w pomieszczeniach. Najczęstsze układy kompozycyjno-użytkowe polegały na umieszczeniu dwóch okien w ścianie podłużnej i jednego w szczytowej. Okno stało się także miejscem zastosowania detalu architektonicznego w postaci ozdobnego obramowania. Składało się ono z listewek lub desek, dekoracyjnie wyprofilowanych lub wyciętych, zazwyczaj faliście lub ząbkowo. Górne i dolne listwy były bogate w różne ornamenty, a ich kolor był taki sam jak kolor okien i okiennic. Miało to wpływ na jednorodny charakter stosowanych rozwiązań. Dekoracja obramienia okien oraz okiennice wyposażone w zdobione otwory w kształcie listka koniczyny, kwiatu tulipana, serduszka, półksiężycy lub rozety, świadczyły o wrażliwości ówczesnych budowniczych oraz chęci poszukiwania piękna w prostych formach architektonicznych.

Podsumowanie

Krajobraz kulturowy Warmii i Mazur jest wynikiem oddziaływania czynników przyrodniczych oraz wielowiekowej działalności człowieka, związanej z kształtowaniem architektonicznej tradycji regionu. Przenikanie się przyrody z architekturą wywarło znaczący wpływ na estetyczne walory, jakie możemy zaobserwować w tej części Polski. Kultura i tradycja regionu, a więc wpływ zdarzeń i działań ludzkich pozytywnie wpłynęły na kształtowanie tego krajobrazu. Bardzo ważną rolę w tym aspekcie odegrała tradycyjna architektura regionalna, będąca świadectwem kultury minionych wieków. Nie zawsze jednak działania człowieka względem krajobrazu były właściwe. Przełomem był koniec drugiej wojny światowej, kiedy miała miejsce wymiana rodzimej ludności. Spowodowało to przerwanie istniejącej od pokoleń tradycji kulturowej¹⁶. Skutki tego jak również inne powojenne zmiany lub zjawiska (działalność PGR-ów, przekształcenia ustrojowe, proces prywatyzacji, prawodawstwo w zakresie planistycznym i architekto-

¹⁶ Wysocki J., *Architektura wiejska w cieniu tandetnej nowoczesności*, [w:] *Zachowane – ocalone. O krajobrazie kulturowym i sposobach jego kształtowania*, (red.) Liżewska I., Knercer W., Olsztyn 2003, s. 66.

nicznym itp.) odczuwalne są w charakterze zabudowy wiejskiej regionu. Chaos przestrzenny jest niestety wynikiem takiej działalności, prowadzącym do zacierania niepowtarzalnych cech budownictwa tradycyjnego. Pojawienie się budynków o dużych kubaturach, dziwne podziały działek i byle jaka zabudowa, nieprzemyślane modernizacje przy użyciu niewłaściwych materiałów itp., wypaczyły obraz współczesnej wsi, stanowiąc dobry przykład braku poszanowania terenu i krajobrazu.



Ryc. 2. Nawiązanie do tradycyjnych form architektonicznych regionu. Projekt domu jednorodzinnego w Wysokiej Wsi. Projekt: arch. M. Zagroba. Źródło: Opracowanie własne.

Poprawa tej sytuacji może być realizowana pod warunkiem podjęcia działań wielokierunkowych. Dotyczyć one powinny zadań edukacyjnych, zarówno na poziomie szkolnym jak również samorządów lokalnych. Odpowiednie działania dotyczą również środowiska urbanistów i architektów (ryc. 2). Przed nimi spoczywa wielka odpowiedzialność za kształtowanie przestrzeni, lecz jest to zadanie, któremu nie podoła się w pojedynkę. Ważnym zagadnieniem jest reaktywowanie zawodowych środowisk wiejskich w dziedzinie tradycyjnych rzemiosł związanych z budownictwem. W tym zakresie potrzebna jest budowa długofalowych programów i włączenie do ich realizacji wielu instytucji organizacji oraz konieczność pozyskiwania odpowiednich środków. Możliwości jakie istnieją w tym kontekście są dla regionu Warmii i Mazur wielką szansą na poprawę sytuacji gospodarczej oraz ocalenie własnej tożsamości kulturowej, co jest wartością nie do przecenienia.

Bibliografia

- Achremczyk S., *Historia Warmii i Mazur*, Olsztyn 1997.
 Biskup M., Labuda G., *Dzieje Zakonu Krzyżackiego w Prusach*, Gdańsk 1986.
 Górski K., *Państwo Krzyżackie w Prusach*, Gdańsk - Bydgoszcz 1946.
 Górski K., *Ustrój Państwa i Zakonu Krzyżackiego*, Gdynia 1938.
 Klonowski F., *Drewniane budownictwo ludowe na Mazurach i Warmii*, Olsztyn 1965.
 Krassowski W., *Dzieje budownictwa i architektury na ziemiach Polski*, T. 2, Warszawa 1990.
 Storz K., *Murowany dom wiejski w krajobrazie kulturowym Warmii i Mazur*, Warszawa 2011.

Wysocki J., *Architektura wiejska w cieniu tandetnej nowoczesności*, [w:] *Zachowane – ocalone. O krajobrazie kulturowym i sposobach jego kształtowania*, (red.) Liżewska I., Knercer W., Olsztyn 2003.

<http://www.bing.com/images/search?q=konstrukcja+wie%C5%84cowa&qpvtkonstrukcja+wie%C5%84cowa&FORM=IGRE#a>, dostęp online 12.04.2014 r.

PRZEDOGRÓDKI WIEJSKIE JAKO ELEMENT KRAJOBRAZU KULTUROWEGO WARMII

RURAL FRONT GARDENS AS A PART OF THE CULTURAL LANDSPACE IN WARMIA

**mgr inż. arch. kraj. Katarzyna Ruszczycka, mgr inż. arch. kraj. Marzena
Płaza, mgr inż. arch. kraj. Anna Mazur**

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Wydział Kształtowania Środowiska i Rolnictwa
Katedra Architektury Krajobrazu i Agroturystyki

Summary

One of the typical elements of the rural landscape of Warmia are front gardens. There were the earliest of all forms of consciously shaped backyard green and permanently etched into the cultural landscape of the region. In each farm of Warmia front gardens complement the dwelling house, and also its background. Perfectly composed with the style of houses of Warmia, which decorated porches, wooden shutters and decorative fences form shapely whole with profusely flowering plants.

Today, there are less and less traditional rural front gardens. They are being replaced by modern gardens inspired by urban greenery. Residents introduce new plants, often of foreign origin, that gradually blurr the specific image of Warmia village. Its availability in the market, immunity to diseases, and ease of cultivation helped those plants to gain broad recognition among homeowners. You should not, however, allow usability to decide on character and a final design and front gardens. Extremely important is the respect for tradition in shaping the Warmia front gardens, which should be manifested in the use of domestic, colorful flowering plants, typical for the natural environment of the region.

Keywords: front gardens, rural/rustic gardens, rural farm of Warmia, a cultural landscape

Wstęp

Krajobraz kulturowy Warmii zdecydowanie różni się od innych regionów Polski. Tę odmienność można zauważyć szczególnie na terenach wiejskich. W odbiorze przestrzeni wsi nie tylko osadnictwo, ale i przyroda przyjęła charakterystyczne dla siebie formy i pełni w nich znaczącą rolę. Takim przykładem jest nieodłącznie towarzysząca zagrodzie wiejskiej zieleń, znajdująca się w ogrodach przydomowych, której przypisana jest szczególna funkcja. Już od wieków przy

domostwach zaczęły pojawiać się zapraszające do wnętrza założenia ozdobne, usytuowane przed frontową ścianą chałupy wiejskiej, zwane przedogródkami, rzadziej ogrodami frontowymi. Pełniły one funkcję reprezentacyjną i użytkową. Stanowiąc kwiecistą formę dawały świadectwo o zamożności gospodarza oraz gospodarności jego żony. Sadzono powtarzającą się malowniczą roślinność głównie w kępkach, rzędach czy klombach. Zwracano także uwagę na obfitość barw roślin ozdobnych, użytkowych, a zwłaszcza ziół¹⁷. Przedogródki przeważnie usytuowane były na małym kilkunastometrowym skrawku ziemi, a układ ich był kwadratowy lub prostokątny, otoczony najczęściej drewnianym płotem z wyraźnie zaznaczonymi granicami¹⁸. Dzięki takiemu schematowi, były jednym z ważniejszych elementów, tworzących charakterystyczny obraz warmińskiej wsi.

Pomimo tego, że współcześnie krajobraz wiejski traci swoją tożsamość kulturową, dążąc w kierunku krajobrazu miejskiego, to przedogródki nadal wpisują się w otaczającą przestrzeń, stanowiąc wyjątkowe dziedzictwo kulturowe oraz nieodłączną i harmonijną część polskiej wsi warmińskiej. Zatem priorytetem powinno stać się kontynuowanie tradycji miejsca, poprzez szerzenie budownictwa tego regionu oraz standardów w zagospodarowaniu ogrodu warmińskiego.

Zarys historii kształtowania przedogródków wiejskich

Ogrody od zawsze pełniły kluczową rolę w obrębie zagrody wiejskiej. Ich urok jest zwykle odzwierciedleniem tradycji danego regionu. Przystosowując przestrzeń do własnych potrzeb kształtowano najbliższe otoczenie zgodnie ze swoim rozumieniem piękna¹⁹. Na przestrzeni wieków często zmieniały się ogrodowe mody i technologie, które wynikały z coraz to nowych możliwości. Jak twierdzi Baranowski²⁰ nie można bezsprzecznie określić składu gatunkowego pierwszych przedogródków wiejskich gospodarstw chłopskich, jednak części informacji można się doszukać w opisach wsi i historii gospodarstw.

Wczesne średniowiecze to okres gospodarki agrarnej, w którym Karol Wielki wydał rozporządzenie o Dobrach Ziemskich i Utrzymaniu Dworu, czyli „*Capitulare de villis et Curtis imperialibus*”, ustanawiające rodzaje dopuszczonych do uprawy roślin. Pismo to zawierało listę 73 roślin użytkowych oraz 16 rodzajów drzew owocowych, które miały być wtedy uprawiane w ogrodach. Pomimo dzielących zagrody dużych odległości nie tylko mnisi, ale także chłopcy wymieniali się nasionami, sadzonkami oraz własnymi doświadczeniami związanymi z uprawą tych roślin. Dzięki takim zamianom, na zagonkach można było podziwiać rośliny nie tylko krajowe, ale także trudne w uprawie, sprowadzane znad Morza Śród-

¹⁷ Bartoś M., Zalewska B., *Architektura w krajobrazie wiejskim Warmii i Mazur*, Olsztyn 2003, s. 11-53.

¹⁸ Krüger U., *Ogrody rustykalne*, Warszawa 1997, s. 10-24.

¹⁹ Gawryszewska J., *Historia i struktura ogrodu rodzinnego*, Warszawa 2006, s. 11, 15-16.

²⁰ Baranowski B., *Zarys historii ogrodnictwa wiejskiego w Polsce*, Warszawa 1964, s. 52.

ziemnego²¹. Prywatny ogród średniowieczny często przybierał również formę kwietnej łąki, tak zwanego „ogrodu miłości”, który wypełniony był donicami z ziołami i pełnił zblizoną do dzisiejszego parku funkcję²². Ogrody chłopskie renesansu to początek różnorodności barw. Na początku tej epoki to użytkowość była najważniejszym czynnikiem w doborze roślin. Dopiero później systematycznie dołączały do nich rośliny ozdobne, które także można było podziwiać w książęcych ogrodach. Należy zaznaczyć, że nie pomijano, a wręcz doceniano również gatunki rodzimej flory. Dlatego w przydomowych ogrodach rosło wiele dziko rosnących roślin o ozdobnych kwiatach²³. Podczas gdy w epoce renesansu można było zaobserwować wpływy włoskie, to w baroku zdecydowanie przodowały założenia francuskie. Były powiązane nie tylko ze sobą, ale także z konkretnymi wnętrzami budynku. Ogrody kształtowano na obraz wnętrz pałaców, uwzględniając w nich części użytkowe²⁴. Miał to być swoisty teatr, prezentujący kolejne odsłony w miarę przechodzenia do ułożonych wzdłuż osi następujących po sobie wnętrz²⁵. Ten styl spotykał się jednak z krytyką, dlatego powoli w sztuce ogrodowej rozpoczął się powrót do naturalności. Nad przepychem i regularnością zaczęto przedkładać malowniczość związaną z rodzimą przyrodą. W oparciu o nowe tendencje nawiązujące do naśladownictwa przyrody pojawiły się ogrody krajobrazowe.

W założeniach sentymentalnych organizowano sztuczną, większą scenę dla właścicieli i ich gości. W takim krajobrazie pojawiać się mogły takie elementy jak: wyspa z grupą topoli, woda w otoczeniu zieleni, akwedukt czy samotnie rosnące drzewo. Użytkownicy tak zorganizowanego ogrodu zabawiali się w naśladowanie pracy w gospodarstwie wiejskim²⁶. Duże zmiany w rozwoju ogrodnictwa nastąpiły w XX wieku. Wieś napotkały wtedy zupełnie nowe zjawiska takie jak: specjalizacja gospodarstw czy migracja ludzi do miast. Wpłynęły na nią niewątpliwie także dwie wojny światowe, które zmusiły ludność wiejską do upraw monokulturowych, a także doprowadziły do zatracenia wielu tradycji. Już nie było miejsca na romantyzm, a większość ogrodów została po prostu kompletnie zniszczona²⁷. Od tego czasu chłopskie ogrody przydomowe zaczęły nabierać większego znaczenia, przybierając różne formy. Ważny dla całej zagrody stał się typowy dla wsi warmińskich przedogródek, który pełnił funkcję tak zwanej „wizytówki” gospodarzy. Sytuowano go najczęściej od strony południowej, między drogą biegnącą przez wieś, a chałupą. Jego urządzenie wynikało z indywidualnych przyzwyczajzeń czy upodobań mieszkańców, ale przede wszystkim z tradycji danego regionu

²¹ Krüger U., *Ogrody rustykalne*, Warszawa 1997, s. 10-24.

²² Gawryszewska J., *Historia i struktura ogrodu rodzinnego*, Warszawa 2006, s. 11, 15-16.

²³ Krüger U., *Ogrody rustykalne*, Warszawa 1997, s. 10-24.

²⁴ Majdecki L., *Historia ogrodów*, Warszawa 1978, s. 189.

²⁵ Gawryszewska J., *Historia i struktura ogrodu rodzinnego*, Warszawa 2006, s. 11, 15-16.

²⁶ Borcz Z., *Elementy projektowania zieleni*, Wrocław 1997, s. 7-12, 26-28.

²⁷ Krüger U., *Ogrody rustykalne*, Warszawa 1997, s. 10-24.

etniczno-geograficznego²⁸. W związku z coraz większym zainteresowaniem pracami w ogrodzie, zaczęły pojawiać się pisma upowszechniające szeroko rozumianą wiedzę z tej dziedziny, wpływające na świadomość społeczną i zachęcające do zaangażowania obywatelskiego w dbałość o piękno naszego krajobrazu. Od 1879 roku wydawano między innymi dwutygodnik „Ogrodnik Polski”, który jako pionier szczegółowo poruszał wszystkie gałęzie ogrodnictwa²⁹.

Znaczenie przedogródków i symbolika roślin

Wiejskie ogrody przydomowe były pierwiastkiem kształtującym najbliższe środowisko życia mieszkańców wsi. Rola poszczególnych przedogródków była niezwykle istotna dla charakterystycznego obrazu całej wsi³⁰. Ogrody przyokienne stanowiły przestrzeń półprywatną, gdzie gospodarz nie tylko przebywał ze swoją rodziną, ale i często zapraszał sąsiadów. Kompozycja wynikała ściśle z funkcji reprezentacyjnej³¹. Była dość spontaniczna, wręcz dowolna, lecz szanująca lokalny obyczaj³². Niezwykle istotna była obfitość barw i kształtów. Ogrody rozpościerające się przed frontem domu (chałupy) stanowiły swoistą wizytówkę domostwa, którą można było zaobserwować już z drogi. Zwykło się nawet mówić, że po ogródku rozpoznać można ludzi dobrych. Były domeną gospodyń. Starannie zaplanowane i pielęgnowane dowodziły zamożności właścicieli mających czas na zajęcie się ogrodem. Niekiedy świadczyły o zamieszkującej w tej zagrodzie pannie na wydaniu, która chcąc przedstawić się jako dobra gospodyni starannie planowała i dbała o ogródek³³.

Przedogródki nigdy nie umykały uwadze sąsiadów, zawsze chętnych do wymiany roślin oraz doświadczeń pielęgnacyjnych. Ponadto często sytuowana przed domem ławeczka, sprzyjała sąsiedzkim spotkaniom w otoczeniu kolorowych kwiatów. Miała również zachęcać do skorzystania z gościnności gospodarzy. Osoba obca we wsi „oswajana” była właśnie na ławce przed domem, nie budząc już odtąd żadnych obaw mieszkańców. W niedzielę w przedogródku zasiadała cała rodzina spędzając tam wspólnie miłe popołudnie³⁴. Pięknym wspomnieniem z dzieciństwa z tym związanym dzieli się na łamach swej książki Edward Cyfus

²⁸ Zątek W., *Przydomowy ogród wiejski – dawniej i dziś*, „Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej im. H. Kołłątaja w Krakowie” 2003, nr 402, s. 273.

²⁹ Jankowski, *Wspomnienia ogrodnika*, Warszawa 1972, s. 28-30.

³⁰ Adamczyk J., *Ogrody przydomowe jako element kształtowania krajobrazu współczesnej polskiej wsi*, „VI Forum Architektury Krajobrazu. Krajobraz i ogród wiejski. Przyrodniczy i kulturowy krajobraz wiejski”, T.3, Lublin 2003, s. 77-80.

³¹ Gawryszewska J., *Historia i struktura ogrodu rodzinnego*, Warszawa 2006, s. 11, 15-16.

³² Siewniak M., Mitkowska A., *Tezaurusz sztuki ogrodowej*, Warszawa 1997, s. 51-52.

³³ Majdecka-Strzeżek A., Sadłowska-Kolankowska J., *Kulturalne korzenie form zieleni w krajobrazie wsi polskiej*, „VIII Forum architektury krajobrazu”, Olsztyn 2005, s. 92.

³⁴ Gawryszewska J., *Przedogródki*, „Ogrody” nr 6, Warszawa 1999, s. 31-35.

„Do dzisiaj pamiętam, jak w promieniach zachodzącego słońca siadałem przed domem na ławce, obok dziadka zażywającego tabakę i wujka z nieodłącznym papierosem, rozkoszując się w milczeniu zapachem maciejki. Ten niepozorny kwiat raczył nas swoją cudownością właśnie o tej porze”³⁵.

Kolejną niezwykle istotną funkcją ogrodów przedokiennej była funkcja użytkowa. Sadzono tam między innymi rośliny lecznicze - zioła oraz te wykorzystywane do różnych celów gospodarczych³⁶.

Szczególnym znaczeniem mieszkańcy wsi darzyli tradycję sytuowania świętych figurek przed frontem domu. Najczęściej były to wizerunki Matki Boskiej umieszczone w kapliczkach na frontowej ścianie domu lub na rosnącym nieopodal drzewie. Fakt sytuowania symboli religijnych w tym miejscu świadczył o bardzo wielkim znaczeniu przedogródków w życiu mieszkańców zagrody³⁷.

Kwiaty zdobiące rabatę przed frontem domu rosły często przy samej ścianie budynku co pozwalało na ich podziwianie również przez okna. Latem tworzone kolorowe, pachnące bukiety świeżo ciętych kwiatów stawianych na honorowym miejscu stołu dziennego pokoju. Kwiaty umieszczane w wazonach zdobiły również w ogromnych ilościach przydrożne kapliczki, tak charakterystyczne dla krajobrazu Warmii. Miejsca te, szczególnie często odwiedzane podczas majowych nabożeństw ku czci Matki Boskiej, gospodynie wiejskie starały się przyozdobić jak najmisterniej i najpiękniej. Innym świętem kościelnym, w którym kwiaty z przedogródków odgrywały niezwykle istotną rolę było z pewnością Boże Ciało. Podczas przemierzającej, wówczas i przy okazji innych świąt, wieś procesji małe dziewczynki sypały płatki kwiatów na drogę³⁸.

Rośliny zajmują istotne miejsce jako symbole w wielu kręgach kulturowych. Przykładem mogą być tu drzewa sadzone zazwyczaj na skraju ogrodu bądź w bezpośrednim sąsiedztwie zabudowań. Poza funkcją użytkową, kiedy zadaniem ich było osłanianie dachu domu i rzucanie cienia na podwórze, drzewom przypisywano również specjalną moc. Wierzono, iż lipy czy dęby rosnące przy budynkach gospodarczych mają chronić je od pożaru³⁹. Najpopularniejszym gatunkiem drzewa opiekuna domu był jesion wyniosły (*Fraxinus excelsior* L.). Drzewa uważano ponadto za siedliska opiekuńczych bóstw. Rzucanie kwiatami czarnego bzu (*Sambucus nigra* L.) oraz wypowiedanie odpowiedniej regułki przez młode kobiety miało zapobiegać niechcianym ciężom. Natomiast, gdy życzone nowożeńcom licznego potomstwa, obrzucano ich ziarnkami maku (*Papaver* sp.), zbóż, żdźbłami z podwójnym kłosem, czterolistną koniczyną (*Trifolium* sp.), czy też zrosniętymi ze sobą owocami. Za symbol płodności uważano wierzbę (*Salix* sp.). Miała również

³⁵ Cyfus E., *Moja Warmia*, Dąbrówno 2012, s. 22-24.

³⁶ Siewniak M., Mitkowska A., *Tezaurus sztuki ogrodowej*, Warszawa 1997, s. 51-52.

³⁷ Gawryszewska J., *Przedogródki*, „Ogrody” nr 6, Warszawa 1999, s. 31-35.

³⁸ Cyfus E., *Moja Warmia*, Dąbrówno 2012, s. 22-24.

³⁹ Traczyński E., *Wieś świętokrzyska w XIX i XX wieku*, Kielce 2001, s. 23.

pomagać kobietom oczekującym dziecka. Symbolem niewinności towarzyszącym chrztowi człowieka była gałązka mirtu (*Myrtus communis* L.). W celu wywołania silnych emocji posługiwano się ziołami nasięźrzału pospolitego (*Ophioglossum vulgatum* L.), bądź lubczyku ogrodowego (*Levisticum officinale* W.D.J. Koch). Chcąc natomiast ostudzić nadmierne emocje wykorzystywano np. kozłek lekarski (*Valeriana officinalis* L.). Za atrybuty panny młodej uważano jabłko oraz wianek uwity z ruty pospolitej (*Ruta graveolens* L.). Symbolizowały one czystość i dzieciństwo, a każda para młoda wymieniała mirtowe wieńce zamiast obrączek. Całoroczną ochronę przed wszelkimi złymi mocami, zapewniała obecność w domu roślin ciernistych takich jak: oset (*Carduus* sp.) i śliwa tarnina (*Prunus spinosa* L.)⁴⁰.

Gatunki roślin stosowanych w tradycyjnych przedogródkach warmińskich

Elementy florystyczne spotykane w tradycyjnych wiejskich zagrodach były bardzo powszechne i towarzyszyły wszystkim grupom społecznym. Wynikało to z istniejącego niegdyś kultu przyrody, powiązaniem z religią, czerpaniem z magii świata roślin czy zwierząt⁴¹. Ówczesne ogrody frontowe były niezwykle barwne i bogate w rodzime gatunki roślin. Mnogość stosowanych gatunków sprawiała, iż przypominały one ukwieconą łąkę. W każdej zagrodzie warmińskiej przedogródki stanowiły uzupełnienie domu mieszkalnego, a zarazem jego tło⁴². Znakomicie komponowały się ze stylem chat warmińskich, których zdobione ganki, drewniane okiennice oraz dekoracyjne płoty tworzyły zgrabną całość wraz z obficie ukwieconymi ogródkami frontowymi⁴³. Początkowo pozyskiwano rośliny z pobliskich pól, łąk i lasów, a następnie sadzono je w pobliżu domu. Tak wprowadzono między innymi konwalię majową (*Convallaria majalis* L.), rutewkę orlikolistną (*Thalictrum aquilegifolium* L.), niezapominajkę (*Myosotis* sp.), wiesiołek (*Oenothera* sp.), czy kosańce (*Iris* sp.). Do znacznego wzbogacenia składu gatunkowego, a tym samym urozmaicenia wizualnego przedogródków przyczyniły się także klasztory i ogrody dworskie, z których chłopi przynosili typowo ozdobne gatunki roślin.

⁴⁰ Zaraś-Januszkiewicz E., Szymczak-Piątek M., Wieczorek J., *Symbolika roślin i związana z nimi obrzędowość w tradycji ludowej*, „VI Forum Architektury Krajobrazu. Krajobraz i ogród wiejski. Przyrodniczy i kulturowy krajobraz wiejski”, T. 3, Lublin 2003, s. 140-143.

⁴¹ Szewczyk J., *Poszukiwanie swojskości [w:] Sztuka ogrodu, Sztuka krajobrazu*, (red.) Gawryszewska B., Warszawa 2010, s. 84-85.

⁴² Lella T., *Tożsamość regionu – współczesna architektura Warmii i Mazur*, Olsztyn 2008, s. 15.

⁴³ Zaniewska H., Pawłat-Zawrzykraj A., Głozka-Musiał H., *Zagospodarowanie przestrzenne i zabudowa wsi*, Warszawa 2000, s. 96-99.

Przykładem tego mogą być: królewskie lilie (*Lilium regale* E. H. Wilson), róże (*Rosa* sp.), dalie (*Dahlia hybryda* Hort.), astry (*Aster* sp.) i inne⁴⁴.

Zbieractwo roślin z okolicznych terenów oraz rozpowszechnianie ich wśród sąsiadów przyczyniło się do wykształcenia specyficznego składu gatunkowego ogrodów frontowych. Znaleźć w nich można wyłącznie rodzime gatunki krzewów, bylin i ziół, które z czasem stały się symbolem towarzyszącym wiejskiej chacie. Każdy przedogródek charakteryzował się podobnym składem gatunkowym. Listę tradycyjnie uprawianych roślin w dawnych przedogródkach przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Wykaz roślin stosowanych w tradycyjnych przedogródkach warmińskich.

Nazwa polska	Nazwa łacińska
ROŚLINY OZDOBNE I ZIOŁA	
aksamitka rozpierschła	<i>Tagetes patula</i> L.
aksamitka wzniesiona	<i>Tagetes erecta</i> L.
aster nowoangielski	<i>Aster novae-angliae</i> L.
konwalia majowa	<i>Convallaria majalis</i> L.
niezapominajka	<i>Myosotis</i> sp.
rutewka orlikolistna	<i>Thalictrum aquilegifolium</i> L.
wiesiołek	<i>Oenothera</i> sp.
fiołek wonny	<i>Viola odorata</i> L.
kosaciec	<i>Iris</i> sp.
marzanka wonna	<i>Galium odoratum</i> L.
lilia królewska	<i>Lilium regale</i> E. H. Wilson
malwa różowa	<i>Alcea rosea</i> L.
róża	<i>Rosa</i> sp.
floks	<i>Phlox</i> sp.
tojad lisi	<i>Aconitum vulparia</i> Rchb.
mieczyk	<i>Gladiolus</i> sp.
mak	<i>Papaver</i> sp.
ostróżka	<i>Delphinium</i> sp.
goździk brodaty	<i>Dianthus barbatus</i> L.
wyżlin większy	<i>Antirrhinum majus</i> L.
werbena	<i>Werbena officinalis</i> L.

⁴⁴ Szymczak-Piątek M., Wieczorek J., *Tradycje w kształtowaniu ogrodów wiejskich*, „Rośliny Ozdobne” nr 6, Kraków 2003, s. 28-30.

gailardia	<i>Gaillardia hybrida hort.</i>
dalia	<i>Dahlia hybrida hort.</i>
kosmos	<i>Cosmos sp.</i>
miesięcznica	<i>Lunaria sp.</i>
rezeda wonna	<i>Reseda sp.</i>
wrotycz pospolity	<i>Tanacetum vulgare L.</i>
paproć	<i>Dryopteris sp.</i>
ruta zwyczajna	<i>Graveolens L.</i>
niecierpek balsamina	<i>Impatiens balsamina L.</i>
bazylia pospolita	<i>Ocimum basilicum L.</i>
wyka bób	<i>Vicia faba L.</i>
cynia wytworna	<i>Zinnia elegans Jacq.</i>
czarnuszka damasceńska	<i>Nigella damascena L.</i>
cząber ogrodowy	<i>Satureja hortensis L.</i>
dalia ogrodowa	<i>Dahlia hybrida hort.</i>
goździk skupiony	<i>Dianthus compactus Kit.</i>
hyzop lekarski	<i>Hyssopus officinalis L.</i>
kocimiętka wielkokwiatowa	<i>Nepeta grandiflora M. Bieb.</i>
kolendra siewna	<i>Coriandrum sativum L.</i>
mięta pieprzowa	<i>Mentha x citrata Ehrh.</i>
nagietek lekarski	<i>Calendula officinalis L.</i>
proso zwyczajne	<i>Panicum miliaceum L.</i>
słonecznik zwyczajny	<i>Helianthus annuus L.</i>
szałwia omszona	<i>Salvia nemorosa L.</i>
szarłat trójbarwny	<i>Amaranthus tricolor L.</i>
czosnek szczypiorek	<i>Allium schoenoprasum L.</i>
macierzanka tymianek	<i>Thymus vulgaris L.</i>
złocięń właściwy	<i>Chrysanthemum leucanthemum L.</i>
kosmos podwójnie pierzasty	<i>Cosmos bipinnatus Cav.</i>
WARZYWA	
brukiew jadalna	<i>Brassica napus L. subsp. napobrassica (L.) O. Schwarz</i>
burak zwyczajny	<i>Beta vulgaris L.</i>
czosnek cebula (cebula)	<i>Allium cepa L.</i>
dynia zwyczajna	<i>Cucurbita pepo L.</i>
fasola zwykła	<i>Phaseolus vulgaris L.</i>
szparagi	<i>Asparagus officinalis L.</i>
koper ogrodowy	<i>Anethum graveolens L.</i>

kukurydza zwyczajna	<i>Zea mays</i> L.
marchew zwyczajna	<i>Daucus carota</i> L.
ogórek siewny	<i>Cucumis sativus</i> L.
pietruszką zwyczajną	<i>Petroselinum crispum</i> (Mill.) A. W. Hill
rabarbar dłoniasty	<i>Rheum palmatum</i> L.

Źródło: Opracowanie własne.

Rola współcześnie istniejących przedogródków. Aktualne trendy w kształtowaniu ogrodów frontowych

Przedogródki od początku swego istnienia pełniły funkcję reprezentacyjną. Jednocześnie stanowiły płynne przejście ze sfery publicznej do prywatnej, tworząc pewnego rodzaju bufor pomiędzy domem i wielkim światem⁴⁵. Taka ich rola nie zmieniła się do dnia dzisiejszego. Współczesne ogrody frontowe nadal stanowią swoistą wizytówkę domu, ozdabiając i uatrakcyjniając najbliższe otoczenie budynku. Wciąż mają przede wszystkim zachwycać i zwracać na siebie uwagę już z drogi, a przy tym umożliwiać relaks i dostarczać pozytywnych wrażeń podczas wypoczynku na świeżym powietrzu. Pomimo stale aktualnej funkcji reprezentacyjnej przedogródków, ich użytkowa rola wyraźnie straciła na znaczeniu. Powszechna dostępność przypraw, ziół i warzyw sprawiła, że zaprzestano ich uprawy przy domach. Jednocześnie należy podkreślić, że tradycyjne przedogródki wiejskie powoli nabierają nowego znaczenia. Jako obiekty, które na stałe wpisały się w wiejski krajobraz Warmii, dziś stanowią swoistą pamiątkę po dawnych dziejach i przypominają o tradycji miejsca. Zwłaszcza te przykłady ogródków frontowych, w których zwyczaj stosowania wyłącznie rodzimych roślin został zachowany, zasługują na podziw i wyjątkowe traktowanie. Zdaniem Majdeckiej-Strzeżek⁴⁶ pomimo zmian, jakie zaszły na przestrzeni lat, nadal można tu spotkać historyczne osady, a ich mieszkańcy zgodnie z tradycją kształtują swoje najbliższe otoczenie w postaci ogrodów. Stanowią one element dziedzictwa kulturowego regionu, świadectwo tożsamości jego mieszkańców i jako takie są niezwykle ważnym elementem wiejskiego krajobrazu Warmii.

Chociaż w warmińskim krajobrazie nadal można spotkać tradycyjne formy zagospodarowania ogrodów frontowych, to współczesne trendy zdają się znacznie odbiegać od tych obowiązujących dawniej. Przede wszystkim dzisiejsze przedogródki charakteryzują się uboższym składem gatunkowym i nieco „spokojniejszym” zestawieniem kolorystycznym. Dominują odcienie żółci, pomarańcza i czerwieni, natomiast rzadziej spotkać można w okresie letnim rośliny kwitnące na

⁴⁵ Gawryszewska J., *Przedogródki*, „Ogrody” nr 6, Warszawa 1999, s. 31-35.

⁴⁶ Majdecka-Strzeżek, *Założenia rezydencjonalne na Warmii i Mazurach. Problemy ochrony, rewitalizacji i adaptacja dla potrzeb współczesnych*, „VIII Forum Architektury Krajobrazu, Streszczenia referatów i posterów”, Olsztyn 2005, s. 58.

niebiesko czy fioletowo⁴⁷. Wiele gatunków zniknęło z pejzażu wsi warmińskiej. Nie spotka się już wrotycza pospolitego (*Tanacetum vulgare* L.), zwanego kiedyś pizmem. Zniknęła rezeda wonna (*Reseda* sp.), kojarzona z upojnym zapachem. Zapomniano także o tojadzie lisim (*Aconitum vulparia* Rehb.), mięcie (*Mentha* sp.), oraz rucie zwyczajnej (*Ruta graveolens* L.), roślinie znanej z licznych zastosowań w lecznictwie i obrzędach ludowych. Odchodzi się od uprawy ziół, natomiast te, które przetrwały do dnia dzisiejszego, między innymi mak lekarski (*Papaver somniferum* L.), nagietek (*Calendula officinalis* L.), malwa czarna (*Alcea* sp.), czy piwonia lekarska (*Paeonia officinalis* L.) obecnie znane są głównie jako rośliny ozdobne⁴⁸. Jednocześnie, pomimo widocznego zubożenia gatunkowego warmińskich przedogródków, dostrzec można pewną grupę roślin, które uprawiane są od bardzo dawna i na stałe wpisały się w tutejszy krajobraz. Wiele z nich niezmiennie cieszy się ogromną popularnością także i dziś. Zazwyczaj są to rośliny okazałe i obficie kwitnące, na przykład floksy (*Phlox* sp.), kosmos (*Cosmos* sp.) i rudbekie (*Rudbeckia* sp.)⁴⁹.

Dawne przedogródki nie ulegały modom. Rosło tam to, co można było pozyskać z okolicznych terenów. Dzisiaj przedogródki projektowane są według indywidualnych gustów gospodarzy, a inspiracje do ich zakładania czerpie się z zieleni miejskiej. Stąd znaczne powierzchnie strzyżonych trawników i regularne kompozycje rabat. Obok tradycyjnych, od dawna uprawianych gatunków wprowadza się nowe, nierzadko obcego pochodzenia rośliny. Dużą popularność zdobyły żywotniki i jałowce, a także barwne odmiany hortensji, cieniulubne funknie, czy strzyżone bukszpany. Pojawianie się nowych gatunków roślin w przedogródkach nie może dziwić. To dostępność ich na rynku, odporność na choroby i szkodniki oraz łatwość w uprawie sprawiły, że zdobyły uznanie wśród właścicieli ogrodów. Nie można jednak dopuścić, by walory użytkowe decydowały o charakterze i ostatecznym wyglądzie ogrodów frontowych. Niezwykle ważne jest poszanowanie tradycji w kształtowaniu warmińskich przedogródków, którego przejawem winno być stosowanie rodzimych, barwnie kwitnących roślin, typowych dla naturalnego środowiska regionu.

⁴⁷ Trzaskowska E., Sobczak K., Falińska-Król J., *Przedogródki miejskie i wiejskie Lubelszczyzny*, „VI Forum Architektury Krajobrazu. Krajobraz i ogród wiejski. Przyrodniczy i kulturowy krajobraz wiejski”, Lublin 2003, s. 136.

⁴⁸ Burska A., Szczepiełowska A., *Urok wiejskich ogródków*, „Ogrody” nr 3, Warszawa 1999, s. 31-37.

⁴⁹ Trzaskowska E., Sobczak K., Falińska-Król J., *Przedogródki miejskie i wiejskie Lubelszczyzny*, „VI Forum Architektury Krajobrazu. Krajobraz i ogród wiejski. Przyrodniczy i kulturowy krajobraz wiejski”, Lublin 2003, s. 136.

Podsumowanie

Burzliwe losy Warmii silnie odcisnęły piętno na jej krajobrazie kulturowym. Po II wojnie światowej na tamtejsze ziemie napływali masowo mieszkańcy głównie dawnych Kresów Wschodnich, ale i Mazowsza oraz Małopolski. W wyniku tych migracji Warmia stopniowo traciła swą tożsamość kulturową. Nowi mieszkańcy nie utożsamiając się z regionem lekceważyli wielowiekową tradycję miejsca⁵⁰. Przyniosło to bezpośrednie zagrożenie również dla ogrodów wiejskich. Głównie przejawiało się to w przekształceniach ich formy oraz dowolnym wyborem stosowanej tam roślinności. Dlatego obecnie tak niezwykle istotne jest docieranie do źródeł i przywracanie wizerunku krajobrazu wiejskiego zgodnie z tradycją regionu.

Warmińskie ogrody wiejskie mają wciąż szansę zachować swój charakter, choć zauważa się pilną potrzebę ich ochrony. W tym celu tworzy się wytyczne projektowe dla nowych właścicieli wiejskich domostw warmińskich. Zwraca się w nich szczególną uwagę na próbę stworzenia wnętrza krajobrazowego jak najbardziej oddającego charakter dawnej warmińskiej zieleni zagrodowej. Możliwość obejrzenia takiego przedogródka, a nawet bezpośredni z nim kontakt daje wspaniale przygotowana ekspozycja skansenu budownictwa w Olsztynku, gdzie w oparciu o wnikliwe analizy wykonano przed zabytkowymi chatami pokazowe ogrody przedokienne.

Bibliografia

- Adamczyk J., *Ogrody przydomowe jako element kształtowania krajobrazu współczesnej polskiej wsi*, „VI Forum Architektury Krajobrazu. Krajobraz i ogród wiejski. Przyrodniczy i kulturowy krajobraz wiejski”, T.3, Lublin 2003, s. 77-80.
- Baranowski B., *Zarys historii ogrodnictwa wiejskiego w Polsce*, Warszawa 1964, s. 52.
- Bartoś M., Zalewska B., *Architektura w krajobrazie wiejskim Warmii i Mazur*, Olsztyn 2003, s.11-53.
- Borcz Z., *Elementy projektowania zieleni*, Wrocław 1997, s. 7-12, 26-28.
- Burska A., Szczeblewska A., *Urok wiejskich ogródków*, „Ogrody” nr 3, Warszawa 1999, s. 31-37.
- Cyfus E., *Moja Warmia*, Dabrówno 2012, s. 22-24.
- Drej S., *Święta Warmia*, Olsztyn 2007, s. 115.
- Gawryszewska J., *Historia i struktura ogrodu rodzinnego*, Warszawa 2006, s. 11, 15-16.
- Gawryszewska J., *Przedogródki*, „Ogrody” nr 6, Warszawa 1999, s. 31-35.
- Jankowski, *Wspomnienia ogrodnika*, Warszawa 1972, s. 28-30.

⁵⁰ Drej S., *Święta Warmia*, Olsztyn 2007, s. 115.

- Krüger U., *Ogrody rustykalne*, Warszawa 1997, s. 10-24.
- Lella T., *Tożsamość regionu – współczesna architektura Warmii i Mazur*, Olsztyn 2008, s. 15.
- Majdecka-Strzeżek A., Sadłowska-Kolankowska J., *Kulturalne korzenie form zieleni w krajobrazie wsi polskiej*, „VIII Forum architektury krajobrazu”, Olsztyn 2005, s. 92.
- Majdecka-Strzeżek A., *Założenia rezydencjonalne na Warmii i Mazurach. Problemy ochrony, rewitalizacji i adaptacja dla potrzeb współczesnych*, „VIII Forum Architektury Krajobrazu, Streszczenia referatów i posterów”, Olsztyn 2005, s. 58.
- Majdecki L., *Historia ogrodów*, Warszawa 1978, s. 189.
- Siewniak M., Mitkowska A., *Tezaurus sztuki ogrodowej*, Warszawa 1997, s. 51-52.
- Szewczyk J., *Poszukiwanie swojskości [w:] Sztuka ogrodu, Sztuka krajobrazu*, (red.) Gawryszewska B., Warszawa 2010, s. 84-85.
- Szymczak-Piątek M., Wieczorek J., *Tradycje w kształtowaniu ogrodów wiejskich*, „Rośliny Ozdobne” nr 6, Kraków 2003, s. 28-30.
- Traczyński E., *Wieś świętokrzyska w XIX i XX wieku*, Kielce 2001, s. 23.
- Trzaskowska E., Sobczak K., Falińska-Król J., *Przedogródki miejskie i wiejskie Lubelszczyzny*, „VI Forum Architektury Krajobrazu. Krajobraz i ogród wiejski. Przyrodniczy i kulturowy krajobraz wiejski”, Lublin 2003, s. 136.
- Zaniewska H., Pawłat-Zawrzykraj A., Gloza-Musiał H., *Zagospodarowanie przestrzenne i zabudowa wsi*, Warszawa 2000, s. 96-99.
- Zaraś-Januszkiewicz E., Szymczak-Piątek M., Wieczorek J., *Symbolika roślin i związana z nimi obrzędowość w tradycji ludowej*, „VI Forum Architektury Krajobrazu. Krajobraz i ogród wiejski. Przyrodniczy i kulturowy krajobraz wiejski”, T. 3, Lublin 2003, s. 140-143.
- Zątek W., *Przydomowy ogród wiejski – dawniej i dziś*, „Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej im. H. Kołłątaja w Krakowie” 2003, nr 402, s. 273.

OCHRONA I KSZTAŁTOWANIE KRAJOBRAZU W KRAINIE WIELKICH JEZIOR MAZURSKICH

PROTECTION AND LANDSCAPE MANAGEMENT IN THE GREAT MAZURIAN LAKES

dr inż. arch. Wiesława Gadomska

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Wydział Kształtowania Środowiska i Rolnictwa
Katedra Architektury Krajobrazu i Agroturystyki

Summary

Masurian Lake District is a region of high natural and landscape values. The Masurian lakes and canals system, created by the hydraulic works initiated in the nineteenth century, became clear, unique sequence of landscape characterized by limited by distinct edges space such as the street, the river valley; formed by natural or anthropogenic factors. This became the basis for the development of different forms of tourism.

The paper presents basic legal acts in force in the Polish legislation, which serve to protect and management of landscape, taking into account their formal validity and extent of the impact in space on the landscape of Great Masurian Lakes. It has been examined to what extent the available legal instruments are used to protect valuable and diverse landscape values of the studied region, and what is the character of this protection. The range of application of the above provisions is shown graphically on a map of the test area.

Keywords: legal acts, reserves of nature, protected landscape areas, nature-landscape units

Pojęcie krajobrazu

Krajobraz jest pojęciem powszechnie znanym, a zarazem różnie rozumianym i definiowanym. Często identyfikowany jest z przyrodą. Dla jednych ludzi stanowi przestrzeń, która otacza człowieka, zaś dla innych jest częścią układu ekologicznego. Niejednoznaczność i różnorodność interpretacji tego terminu spowodowały, iż „krajobraz” stał się przedmiotem badań różnych dziedzin naukowych. Podkreśla to m.in. Maria Łuczyńska-Bruzda, cyt: „W poszczególnych dziedzinach nauki spotykamy różne podejście do krajobrazu. Geografowie uczą historii przemian krajobrazów oraz podają zasady ich klasyfikacji, a więc typy, formy i odmiany. Nauki przyrodnicze rozpatrują biologiczną stronę zagadnień krajobrazowych stosując określenia: biologia i ekologia krajobrazu. Wskazują również na przyrodnicze podstawy jego kształtowania (...). Z kolei w dziedzinie nauk technicznych

planowanie przestrzenne określa tendencje, podstawy oraz kierunki gospodarczych przekształceń krajobrazowych⁵¹.

Wielu przedstawicieli wywodzących się z dziedzin przyrodniczych, w tym geografowie oraz planiści przestrzeni, uznaje krajobraz za ważny element rzeczywistości fizycznej. W celu pokazania, tudzież potwierdzenia, mnogości sposobów pojmowania tego terminu, niezbędne jest przytoczenie najważniejszych definicji. Krajobraz jest:

- „zewnętrznym wyrazem składników przyrodniczych występujących na naturalnie ograniczonym terenie”⁵²;
- „fizjonomią środowiska, formą wynikającą z treści zawartych w ekosystemie, tak naturalnym, jak i tradycji kulturowej danego obszaru”⁵³;
- „częścią epigeosfery (zewnętrznej strefy Ziemi), stanowiącą złożony przestrzennie geokompleks o swoistej strukturze i wewnętrznych powiązaniach”⁵⁴;
- „całością przyrody na naturalnie ograniczonym odcinku ziemi, w której dzięki procesom samoregulacyjnym panuje równowaga”⁵⁵;
- „pokryty zawiłymi, dynamicznymi układami ekosystemów, determinowanymi nie tylko kompozycją florystyczną, ale także różnorodnością, strukturą i zmiennością regionalnego klimatu, lokalnymi warunkami podłoża, interakcjami biotycznymi i modyfikującym wpływem człowieka”⁵⁶;
- „przedmiotem działań w dziedzinie architektury krajobrazu – rozpatrywanym jako określona kombinacja trzech jego warstw: materialnej-przyrodniczej, materialnej-kulturowej i fizjonomicznej”⁵⁷.

Europejska Konwencja Krajobrazowa (sporządzona we Florencji dnia 20 października 2000 r., a podpisana przez prezydenta Aleksandra Kwaśniewskiego 24 czerwca 2004 r.), podaje dosyć krótką, lecz łączącą znaczenie „krajobrazu” w różnych dziedzinach, cyt.: „(...) obszar, postrzegany przez ludzi, którego charak-

⁵¹ Łuczyńska-Bruzda M. *System ochrony krajobrazu – cel, zakres, podstawy prawne, formy*. [w:] praca zbiorowa (red.) K. Pawłowska. *Architektura krajobrazu a planowanie przestrzenne*. Kraków 2001, s. 33-47.

⁵² Ciołek G. *Zarys ochrony i kształtowania krajobrazu*. Arkady. Warszawa 1964, s. 55.

⁵³ Bogdanowski J. *Krajobraz małej ojczyzny*. Aura 2001, nr 3, s. 34-35.

⁵⁴ Kondracki J., Richling A. *Próba uporządkowania terminologii w zakresie kompleksowej geografii fizycznej*. *Przegląd Geograficzny* T. 55, zesz. nr 1. IG i PZ PAN. Warszawa 1983, s. 201 – 217.

⁵⁵ Szczęsny T. *Ochrona przyrody i krajobrazu*. Wyd. PWN. Warszawa 1982, s. 107.

⁵⁶ Chmielewski T. J. *Zmierzając ku ogólnej teorii systemów krajobrazowych. Problemy Ekologii Krajobrazu*. T. XXI. Lublin 2008, s. 95.

⁵⁷ Żarska B. *Ochrona krajobrazu*. Wyd. SGGW. Warszawa 2005, s. 12.

ter jest wynikiem działania i interakcji czynników przyrodniczych i/lub ludzkich”⁵⁸.

„Krajobraz” jest nad wyraz złożonym zagadnieniem. Przedstawione interpretacje tego pojęcia w różnych dziedzinach podkreślają to, iż nie posiada on statycznego charakteru, tylko ulega ciągłym przemianom. Wynika to między innymi z tego, że rozwój dyscyplin naukowych podejmujących tematykę krajobrazu jest wielokierunkowy i interdyscyplinarny.

Akty prawne obowiązujące w Polsce oraz wynikające z nich formy ochrony i kształtowania krajobrazu

Termin „krajobraz” występuje także w polskim ustawodawstwie. Ze względu na zróżnicowaną tematycznie treść w aktach prawnych, pojęcie zostało ujęte w różnych kontekstach. Jednakże trudno doszukać się wykładni prawnej tego pojęcia i nigdzie nie jest ono bliżej zdefiniowane⁵⁹. *Ustawa z dnia 21 kwietnia 2001 roku - Prawo ochrony środowiska* – rozpatruje „krajobraz” w charakterze składowej - będącej jedną z wielu - współtworzącej środowisko przyrodnicze, cyt: „ogół elementów przyrodniczych, w tym także przekształconych w wyniku działalności człowieka, a w szczególności powierzchnię ziemi, kopaliny, wody, powietrze, krajobraz oraz pozostałe elementy różnorodności biologicznej, a także wzajemne oddziaływanie pomiędzy tymi elementami”⁶⁰.

Prawną ochronę krajobrazu w Polsce określają zapisy *Ustawy z dnia 16 kwietnia o ochronie przyrody* (Dz. U. 2009.151.1220 ze zm.). W jej świetle problematyka ochrony krajobrazu wynika z ochrony szeroko rozumianych wartości przyrodniczych, których jest on swoistym znakiem zapisanym w przestrzeni. Użyte w ustawie określenie ochrony krajobrazowej dotyczy zachowania cech charakterystycznych. Inne formy ochrony krajobrazu, w tym przede wszystkim kulturowego, powołuje *Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (Dz. U. 2003.162.1568 ze zm.).

Formy ochrony zawarte w powyższych ustawach ukierunkowane są na ochronę zachowawczą terenów wartościowych ze względu na swoje walory przyrodnicze i kulturowe. Mechanizm ochrony ukierunkowany jest przede wszystkim na zachowaniu stanu istniejącego oraz ograniczaniu form eksploatacji i przekształcania przedmiotowego środowiska. Inny charakter działań prokrajobrazowych wynika z *Ustawy z dnia 27 marca 2003 o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym* (Dz. U. 2003.80.717 ze zm.). Ustawa daje samorządom lokalnym

⁵⁸ Europejska Konwencja Krajobrazowa sporządzona we Florencji dnia 20 października 2000 roku. Dz. U. 2006r. Nr 14, poz. 98, art. 1.

⁵⁹ Szymski A. M. *Percepcja krajobrazu kulturowego w teorii i praktyce*. Czasopismo Techniczne z.10. Architektura z. 5 – A. Wyd. PK. Kraków 2007, s.169.

⁶⁰ Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 roku Prawo ochrony środowiska. (Dz.U. z 2001r. Nr 62, poz. 627, art. 3).

narzędzia prawne gospodarowania przestrzenią, pozwalające osiągać stan ładu przestrzennego w obszarze gminy - także w wyniku ochrony i kształtowania walorów krajobrazowych.

Równoległe z obowiązywaniem powyższych ustaw, ochrona krajobrazu staje się naturalną konsekwencją funkcjonowania *Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000*, wdrażanej na terenie państw członkowskich Unii Europejskiej od 1992 roku, w tym na terenie Polski od roku 2004⁶¹.

Położenie i zasięg terytorialny Krainy Wielkich Jezior Mazurskich

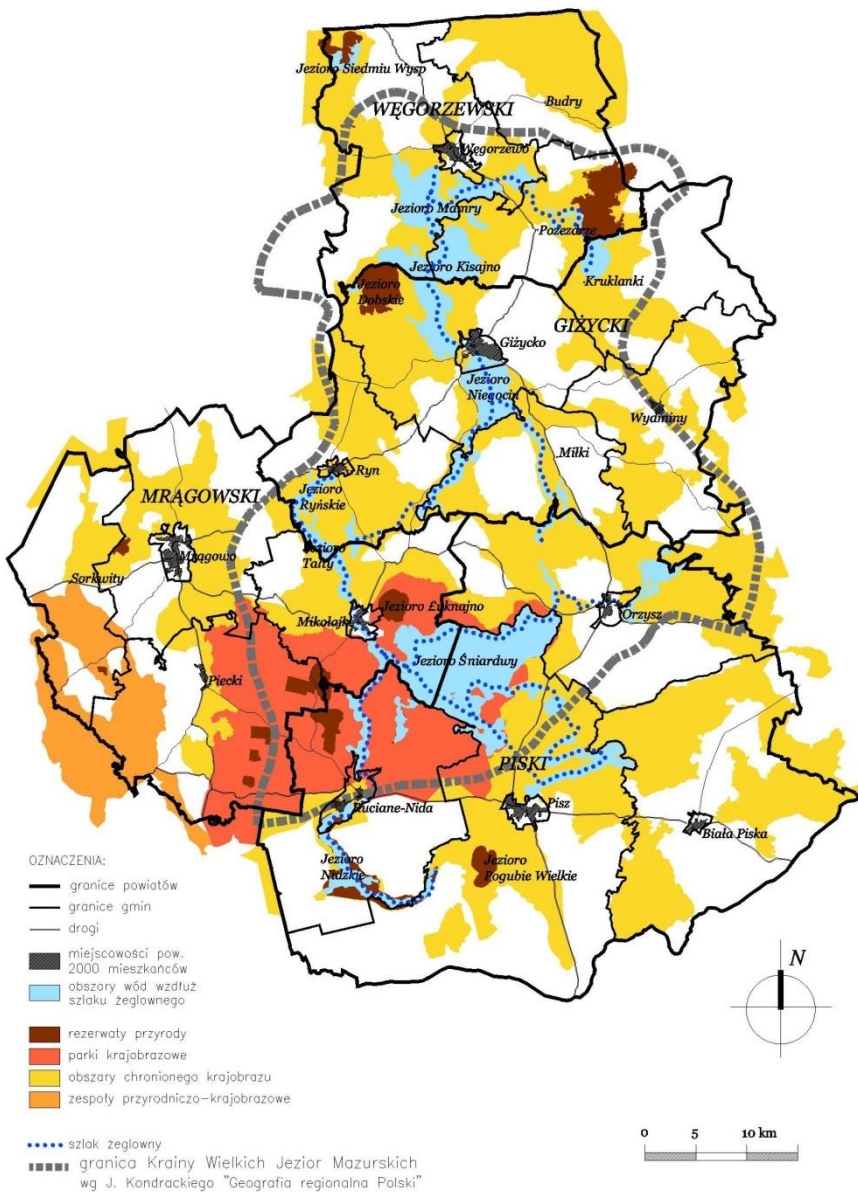
Powierzchnia Krainy Wielkich Jezior Mazurskich w przybliżeniu wynosi 1730 km², jest jednym z siedmiu mezoregionów makroregionu Pojezierza Mazurskiego i stanowi jego środkową część. Od zachodu graniczy z Pojezierzem Mrągowskim, od wschodu z Pojezierzem Elckim. Granicę północną tworzy Kraina Węgorapy, a południową Równina Mazurska⁶². Jeziora stanowią najbardziej charakterystyczny element krajobrazu Krainy Wielkich Jezior Mazurskich i zajmują około 20% powierzchni regionu. Największe jeziora, połączone systemem kanałów tworzą wielki kompleks, w skład którego wchodzi: największe w Polsce Jezioro Śniardwy, Mikołajskie, Bełdany, Jagodne, Niegocin, Kisajno, Dargin, Dobskie, Mamry, Tałty i Ryńskie oraz wiele mniejszych. Historia budowy kanałów sięga połowy XIX w., a w 1856 r. statek parowy „Masovia” odbył pierwszy rejs na trasie Węgorzewo - Pisz⁶³.

Obszar objęty granicami geograficznymi Krainy położony jest na terenie powiatów (kolejność występowania w kierunku północ-południe): węgorzewskiego, giżyckiego, piskiego i mrągowskiego. W granicach administracyjnych powyższych powiatów znajduje się 16 gmin o łącznej powierzchni 462 400 ha. Ze względu na charakter poruszanej problematyki, często odwołującej się do zagadnień prawno-administracyjnych szczebla gminnego, zasięgiem badań objęto całkowity obszar wszystkich gmin, leżących w granicach powiatów, zawierających granicę Krainy Wielkich Jezior Mazurskich (ryc. 1). Strukturę powierzchniową badanego obszaru w zakresie podstawowych komponentów krajobrazu naturalnego (tereny zalesione, wody) przedstawia tabela 1.

⁶¹ *Obszary Natura 2000 w województwie warmińsko-mazurskim*, (red.) Hołdyński Cz., Krupa M., Olsztyn 2009, s. 7-17.

⁶² Kondracki J. *Geografia regionalna Polski*, PWN 2000, s. 109-113.

⁶³ Rąkowski G. *Kraina Wielkich Jezior Mazurskich*, PTTK, Warszawa, s. 5-19.



Ryc.1. Kraina Wielkich Jezior Mazurskich - lokalizacja i formy ochrony przyrody wynikające z Ustawy o ochronie przyrody. Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 1. Struktura powierzchniowa podstawowych komponentów krajobrazu gmin Krainy Wielkich Jezior Mazurskich i wybrane formy ochrony przyrody.

Powiat	Gmina	Pow. gminy (ha)	Lasy (ha)	Wody (ha)	Użytki rolne (ha)	Rezerваты przyrody/typ	Zespoły przyrodniczo-krajobrazowe	Parki krajobrazowe
Węgorzewski	Budry	17 500	3 845	100	12 420			
	Węgorzewo	34 100	5 610	6 130	18 620	Jeziro Siedmiu Wysp/faunistyczny, Mokre/leśny, Półwysep i 5 wysp na Jeziorze Rydzewskim/faunistyczny, Sztynort/faunistyczny		
	Pozezdrze	17 700	5 100	3 060	8 370	Piłackie Wzgórza/leśny		
Giżycki	Giżycko	29 600	4 870	7 810	14 900	Jeziro Dobskie/krajobrazowy, Jeziro Kożuchy/ornitologiczny, Perkuny/torfowiskowy, Torfowisko Spytkowo/torfowiskowy, Wyspy na Jeziorach Mamry i Kisajno/faunistyczny		
	Ryn	20 500	5 130	2 200	17 250	Ptasia Wyspa/faunistyczny		
	Miłki	17 000	2 880	1 790	10 800	Nietlickie Bagno/faunistyczny		
	Wydyminy	23 300	5 370	1 250	14 410			
	Kruklanki	20 200	11 350	1 560	6 380	Borki/leśny		
Mrągowski	Mrągowo	29 500	6 060	2 590	18 530	Gązwa/torfowiskowy	Jeziro Sorkwickie	Mazurski Park Krajobrazowy
	Sorkwity	18 500	5 600	1 440	9 970	Piłaki/faunistyczny	Jeziro Sorkwickie, Rzeka Babant i Jeziro Białe	
	Piecki	31 400	16 630	3 060	10 050	Królewska Sosna/leśny, Krutynia/krajobrazowy, Pierwos/leśny, Strzałowo/leśny, Zakręt/torfowiskowy	Jeziro Sorkwickie Rzeka Babant i Jeziro Białe Zydrój	Mazurski Park Krajobrazowy
	Mikołajki	25 600	5 780	5 470	12 040	Czapliniec/faunistyczny, Czaplisko Ławny Lasek/faunistyczny, Jeziro Lisiny/florystyczny, Jeziro Łuknajno/faunistyczny, Krutynia Dolna/leśny		Mazurski Park Krajobrazowy
Piski	Orzysz	36 300	14 690	2 570	13 180	Nietlickie Bagno/faunistyczny		Mazurski Park Krajobrazowy
	Ruciane-Nida	35 800	25 760	3 070	4 000	Jeziro Nidzkie/leśny Jeziro Warnołty/faunistyczny Krutynia Dolna/leśny		Mazurski Park Krajobrazowy
	Pisz	63 400	29 600	12 270	17 360			Mazurski Park Krajobrazowy
	Biała Piska	42 000	b. d.	b. d.	b. d.			

Źródło: Urząd Marszałkowski Województwa Warmińsko-Mazurskiego, Departament Infrastruktury i Geodezji; Regionalna Dyrekcja Ochrony Środowiska w Olsztynie (według stanu z dnia 01.01.2014 r.).

Formy ochrony krajobrazu w Krainie Wielkich Jezior Mazurskich Rezerваты przyrody

Na analizowanym obszarze statusami rezerwatu przyrody objęto łącznie powierzchnię 12 506 ha (ryc. 1), którą tworzy 29 obiektów⁶⁴. Wartość krajobrazowa terenów o statusie rezerwatu przyrody jest szczególna, przede wszystkim, ze względu na ich naturalny, często unikatowy charakter⁶⁵ – jedynie w przypadku dwóch rezerwatów właśnie krajobraz został uznany za najistotniejszy walor ochrony (tabela 1)⁶⁶. Podstawowa ochrona krajobrazu, polegająca na zapobieganiu przekształcaniu i zmianie jego charakteru wynika bezpośrednio z *Ustawy z dnia 16 kwietnia o ochronie przyrody* (Dz. U. 2009.151.1220 ze zm.). Najistotniejsze, z krajobrazowego punktu widzenia, ograniczenia wynikają z zakazu: budowy lub rozbudowy obiektów budowlanych i urządzeń technicznych, prowadzenia działalności wytwórczej, handlowej i rolniczej (z wyjątkiem miejsc wyznaczonych w planie ochrony), umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych, wykonywania prac ziemnych trwale zniekształcających rzeźbę terenu.

Mazurski Park Krajobrazowy

Mazurski Park Krajobrazowy powstał w roku 1977⁶⁷ - obecnie jego granice zawierają obszar ponad 53 tys. ha, a strefa ochronna przekracza 18 tys. ha. Struktura terenów chronionych obejmuje: ~29 tys. ha lasów, ~18 tys. ha jezior i rzek oraz ponad 6 tys. ha użytków rolnych. Na terenie parku istnieje 55 jednostek osadniczych i zamieszkuje w nich ok 11 000 osób⁶⁸. Nadrzędnymi celami ochrony Parku

⁶⁴ Do 1998 r. rezerваты przyrody powoływane były rozporządzeniem Ministra OŚNiL, od 1999 r. rozporządzeniem Wojewody Warmińsko-Mazurskiego. Liczba i powierzchnia rezerwatów przyrody na podstawie pisemnych informacji uzyskanych z 16 urzędów gmin, leżących na terenie obszaru badań i <http://olsztyn.rdos.gov.pl/>, dostęp online 05.01.2014 r.

⁶⁵ Według głównego przedmiotu ochrony funkcjonuje 8 typów rezerwatów (wg E. Symonides): florystyczne, fitocenotyczne, biocenotyczne, faunistyczne, geologiczne i glebowe, krajobrazów ekologicznych, nasadzeń i upraw, kulturowe: *Obszary chronione w Polsce*, prac. zbiorowa: Walczak M., Radziejowski J., Warszawa 2001, s. 171.

⁶⁶ W obszarze Krainy Wielkich Jezior Mazurskich powołane zostały dwa krajobrazowe rezerваты przyrody: Krutynia (malowniczy odcinek rzeki Krutynia oraz Jeziora Krutyńskiego z przyległymi lasami) i Jezioro Dobskie (dobrze zachowany krajobraz polodowcowy): <http://olsztyn.rdos.gov.pl/>, dostęp online 05.01.2014 r.

⁶⁷ Mazurski Park Krajobrazowy powołano mocą uchwały Wojewódzkich Rad Narodowych w Suwałkach z dnia 5 grudnia 1977 r. oraz w Olsztynie z dnia 8 grudnia 1977 r. – wtedy powierzchnia wynosiła 49 tys. ha, a jego strefa ochronna 19 tys. ha: <http://www.mazurskipark.pl/>, dostęp online 20.04.2011 r.

⁶⁸ Na podstawie danych z Planu Ochrony Mazurskiego Parku Krajobrazowego.

są: ochrona najcenniejszych fragmentów Pojezierza Mazurskiego ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz walory krajobrazowe.

Podstawą ochrony i kształtowania krajobrazu parku jest *Plan ochrony*⁶⁹ - dokument sporządzany obligatoryjnie na podstawie *Ustawy o ochronie przyrody*. W rozdziale 5 *Plan ochrony* szczegółowo odnosi się do zagadnień ochrony przyrody i kształtowania walorów krajobrazowych obszaru Parku. W zakresie ochrony przyrody i krajobrazu jako konsekwencji prowadzenia właściwej gospodarki leśnej, rolnej i wodnej ustalenia planu mogą okazać się skuteczne w wyniku standardowych procedur i działań urzędniowo-ochronnych. Inaczej sytuacja przedstawia się w odniesieniu do ochrony i kształtowania krajobrazu w kontekście wartości kulturowych – skuteczność *Planu ochrony* uzależniona będzie od równoległego zaangażowania się w ideę ochrony gmin, na terenie których, park krajobrazowy funkcjonuje. Szczególnie istotne ustalenia dla ochrony i kształtowania krajobrazu dotyczą, na przykład: zachowania istniejących układów przestrzennych wsi, kształtowania nowej zabudowy, realizacji liniowych inwestycji infrastrukturalnych⁷⁰. Ze względu na ochronę krajobrazu Parku w *Planie ochrony* jest mowa o ograniczeniu budowy nowych wież telefonii komórkowej do miejsc już zainwestowanych, o funkcji przemysłowej lub w sąsiedztwie istniejących stanic wodnych. Nie dopuszcza się lokowania elektrowni wiatrowych w granicach Parku i jego otuliny ze względu na ochronę krajobrazu Parku oraz w celu ochrony ptactwa i nietoperzy.

Obszary chronionego krajobrazu

Statusem obszaru chronionego krajobrazu Krainy Wielkich Jezior Mazurskich objętych jest ponad 285 tys. ha (ryc. 1). Mimo ukierunkowania działań ochronnych na zagadnienia krajobrazowe, bezpośrednia ochrona krajobrazu, przewidziana w ustawie, ogranicza się do elementarnych zakazów: likwidacji i niszczenia zadrzewień śródpolnych, przydrożnych i nadwodnych, wykonywania prac ziemnych trwale zniekształcających rzeźbę terenu, dokonywania zmian stosunków wodnych, lokalizacji obiektów budowlanych w pasie szerokości 100 m od linii brzegów rzek, jezior. Dodatkowo wprowadzono zakaz lokalizacji budownictwa letniskowego poza miejscami wyznaczonymi w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego. Pozostałe zakazy zawarte w rozporządzeniu (dotyczące np. umyślnego zabijania dziko żyjących zwierząt, organizowania rajdów motorowych i samochodowych, wypalania roślinności), jakkolwiek istotne z punktu widzenia ochrony przyrody, w zagadnieniach ochrony krajobrazowej uczestniczą pośrednio. Obszar chronionego krajobrazu nie wymaga opracowania planu ochrony - w kon-

⁶⁹ Uchwała Nr XIX/368/12 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 28 sierpnia 2012 r. w sprawie ustanowienia Planu Ochrony Mazurskiego Parku Krajobrazowego.

⁷⁰ Koplński B., *Kultura planowania przestrzennego a rozwój regionalny i lokalny*, [w:] *Kultura przestrzeni gminy*, (red.) Królikowski J. i in., Warszawa 2010, s. 22-27.

sekwencji jego powiązanie z planowaniem miejscowym ogranicza się do formalności uzgodnienia projektów miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego tworzonych na chronionych obszarach z właściwym wojewodą.

Zespoły przyrodniczo-krajobrazowe

W badanym obszarze funkcjonują 3 zespoły przyrodniczo-krajobrazowe o łącznej powierzchni 18,2 tys. ha (ryc. 1). Zespoły te powołane zostały Rozporządzeniami Wojewody Warmińsko-Mazurskiego z dnia 9 sierpnia 2007 r. W założeniu art. 23 *Ustawy o ochronie przyrody* są to, cyt. „fragmenty krajobrazu naturalnego i kulturowego zasługujące na ochronę ze względu na ich walory widokowe lub estetyczne.” Podstawowa ochrona walorów krajobrazowych chronionych terenów wynika przede wszystkim z wprowadzonych w rozporządzeniu zakazów (*Ustawa o ochronie przyrody, art.45.1*), cyt.: „niszczenia, uszkodzenia lub przekształcania obszaru; wykonywania prac ziemnych trwale zniekształcających rzeźbę terenu; likwidowania, zasypywania i przekształcania naturalnych zbiorników wodnych, starorzeczy oraz obszarów wodno-błotnych; zmiany sposobu użytkowania ziemi; umieszczania tablic reklamowych”.

Podsumowanie

Wartość przyrodnicza Krainy Wielkich Jezior Mazurskich jest bezdyskusyjna, jej obszar należy rozpatrywać w aspekcie unikatowej przestrzeni przyrodniczo-krajobrazowej, będącej syntezą krajobrazu naturalnego, naturalno-antropogenicznego i kulturowego. Jednak brak jest całościowej ochrony krajobrazu, chronione są tylko poszczególne jego elementy. Prawo ochrony przyrody przewiduje kilka form ochrony powierzchniowej. Użyte w *Ustawie o ochronie przyrody* określenie ochrony krajobrazowej odnosi się do zachowania cech charakterystycznych danego krajobrazu. W świetle braku katalogu takich cech dla różnych krajobrazów Polski, definicja ta jest mało użyteczna w praktyce. Pewnym światłem w tunelu mogą okazać się prace nad przygotowaniem Czerwonej Księgi Krajobrazów Polski, która zapewniłaby ochronę zintegrowaną⁷¹. Pomimo ratyfikowania przez Polskę w 2004 roku Europejskiej Konwencji Krajobrazowej nie powstały krajowe dokumenty wdrażające ten dokument do polskiego prawa. Opracowanie takiej Księgi może przyspieszyć wdrożenie Konwencji Krajobrazowej.

⁷¹ Pomysł opracowania Czerwonej Księgi Krajobrazów Polski powstał w 2002 r. w ramach Komisji Ochrony Krajobrazu, Przyrody Nieożywionej i Gleb, Państwowej Rady Ochrony Przyrody. Założono, iż powinien znaleźć się w niej zestaw najcenniejszych w skali Polski krajobrazów, reprezentujący ich zróżnicowane rodzaje i typy: Janota-Baranowska M., Marcinek R., Myczkowski Z., 2007, *Czerwona Księga Krajobrazu Polski*, Czasopismo Techniczne z.10. Architektura z. 5 – A. Wyd. PK. Kraków, s. 43-45.

Kolejną nadzieję daje przedstawiony przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Bronisława Komorowskiego projekt ustawy o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu⁷². Projekt ma dotyczyć wprowadzenia narzędzi sprzyjających ochronie krajobrazu, wprowadzenia powszechnej identyfikacji i waloryzacji krajobrazów.

Bibliografia

- Bogdanowski J., *Krajobraz małej ojczyzny*. Aura nr 3, 2001, s. 34-35.
- Chmielewski T. J., *Zmierzając ku ogólnej teorii systemów krajobrazowych*, Problemy Ekologii Krajobrazu, T. XXI. Lublin 2008, s. 93-108.
- Ciołek G., *Zarys ochrony i kształtowania krajobrazu*. Arkady. Warszawa 1964, s. 55.
- Janota-Baranowska M., Marcinek R., Myczkowski Z., *Czerwona Księga Krajobrazu Polski*, Czasopismo Techniczne z.10. Architektura z. 5 – A, Kraków 2007, s.43-45.
- Kondracki J., *Geografia regionalna Polski*, Warszawa 2000, s. 109-113.
- Kondracki J., Richling A., *Próba uporządkowania terminologii w zakresie kompleksowej geografii fizycznej*, Przegląd Geograficzny 1983, T. 55, zeszyt nr 1, s. 201-217.
- Kopliński B., *Kultura planowania przestrzennego a rozwój regionalny i lokalny*, [w:] *Kultura przestrzeni gminy*, (red.) Królikowski J. i in., Warszawa 2010, s. 22-27.
- Łuczyńska-Bruzda M., *System ochrony krajobrazu – cel, zakres, podstawy prawne, formy*. [w:] *Architektura krajobrazu a planowanie przestrzenne*, (red.) Pawłowska K., Kraków 2001, s. 33-47.
- Obszary Natura 2000 w województwie warmińsko-mazurskim*, (red.) Hołdyński Cz., Krupa M., Olsztyn 2009, s. 7-17.
- Rąkowski G., *Kraina Wielkich Jezior Mazurskich*, Warszawa 1988.
- Szczyński T., *Ochrona przyrody i krajobrazu*, Warszawa 1982, s. 107.
- Szymski A. M., 2007. *Percepcja krajobrazu kulturowego w teorii i praktyce*. Czasopismo Techniczne z.10. Architektura z. 5 – A, Kraków 2007, s.169-171.
- Żarska B., *Ochrona krajobrazu*, Warszawa 2005, s. 12.

⁷² 20 czerwca 2013 r roku zakończyły się konsultacje społeczne projektu Ustawy o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu <http://www.prezydent.pl/>, dostęp online 20.03.2014 r., 25 lipca odbyło się pierwsze czytanie na posiedzeniu Sejmu.

WYBRANE PROBLEMY OCHRONY I DOKUMENTACJI POMNIKÓW PRZYRODY NA TERENIE WOJEWÓDZTWA WARMIŃSKO-MAZURSKIEGO

NATURE MONUMENTS IN THE PROVINCE OF WARMIA AND MAZURY – SOME ISSUES IN THEIR PROTECTION AND DATA ARCHIVING

dr inż arch. kraj. Mariusz Antolak¹, inż arch. kraj. Kamila Walenciak²

¹ Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Wydział Kształtowania Środowiska i Rolnictwa

Katedra Architektury Krajobrazu i Agroturystyki

² Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Wydział Nauk o Ziemi

Summary

This paper contains statistical data on the number and spatial distribution of nature monuments in the Province of Warmia and Mazury. It also presents aspects of archiving information about and protecting this natural resource. The study is based on the data from the whole province and from each of the 116 communes it is composed of. The research, conducted at the end of 2013 and the beginning of 2014, consisted of an analysis of the statistical data from 2005-2012. In 2012, there were 2564 nature monuments in the whole province, including 83.6% of single trees, 8.1% groups of trees, 4.3% boulders and 2.6% rows of trees lining roads. The distribution of nature monuments across the whole region is highly diverse. Most are found in the northern part of Warmia and Mazury. The main obstacle to their effective conservation is the lack of current specifications of protected nature objects. In many cases, the up-to-date lists contain very scanty information, which frequently prevents the identification of particular monuments, especially in open or forest landscapes.

Keywords: nature conservation, inventory, tourist attractions, environmental education

Wprowadzenie

Pojęcie „pomnik przyrody” (niem. Naturdenkmal) wprowadził na przełomie XVIII i XIX wieku Alexander von Humboldt⁷³. Zgodnie z polskim ustawodawstwem, pomnikami przyrody są pojedyncze twory przyrody żywej i nieożywionej

⁷³ Szczęsny T. *Ochrona przyrody i krajobrazu*, PWN, Warszawa 1982.

lub ich skupiska, o szczególnej wartości przyrodniczej, naukowej, kulturowej, historycznej lub krajobrazowej, odznaczające się indywidualnymi cechami, wyróżniającymi je wśród innych tworów. Mogą to być okazałych rozmiarów drzewa, krzewy gatunków rodzimych lub obcych, źródła, wodospady, wywierzyśka, skałki, jary, głazy narzutowe oraz jaskinie. Ustanowienie i zniesienie tej formy ochrony przyrody następuje w drodze uchwały rady gminy. Gmina, która ustanowiła pomnik przyrody, powinna w ciągu 30 dni od wejścia w życie uchwały, przesłać Generalnej i Regionalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska kopię uchwały, a także wpisać informację do centralnego rejestru form ochrony przyrody⁷⁴.

Pomniki przyrody mogą stanowić lokalną atrakcję turystyczną oraz pamiątkę kultury⁷⁵. Są obiektami istotnymi w edukacji ekologicznej społeczeństwa⁷⁶. W ich sąsiedztwie prowadzone są ścieżki edukacyjne, a część z nich została zaopatrzona w specjalne tablice informacyjne przedstawiające ich podstawowe parametry i historię. Nasycenie krajobrazu takimi obiektami przekłada się na postrzeganie gminy jako atrakcyjnej krajoznawczo i cennej przyrodniczo. Są one elementem urozmaicającym krajobraz, pełnią rolę akcentów lub dominant krajobrazowych.

Liczne zagrożenia związane z tym cennym zasobem stanowią podstawę do jego czynnej ochrony⁷⁷. Celem pracy jest zaprezentowanie wybranych problemów dokumentacji i ochrony pomników przyrody w województwie warmińsko-mazurskim.

Zakres oraz metodyka badań

Wstępne badania polegały na wizji terenowej wybranych pomników przyrody występujących na terenie Polski oraz analizie literatury przedmiotu. Zakres merytoryczny pracy objął ilościową i przestrzenną analizę statystyczną pomników przyrody województwa warmińsko-mazurskiego oraz analizę wybranych problemów związanych z dokumentacją i ochroną zasobu. Badania objęły obszar województwa o powierzchni 24 173 km². Prowadzono je w oparciu o dane dotyczące całego województwa oraz poszczególnych 116 gmin występujących na jego obszarze. Materiał badawczy analizowano na przełomie 2013 i 2014 r., bazując na danych statystycznych Głównego Urzędu Statystycznego pochodzących z lat 2005 - 2012.

⁷⁴ Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (t.j. Dz.U. 2013 poz. 627 ze zm.).

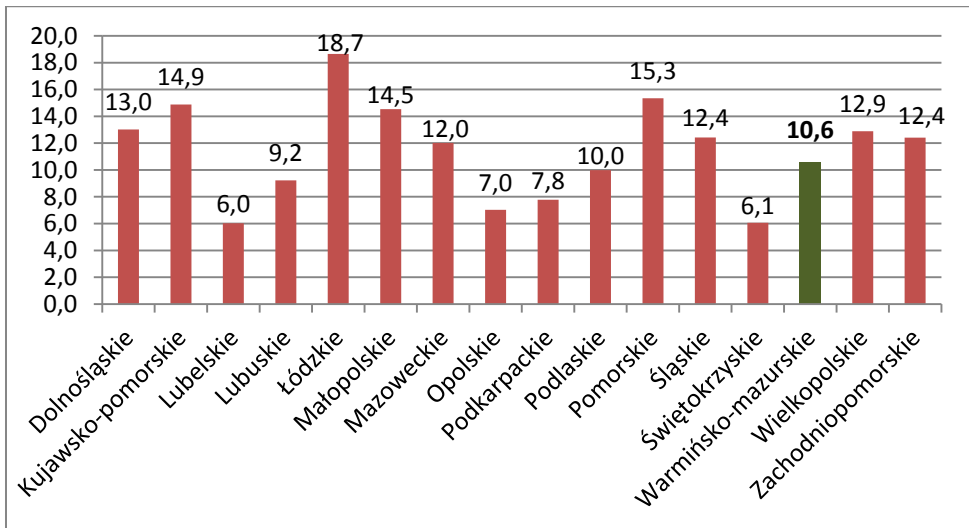
⁷⁵ Kasprzak K. *Drzewa – pomniki przyrody i pamiątki kultury*. Turystyka kulturowa, Nr 4/2011, s. 17-38.

⁷⁶ Kaszyński B., Szczukowska H., *Pomniki przyrody jako istotny element edukacji ekologicznej w Bydgoszczy*, Studia i Materiały CEPL w Rogowie R. 15. Zeszyt 37 / 4 / 2013, s. 157-161.

⁷⁷ Kasprzak K. *Ochrona pomników przyrody. Zasady postępowania administracyjnego*. Wydawnictwo Abrys, Poznań 2005.

Pomniki przyrody w Polsce

Na terenie Polski, zgodnie z danymi Głównego Urzędu Statystycznego⁷⁸, w 2012 roku występowało 36316 pomników przyrody, co w przeliczeniu na powierzchnię kraju dawało średnią 11,6 obiektów na każde 100 km². Najwięcej obiektów zanotowano w województwach: mazowieckim (4272), wielkopolskim (3843) i łódzkim (3398). Najmniej w województwach: opolskim (661), świętokrzyskim (710) i lubuskim (1290). Największe zagęszczenie pomników przyrody występowało w województwie łódzkim (18,7 obiektów na 100 km²), pomorskim (15,3) i kujawsko-pomorskim (14,9). Najmniejsze z kolei w lubelskim (6,0), świętokrzyskim (6,1) i opolskim (7,0) (ryc. 1).



Ryc. 1. Liczba pomników przyrody w poszczególnych województwach w Polsce w przeliczeniu na 100 km² powierzchni obszaru.

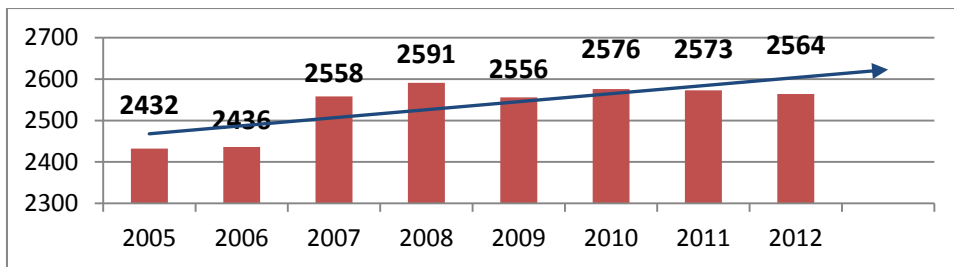
Źródło: Opracowanie M. Antolak, na podstawie Rocznika Statystycznego Województw z 2013 r.⁷⁹

Pomniki przyrody w województwie warmińsko-mazurskim

Na terenie województwa warmińsko-mazurskiego w 2012 r. występowało 2564 pomników przyrody. W stosunku do roku 2005 liczba pomników powiększyła się o 132 obiekty. Zaobserwowano linię trendu zwiększającego z lokalnym maksimum w roku 2008 (ryc. 2).

⁷⁸ Rocznik Statystyczny Województw 2013. GUS, Warszawa 2013, s. 36, 197.

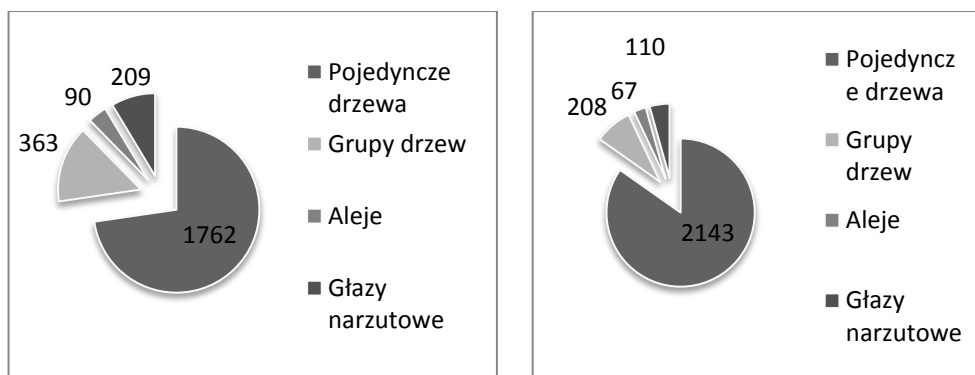
⁷⁹ Tamże.



Ryc. 2. Liczba pomników przyrody w województwie warmińsko-mazurskim w latach 2005 - 2012 wraz z linią trendu.

Źródło: Opracowanie M. Antolak, na podstawie roczników statystycznych województwa warmińsko-mazurskiego⁸⁰.

Obiektami objętymi ochroną są najczęściej pojedyncze drzewa. Na przestrzeni analizowanego okresu nastąpiła nieznaczna zmiana w typach obiektów będących pomnikami przyrody. W roku 2012 - 83,6% pomników przyrody występujących w województwie stanowiły pojedyncze drzewa, 8,1% - grupy drzew, 4,3% - głązy narzutowe i 2,6% - aleje (ryc. 3 - 4).

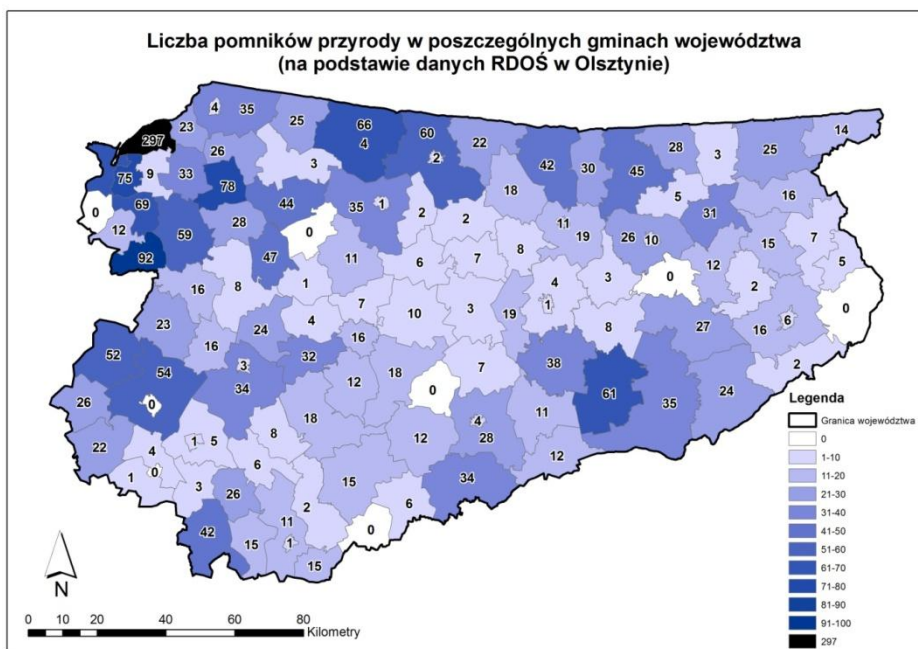


Ryc. 3-4. Zestawienie najczęściej występujących typów pomników przyrody w województwie warmińsko-mazurskim w 2005 r. (po lewej) i 2012 r. (po prawej).

Źródło: Opracowanie M. Antolak, na podstawie Rocznika Statystycznego Województwa Warmińsko-Mazurskiego⁸¹.

⁸⁰ Rocznik Statystyczny Województwa Warmińsko-Mazurskiego. 2008, Urząd Statystyczny w Olsztynie, s. 70; Rocznik Statystyczny Województwa Warmińsko-Mazurskiego. 2010, Urząd Statystyczny w Olsztynie, s. 70; Rocznik Statystyczny Województwa Warmińsko-Mazurskiego. 2013, Urząd Statystyczny w Olsztynie, s. 78.

⁸¹ Rocznik Statystyczny Województwa Warmińsko-Mazurskiego. 2013, Urząd Statystyczny w Olsztynie, s. 78.



Ryc. 5. Rozmieszczenie pomników przyrody w poszczególnych gminach województwa warmińsko-mazurskiego.

Źródło: Opracowanie M. Antolak, na podstawie danych RDOŚ w Olsztynie.

W porównaniu do pozostałych regionów, województwo warmińsko-mazurskie znajduje się na 8 miejscu pod względem liczby pomników przyrody (powyżej średniej krajowej) oraz na 10, jeżeli chodzi o ich zagęszczenie (poniżej średniej krajowej).

Rozmieszczenie pomników przyrody na terenie poszczególnych gmin w województwie wykazuje duże zróżnicowanie. Średnio na gminę przypada 22,1 pomników przyrody. Najwięcej występuje w północnej części województwa. Gminą o najbogatszych zasobach tego typu jest Tolkmicko (297). W 8 gminach, zgodnie z danymi Regionalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska, nie występują pomniki przyrody. Są nimi gminy wiejskie: Gronowo Elbląskie, Kalinowo, Miłki, Lubomino, Janowiec Kościelny; miejskie: Iława, Nowe Miasto Lubawskie oraz miejsko-wiejska: Pasym (ryc. 5).

Na terenie województwa zidentyfikowano 57 gatunków drzew uznanych za pomniki przyrody. Najliczniej występującym gatunkiem jest dąb szypułkowy (*Quercus robur*) (fot. 2, 3, 6, 7, 8). Stosunkowo często występują takie gatunki jak: brzoza brodawkowata (*Betula pendula*), buk pospolity (*Fagus sylvatica*), cis pospolity (*Taxus baccata*), grab pospolity (*Carpinus betulus*), jałowiec pospolity (*Juniperus communis*), jesion wyniosły (*Fraxinus excelsior*), kasztanowiec biały

(*Aesculus hippocastanum*), lipa drobnolistna (*Tilia cordata*), modrzew europejski (*Larix decidua*), sosna zwyczajna (*Pinus sylvestris*), świerk pospolity (*Picea abies*) i żywotnik zachodni (*Thuja occidentalis*). Zdecydowanie rzadziej pomnikami przyrody w województwie są: choina kanadyjska (*Tsuga canadensis*), czereśnia ptasia (*Cerasus avium*), daglezja zielona (*Pseudotsuga douglasii*), dąb bezszypułkowy (*Quercus petraea*), dąb czerwony (*Quercus rubra*), głóg dwuszyjkowy (*Crataegus laevigata*), głóg jednoszyjkowy (*Crataegus monogyna*), grusza pospolita (*Pyrus communis*), jabłoń domowa (*Malus domestica*), jarząb szwedzki (*Sorbus intermedia*), jodła jednobarwna (*Abies concolor*), jodła pospolita (*Abies alba*), klon jawor (*Acer pseudoplatanus*), klon polny (*Acer campestre*), klon pospolity (*Acer platanoides*), klon srebrzysty (*Acer saccharinum*), klon tatarski (*Acer tataricum*), leszczyna turecka (*Corylus colurna*), lipa krymska (*Tilia x euchlora*), lipa szerokolistna (*Tilia platyphyllos*), magnolia drzewiasta (*Magnolia acuminata*), miłorząb dwuklapowy (*Ginkgo biloba*), modrzew japoński (*Larix kaempferi*), olsza czarna (*Alnus glutinosa*), orzech czarny (*Juglans nigra*), orzech mandżurski (*Juglans mandshurica*), platan klonolistny (*Platanus acerifolia*), robinia akacjowa (*Robinia pseudoacacia*), skrzydłorzech kaukaski (*Pterocarya fraxinifolia*), sosna czarna (*Pinus nigra*), sosna wejmutka (*Pinus strobus*), topola biała (*Populus alba*), topola czarna (*Populus nigra*), topola bujna (*Populus x canadensis* 'Robusta'), topola osika (*Populus tremula*), topola szara (*Populus x canescens*), tulipanowiec amerykański (*Liriodendron tulipifera*), wiąz górski (*Ulmus glabra*), wiąz polny (*Ulmus minor*), wiąz szypułkowy (*Ulmus laevis*), wierzba biała (*Salix alba*), wierzba krucha (*Salix fragilis*), żywotnik pośredni (*Thuja x plicatoides*) i żywotnik olbrzymi (*Thuja plicata*).

Na szczególną uwagę zasługuje 5 imponujących rozmiarów dębów szypułkowych (*Quercus robur*) o obwodach przekraczających 7 m. Pierwszy z nich, o obwodzie 730 cm rośnie w miejscowości Podągi (gmina Godkowo), kolejny o takim samym obwodzie znajduje się we wsi Ławki (gmina Wilczęta). Równie okazałe dęby rosną w parku podworskim w miejscowości Borki w gminie Bartoszyce (obwód 723 cm), na polu po lewej stronie drogi Pawełki - Podągi w gminie Miłakowo (obwód 720 cm) oraz we wsi Biedkowo w gminie Frombork (obwód 700 cm). W zestawieniu pomników przyrody województwa wyróżniają się ponadto lipy drobnolistne (*Tilia cordata*), np. okaz rosnący przy ul. Częstochowskiej w Elblągu o obwodzie 810 cm oraz lipa z parku w Łąkorku w gminie Biskupiec Pomorski o obwodzie 770 cm. Drzewami o obwodach powyżej 700 cm są również lipa z Kikit w gminie Jeziorany oraz lipa z Kinkajm w gminie Bartoszyce. Pomnikami przyrody o imponujących rozmiarach są także tulipanowiec amerykański (*Liriodendron tulipifera*) rosnący w braniewskim ogrodzie zoologicznym (obwód 200 cm), robinia akacjowa (*Robinia pseudoacacia*) z parku w Skandławkach w gminie Barciany (obwód 310 cm) oraz topola czarna (*Populus nigra*) „Baobab” rosnąca przy drodze z miejscowości Olszewo Węgorzewskie do miejscowości Gó-

ry w gminie Budry (obwód 590 cm). Najokazalszym jesionem wyniosłym (*Fraxinus excelsior*) w regionie jest okaz występujący w zabytkowym parku we wsi Klimki w gminie Węgorzewo (obwód 628 cm). Największa magnolia drzewiasta (*Magnolia acuminata*) rośnie w miejscowości Jędrychowo w gminie Sorkwity (obwód 165 cm), najokazalsza wierzba biała (*Salix alba*) znajduje się w Nowym dworze w gminie Morąg (obwód 823 cm). Imponujących rozmiarów żywotnik zachodni (*Thuja occidentalis*) rośnie w Lipowie w gminie Piecki (obwód 580 cm), a najokazalsza topola osika (*Populus tremula*) w Rybnie (obwód 415 cm). Jednym z bardziej interesujących drzew pomnikowych jest grusza pospolita (*Pyrus communis*) z Wąpierska w gminie Lidzbark Welski (obwód 410 cm). Innymi ciekawymi drzewami są: żywotnik pośredni (*Thuja x plicatoides*) z Rudówki w gminie Ryn, choina kanadyjska (*Tsuga canadensis*) z parku dworskiego w Śliwicach (gmina Rychliki), klon tatarski (*Acer tataricum*) z Pizsa, orzechy mandżurskie (*Juglans mandshurica*) z parku w Lipowie (gmina Ostróda).

Nietypowymi pomnikami przyrody występującymi na terenie województwa są stanowiska cennych i rzadkich gatunków roślin. Są nimi: stanowisko pióropusznika strusiego (*Matteucia struthiopteris*) wzdłuż rzeki Orzechówka oraz pełnika europejskiego (*Trollius europaeus*) na śródleśnej łące nieopodal wsi Maruny w gminie Barczewo. W wojewódzkim rejestrze pomników przyrody znajdują się ponadto stanowisko kłoci (*Cladium* sp.) w okolicach Mikołajek oraz skupisko roślin torfowych w leśnictwie Szelaż w gminie Jonkowo. Nietypowym pomnikiem jest stanowisko żółwia błotnego (*Emys orbicularis*) znajdujące się w leśnictwie Przemysławów w gminie Miłakowo.

Oprócz przyrody ożywionej na terenie województwa pomnikami są również głazy (fot. 4). Na szczególną uwagę ze względu na swoje rozmiary zasługują „Diabelski Kamień” zlokalizowany w Bisztynku (fot. 5), „Głaz Józefa” położony w leśnictwie Tymawa w gminie Olsztynek oraz „Krağ Kamienny” imienia Herkusa Monte w Lidzbarku Warmińskim. Charakterystycznym pomnikiem przyrody są 3 leje sufozyjne położone na południe od Wólki Orłowskiej w gminie Nidzica.



Fot. 1. Tablica informacyjna wskazująca lokalizację pomnika przyrody w gminie Stawiguda, M. Antolak, czerwiec 2013 r.



Fot. 2. Pomnikowy dąb w miejscowości Łajs, M. Antolak, październik 2012 r.



Fot. 3. Pomnikowy dąb, Kadyny, M. Antolak, lipiec 2011 r.



Fot. 4. Pomnikowy granit w m. Pancierzyn, M. Antolak, wrzesień 2012 r.



Fot. 5. „Diabelski Kamień” w Bisztyнку, M. Antolak, wrzesień 2013 r.



Fot. 6. Aleja pomnikowych dębów w Szydaku, M. Antolak, wrzesień 2012 r.



Fot. 7. Pomnikowy dąb,
Frombork, M. Antolak, lipiec 2011 r.



Fot. 8. Dąb - odm. kolumnowa, Ostróda,
M. Antolak, wrzesień 2012 r.

Wybrane problemy dokumentacji i ochrony

Podstawowym problemem, związanym ze sprawną ochroną pomników przyrody w województwie jest brak aktualnych zestawień obiektów. Istniejące listy posiadają wiele błędów oraz niejasności. Część z obiektów wpisanych na listy od wielu lat nie istnieje, a niektóre figurują w zestawieniach pod kilkoma numerami (np. gmina wiejska Ostróda). Aktualizacje zestawień pomników przyrody przeprowadza się niezwykle rzadko i wykonują ją głównie gminy miejskie (np. Olsztyn). Aktualne listy w wielu przypadkach zawierają lakoniczne informacje, skutecznie utrudniające lokalizację obiektów, szczególnie w krajobrazie otwartym lub leśnym. Do rzadkości należą lokalizacje zaprezentowane w oparciu o współrzędne geograficzne.

Dużym problemem związanym z należytą ochroną pomników przyrody jest brak tablic informujących o tym, że dany obiekt jest objęty ochroną oraz brak edukacji społeczeństwa w tym zakresie. W terenie odnaleźć można szereg różnorodnych tablic, które nie są zgodne z aktualnie obowiązującym wzorcem. Wzór tablicy informującej o nazwie pomnika przyrody będącego tworem lub tworamami przyrody żywej lub nieożywionej reguluje rozporządzenie Ministra Środowiska z roku

2004⁸². Zaprezentowane zostały w nim 2 typy tablic informacyjnych. Brakuje w nim jednak informacji dotyczącej konieczności wymiany i ujednoczenia tablic, o czym traktowało nieobowiązujące już rozporządzenie z roku 2002⁸³.

Istotnym problemem dotyczącym pomników przyrody są wyraźne zmiany w zagospodarowaniu przestrzeni, mogące stanowić dla nich potencjalne zagrożenie. Na terenach niezabudowanych, jeżeli nie stanowi to zagrożenia dla ludzi lub mienia, drzewa stanowiące pomniki przyrody podlegają ochronie aż do ich samodzielnego, całkowitego rozpadu. Gminy w obawie przed zagrożeniami, jakie mogą potencjalnie stanowić pomnikowe drzewa, coraz częściej dość pochopnie i na wyrost podejmują decyzje zezwalające na wycinkę tych obiektów. Zniesienie formy ochrony przyrody powinno następować wyłącznie w razie utraty ich wartości przyrodniczych, ze względu na które ustanowiono formę ochrony przyrody, w razie konieczności realizacji inwestycji celu publicznego lub zapewnienia bezpieczeństwa powszechnego.

Duże zamieszanie w sprawnym zarządzaniu zasobem spowodowało przekierowywanie kompetencji związanych z ochroną pomników przyrody do kolejnych organów (Regionalna Dyrekcja Ochrony Środowiska, urzędy gmin). Przyczyniło się to do utrudnień w zarządzaniu tymi obiektami. Informacje dotyczące pomników przyrody zawarte w gminnych dokumentach planistycznych, głównie w kolejnych zmianach studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin, nie są w wielu przypadkach aktualizowane na etapie sporządzania tych dokumentów. Bazując na materiałach pozyskanych z gmin, listy pomników są bezmyślnie kopiowane, a w dokumentach tych rzadko przedstawiane są propozycje obiektów zasługujących na objęcie ochroną. Gminy wnioskuje o ustanowienie nowych pomników przeważnie na podstawie wniosków złożonych przez mieszkańców lub organizacje pozarządowe. Własne inicjatywy należą do rzadkości. Znaczącym problemem związanym z dokumentacją pomników przyrody jest stosunkowo duży koszt opracowań dotyczących inwentaryzacji i waloryzacji tych obiektów oraz ich czasochłonność.

Podsumowanie i wnioski

Pomniki przyrody są jednym z ważniejszych elementów krajobrazu kulturowego Warmii i Mazur, stanowiąc ważny wyróżnik przestrzenny. W województwie tą formą ochrony objęto głównie drzewa oraz polodowcowe głązy narzutowe. Występuje tu ponadto niewielka grupa obiektów nietypowych, jak stanowiska chronionych roślin i zwierząt czy obiekty geologiczne (leje sufozyjne). Wiele

⁸² Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 10 grudnia 2004 r. w sprawie wzorów tablic (Dz. U. Nr 268, poz. 2664-5).

⁸³ Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 15 stycznia 2002 r. w sprawie wzoru tablic obwieszających o obowiązujących ograniczeniach i zakazach z zakresu ochrony przyrody (Dz. U. Nr 8, poz. 82).

obiektów zasługujących na prawną opiekę nie jest jednak nadal chronionych w należyty sposób. Podstawowym problemem w zarządzaniu zasobem jest brak szczegółowej inwentaryzacji wszystkich pomników przyrody. Należałoby zatem dążyć do aktualizacji tych zestawień w poszczególnych gminach, wskazania nowych obiektów, które powinny zostać objęte ochroną oraz tych, które nie powinny być już ujęte w gminnych ewidencjach. Niezwykle ważnym zagadnieniem jest wyeksponowanie tych obiektów w krajobrazie poprzez właściwe kształtowanie ich przedpól widokowych. Powinny stanowić one wyróżniki przestrzeni, dobrze czytelne w krajobrazie. Istotnym aspektem jest ponadto odpowiednie zaprojektowanie spójnego systemu infrastruktury turystycznej towarzyszącej tym obiektom (kładki, podesty, tablice informacyjne, znaki dojazdowe - fot. 1). Wskazane byłoby także uzupełnienie tablic informujących, które obiekty są poddane ochronie. Pomniki stanowią bowiem nasze wspólne dobro, które bez należytej ochrony może zostać bezpowrotnie zniszczone.

Bibliografia

- Kasprzak K., *Ochrona pomników przyrody. Zasady postępowania administracyjnego*. Wydawnictwo Abrys, Poznań 2005.
- Kasprzak K., *Drzewa – pomniki przyrody i pamiątki kultury*. Turystyka kulturowa, Nr 4/2011, s. 17-38.
- Kaszyński B., Szczukowska H., *Pomniki przyrody jako istotny element edukacji ekologicznej w Bydgoszczy*, Studia i Materiały CEPL w Rogowie R. 15. Zeszyt 37 /4 / 2013, s. 157-161.
- Rocznik Statystyczny Województw 2013. GUS, Warszawa 2013, s. 36, 197.
- Rocznik Statystyczny Województwa Warmińsko-Mazurskiego. 2008. Urząd Statystyczny w Olsztynie, s. 70.
- Rocznik Statystyczny Województwa Warmińsko-Mazurskiego. 2010. Urząd Statystyczny w Olsztynie, s. 70.
- Rocznik Statystyczny Województwa Warmińsko-Mazurskiego. 2013. Urząd Statystyczny w Olsztynie, s. 78.
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 10 grudnia 2004 r. w sprawie wzorów tablic (Dz. U. Nr 268, poz. 2664-5).
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 15 stycznia 2002 r. w sprawie wzorów tablic obwieszających o obowiązujących ograniczeniach i zakazach z zakresu ochrony przyrody (Dz. U. Nr 8, poz. 82).
- Szczęsny T., *Ochrona przyrody i krajobrazu*, PWN, Warszawa 1982.
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (t.j. Dz.U. 2013 poz. 627 ze zm.).

PRAWNE FORMY OCHRONY KRAJOBRAZU KULTUROWEGO W WOJEWÓDZTWIE WARMIŃSKO-MAZURSKIM

LEGAL FORMS OF CULTURAL LANDSCAPE CONSERVATION IN THE WARMIA AND MAZURY REGION

Piotr Herman, Paweł Rojczyk

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Wydział Prawa i Administracji

Summary

The theme of the article are the legal forms of protection of the cultural landscape in the Warmia -Mazury . The work begins with a brief introduction which presents the history of the region . Underlined are the unique qualities and characteristics of Warmia nad Mazury . It also describes the impact of historical events on the formation of unusual architecture and landscape. Sequentially explained are the most important concepts used as a cultural landscape or forms of protection: entry in the register of monuments , the recognition of a historical monument , the creation of a cultural park , the establishment of protection in the zoning plan . These are also the conditions of entry in the register of monuments and cases of deletion . Following points describe in detail each of the forms of protection and the legal consequences of covering a specific monument with such care. Also, some light has been shed on the problem of keeping records of monuments. We can find out who bears the obligation to maintain specific records of who made the entry or deletion, and the most important thing - what are the requirements for the object to be entered into the records. Please also note that the article describes the most important qualities of protected objects in the Warmia and Mazury , which decided on their uniqueness. These objects are: Elbląg Canal, Frombork and the battlefield of Grunwald. The aim of the publication is to present issues of legal protection of monuments and demonstrate the practical aspects of such protection. Readers will be able to learn about how the legislation influences the undoubtedly most beautiful and unique places , which are looked after with significant care.

Keywords: Warmia, Masuria, a historical monument, park, Elbląg Canal, Frombork, Grunwald, forms of protection

Województwo warmińsko-mazurskie reprezentowane jest przez wiele krain historycznych, powiązanych ze sobą kulturą oraz historią, które mają szczególne cechy. Jedną z największych ról widocznych w rozwoju regionu Warmii i Mazur należy przyznać Zakonowi Krzyżackiemu. Nie możemy zapomnieć, iż misją zasadniczą Zakonu Najświętszej Maryi Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie

była chrystianizacja pogan. Zaproszenie księcia mazowieckiego, Konrada, w 1226 roku, a następnie wydzierzawianie terenów ziemi chełmińskiej i ziemi michałowskiej, umożliwiło Zakonowi rozpoczęcie walk z innowiercami. Co za tym idzie, na terenach tych powstawały pierwsze wsie oraz miasta – podwaliny pod wielką własność ziemską. Należy wspomnieć tutaj także o zamku w Malborku, który w latach 1309-1457 był siedzibą wielkich mistrzów zakonu krzyżackiego i władz Prus Zakonnych, a w latach 1457-1772 rezydencją królów Polski⁸⁴.

W 1525 roku nastąpiło zjednoczenie państwa krzyżackiego, w konsekwencji czego powstały Prusy Książęce. W tym samym roku wydzielono ziemie należące do biskupów i kapituły warmińskiej, co przełożyło się następnie na inny wymiar kultury – protestanckie Prusy i katolicka Warmia nie walczyły ze sobą, ale także nie współpracowały. Wytworzyły inny schemat kulturowy. Historyczna Warmia, przez ponad 300 lat, należała do Rzeczypospolitej.

Kolejnym etapem rozwoju regionu był plebiscyt na Warmii i Mazurach, odbywający się 11 lipca 1920 roku, dotyczył ludności mieszkającej na terenach Warmii, Mazur i Powiśla. Miał on jednoznacznie określić chęć ludności co do przyłączenia się do nowopowstałego państwa polskiego, II Rzeczypospolitej, czy też pozostanie w granicach państwa niemieckiego. Po 1945 roku i układach jałtańskich Prusy Wschodnie zostały podzielone między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich.

Województwo warmińsko-mazurskie, które w obecnym kształcie jest efektem reformy administracyjnej z roku 1998, obejmuje trzy duże krainy historyczne - Warmię, Mazury i Powiśle, a także część Ziemi Chełmińskiej oraz niewielki skrawek historycznego Mazowsza. II wojna światowa przyniosła ze sobą nie tylko zmiany polityczne i administracyjne. Konsekwencją był exodus miejscowej ludności i napływ nowych osadników, w wyniku czego nastąpiło rozbitcie istniejących struktur społecznych i zerwanie ciągłości tradycji oraz przekształcenia krajobrazu kulturowego (zniszczenia wojenne, ahistoryczna odbudowa ośrodków miejskich, uspołeczniona gospodarka).

Przejawem konfliktu, echem z przeszłości, jest powstanie Powiernictwa Pruskiego, dążącego do odzyskania tak ruchomości, jak i nieruchomości po przesiedleniach rodzin niemieckich z terenów Polski i Czech po konferencji w Poczdamie w 1945 roku. Związek ten w 2006 roku złożył pozew przeciwko Polsce w Europejskim Trybunale Praw Człowieka. ETPC oddalił roszczenie Powiernictwa, uzasadniając także, iż brak jest legitymacji czynnej po jego stronie. Wskazuje to na bardzo duży konflikt na poziomie europejskim o tereny warmińsko-mazurskie, które niewątpliwie kreowane są na wizytówkę Polski dzięki swoim naturalnym obszarom.

⁸⁴ Gloger Z., *Geografia historyczna ziem dawnej Polski*, Kraków 1903, s. 156.

Kilkusetletnie dzieje tej krainy wraz z bardzo znaczącym epizodem powojennym sprawiły, że jest to region, który cechują wysokie walory przyrodnicze i bogactwo dziedzictwa kulturowego, jak również ciągle nie zakończone procesy budowania trwałych więzów społecznych w oparciu o regionalną tożsamość.

Większość miast z terenu województwa warmińsko-mazurskiego posiada metrykę średniowieczną (spośród 54 historycznych ośrodków 43 uzyskało prawa miejskie pomiędzy połową XIII, a początkiem wieku XV). Istotne cezury czasowe w rozwoju ośrodków miejskich regionu to: II połowa XVIII wieku (proces rozbioru murów obronnych w wielu przypadkach daje początek dynamicznemu rozwojowi przestrzennemu), II połowa XIX stulecia (epoka przemysłu i kolei doprowadza do zmiany oblicza i infrastruktury miejskiej), I wojna światowa (po dotkliwych zniszczeniach wojennych, w rezultacie planowej i systematycznej odbudowy znaczna część miast zyskuje zupełnie nowe i funkcjonalne oblicze), zniszczenia II wojny światowej i powojenna odbudowa (przerwanie kilkusetletniego, harmonijnego rozwoju przestrzennego).

Krajobraz kulturowy

W art. 3 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami znajduje się słownik wraz z definicjami legalnymi dla wielu istotnych pojęć. To z niego właśnie dowiadujemy się podstawowych znaczeń użytych w w/w akcie prawnym. Należy tutaj przytoczyć i przeanalizować interesujący nas podpunkt mówiący o krajobrazie kulturowym. Krajobraz kulturowy jest to przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze⁸⁵.

Aby zrozumieć dokładnie tenże przepis należy sięgnąć do komentarza owej ustawy. Krajobraz kulturowy jest chroniony poprzez utworzenie rezerwatów, stref ochrony konserwatorskiej oraz parków kulturowych. Omówienie dokładnych zastosowań utworzenia rezerwatów, stref ochrony konserwatorskiej oraz parków kulturowych znajdzie się w późniejszej części pracy. Jest to także „ogół obiektów i cech fizycznych, obserwowalne wzrokowo wyrażenie kultury ludzkiej na powierzchni Ziemi, łączący elementy środowiska przyrodniczego i kulturowego. Krajobraz kulturowy jest wynikiem przekształcania krajobrazu naturalnego przez grupę lub kilka grup kulturowych i nakładania zróżnicowanych elementów kulturowych różnego wieku na tę samą rzeźbę terenu. Przestrzeń przyrodnicza, która znajduje się w sferze oddziaływań człowieka przyjmuje formę kulturową, wyrażoną w postaci krajobrazu kulturowego. Krajobraz ten można rozumieć jako antropogenicznie ukształtowany fragment przestrzeni geograficznej, powstały w wyniku zespolenia oddziaływań środowiskowych i kulturowych, tworzących specyficzną

⁸⁵ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2003 nr 162, poz. 1568 ze zm.).

strukturę, objawiającą się regionalną odrębnością, postrzeganą jako swoistą fizjonomię⁸⁶.

Pomniki Historii na Warmii i Mazurach

Na terenie województwa warmińsko-mazurskiego znajdują się trzy pomniki historii oraz jeden park kulturowy. Pomnikami historii są Kanał Elbląski, pole bitwy – Grunwald oraz Zespół katedralny we Fromborku. Aby przybliżyć powstanie i historię tychże obiektów zostaną one pokrótce omówione.

Rozporządzeniem Prezydenta RP z dnia 14 stycznia 2011 roku Kanał Elbląski został uznany za pomnik historii. W § 2 znajdujemy zapis z którego dowiadujemy się, iż celem ochrony pomnika historii jest zachowanie ze względu na wartości kulturowe, krajobrazowe, techniczne, materialne i niematerialne oraz wartości, które reprezentuje. Kanał Elbląski jest ponadto świadectwem najwyższego poziomu dziewiętnastowiecznej kultury technicznej oraz jedynym na świecie nieprzerwanie działającym kanałem wykorzystującym system zabytkowych pochylni typu suchy grzbiet⁸⁷. Kanał Elbląski, znany również jako Kanał Ostródzko-Elbląski, stanowi atrakcyjną turystycznie żeglowną drogę wodną o długości 62,5 km. Projekt tego kanału stworzył Georg Jacob Stenke w latach 1837-1844. Unikatowe osiągnięcie hydrotechniczne, posiadające pięć pochylni służących do przetaczania statków, umieszczonych na specjalnych platformach poruszających się po specjalnych szynach⁸⁸. Podczas rejsu z Ostródy do Elbląga na pochylniach spędza się, aż 3 godziny. Przystanie Żeglugi Ostródzko-Elbląskiej znajdują się w Ostródzie, Miłomłynie, Małdytach, Buczyńcu oraz Elblągu. Istnieje możliwość wybrania krótszej wersji rejsu⁸⁹.

Frombork położony nad Zalewem Wiślanym jest jednym z najczęściej odwiedzanych przez turystów miast na terenie całej Warmii. Na wysokim wzgórzu zachował się wspaniały zamek gotycki oraz zespół katedralny diecezji warmińskiej z katedrą wzniesioną w latach 1329-1388. Większość wyposażenia tego obiektu jest barokowa, a na szczególną uwagę zasługują organy Daniela Nitrowskiego z lat 1683-1686. Należy wspomnieć, iż Mikołaj Kopernik, urzędujący tam około 30 lat, został tam także pochowany pod jednym z filarów, a miejsce to oznaczono pomnikiem. W pałacu biskupim mieści się teraz Muzeum Mikołaja Kopernika, a z samego Fromborka kursują statki pływające do Krynicy Morskiej i Elbląga⁹⁰.

Rok 1410 był kulminacyjny dla wojny polsko-krzyżackiej. 11 lipca wojska polskie, wspierane przez wojska litewskie, starły się z armią krzyżacką. Pole bitwy

⁸⁶ <http://krajobraz.kulturowy.us.edu.pl/>, dostęp online 08.04.2014 r.

⁸⁷ Rozporządzenie Prezydenta RP z dn. 14 stycznia 2011 roku w sprawie uznania za pomnik historii „Kanał Elbląski”, Dz.U. 2011 Nr 20 poz. 100.

⁸⁸ Wierzbowski P., *Atrakcje turystyczne Polski od A do Ż*, 2008, s. 126.

⁸⁹ Brzezińska R., *Polska pełna uroku*, 2007, s. 46.

⁹⁰ Wierzbowski P., *Atrakcje turystyczne Polski od A do Ż*, 2008, s. 85.

pod Grunwaldem przyciąga co roku miłośników kultury średniowiecznej, rekonstrukcji bitewnych oraz wycieczki szkolne. Jest to miejsce, w którym odbywa się co roku wielka inscenizacja bitwy. W 1960 roku odsłonięto pomnik, który stał się prawnie chronionym pomnikiem historii⁹¹. Impreza jest częścią obchodów Dni Grunwaldu organizowanych przez gminę Grunwald z siedzibą w Gierzwaldzie. Skupia ona miłośników rekonstrukcji historycznych i jest jednym z największych elementów wytworzonym przez środowiska „historyczne” na terenie naszego kraju. Celem tego zgromadzenia jest krzewienie historii, odtwarzanie kultury, tradycji oraz rzemiosła dawnego. Od 1998 roku spotyka się na polach pod Grunwaldem ponad 3000 miłośników średniowiecza z całego świata⁹².

Formy ochrony

System prawny w Polsce określa następujące formy ochrony zabytków. Są to:

- 1) Wpis do rejestru zabytków;
- 2) Uznanie za pomnik historii;
- 3) Utworzenie parku kulturowego;
- 4) Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego⁹³.

Wpis do rejestru zabytków

Pierwszą z form ochrony jest wpis do rejestru zabytków. Organem prowadzącym rejestr jest wojewódzki konserwator zabytków. Jednakże zabytki, względem prawa cywilnego, należy podzielić na zabytki nieruchomości (takie jak: budynki, parki, etc.) i ruchome (np. dzieła sztuki).

Artykuł 9 omawianej Ustawy określa jasno, iż wniosek dotyczący wpisu do rejestru zabytku nieruchomego może zostać złożony przez właściciela odpowiedniego zabytku nieruchomego bądź też jego użytkownika wieczystego, ale także na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Na wniosek ten można także wpisać do rejestru otoczenie danego zabytku, jego nazwę historyczną, geograficzną. Obowiązkiem jest zamieszczenie informacji o wpisie do księgi wieczystej.

⁹¹ Brzezińska R., *Polska pełna uroku*, 2007, s. 23.

⁹² <http://www.grunwald1410.pl/index.php?cat=4> , dostęp online 08.04.2014 r.

⁹³ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2003 nr 162 poz. 1568 ze zm.).

Ustawa reguluje także kwestię zabytków ruchomych, do których odnosi się art. 10. Tutaj, inaczej niż w poprzednim artykule, wojewódzki konserwator zabytków poprzez decyzję administracyjną wpisuje dany zabytek do rejestru, co do zasady, na wniosek właściciela rzeczy. Jednakże szczególnym przypadkiem jest decyzja, która ma na celu ochronę dobytku przed nielegalnym wywiezieniem za granicę, uszkodzeniem lub zniszczeniem. Decyzję tą podejmuje wojewódzki konserwator zabytków z urzędu.

Wyjątkiem od reguły nakazującej wpis do rejestru zabytków są przedmioty będące w posiadaniu muzeów bądź wchodzących w skład bibliotek narodowych. Na każdym z zabytków nieruchomości może zostać umieszczony znak informujący społeczeństwo o podleganiu pod szczególną ochronę prawną. Dokonuje tego starosta w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, a szczegółowe dane (takie jak: formę graficzną znaku, używany wzór) dotyczące w/w znaku określa, w drodze rozporządzenia, minister właściwy do spraw kultury i dziedzictwa narodowego.

Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury. Uchwała rady gminy, tworząca park kulturowy winna określać dokładne granice parku, sposób jego ochrony, a także zakazy i ograniczenia, ale tylko takie, które zostały enumeratywnie określone w ustawie⁹⁴.

Uznanie za pomnik historii

Uznanie zabytku za Pomnik Historii jest szczególną formą nobilitacji. Do tego trudnego i niezwykle uprzywilejowania można zgłaszać zabytek nieruchomy o znaczeniu ponadregionalnym, o dużych wartościach historycznych, naukowych i artystycznych, mający znaczenie dla polskiego dziedzictwa kulturalnego, utrwalony w świadomości społecznej i stanowiący źródło inspiracji dla kolejnych pokoleń. Ponadto muszą to być zabytki które:

- zachowały pierwotną kompozycję przestrzenną lub uległy nieznacznym przekształceniom,

⁹⁴ Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 7 grudnia 2007 roku, II OSK 487/07.

- są jednorodnie stylowo lub o czytelnych i zharmonizowanych ze sobą nawarstwieniach,
- są należycie wyeksponowane w przestrzeni miejskiej lub krajobrazie i zachowały pierwotne relacje z otoczeniem,
- są dziełami wybitnych twórców, np.: architektów, planistów, architektów krajobrazu, ogrodników,
- są dobrze zachowane lub w stanie pozwalającym na ich rewaloryzację,
- są przedmiotem troski konserwatorskiej.

Uznania, w drodze rozporządzenia, dokonuje Prezydent RP, na wniosek właściwego ministra. Wniosek ten musi zostać skonsultowany przez ministra z Radą Ochrony Zabytków. Punkt 4 art. 15 daje możliwość ministrowi złożenia wniosku do Komitetu Dziedzictwa Światowego o wpis pomnika historii na „Listę dziedzictwa światowego”. Celem tego zabiegu jest objęcie ochroną na podstawie Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego (Paryż 16 listopada 1972 r.).

Utworzenie parku kulturowego

W celu ochrony krajobrazu kulturowego, który jest charakterystyczny dla danego regionu rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, może przyjąć uchwałę ustanawiającą na danym terytorium park kulturowy. Ma ona na celu zachowanie wyróżniających się krajobrazów oraz nieruchomości. Muszą one jednak odzwierciedlać miejscowe tradycje budowlane.

Podjęta uchwała musi zawierać elementy określające granice parku oraz wytyczne dotyczące sposobu ochrony. Kolejnym niezbędnym krokiem jest sporządzenie przez wójta, burmistrza albo prezydenta miasta planu ochrony, który powinien być skonsultowany z wojewódzkim konserwatorem zabytków oraz zatwierdzony przez radę gminy. W celu właściwej ochrony wspomnianego zabytku rada gminy może utworzyć odrębną jednostkę, której zadaniem będzie opieka nad parkiem.

Ustawa upoważnia również radę gminy do ustanowienia zakazów oraz ograniczeń mających na względzie:

- 1) prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej;
- 2) zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych;
- 3) umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1;

4) składowania lub magazynowania odpadów⁹⁵.

W tym przypadku mają również zastosowanie przepisy art. 131-134 *Ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. - Prawo ochrony środowiska* (Dz.U. Nr 62, poz. 627 i Nr 115, poz. 1229, z 2002 r. Nr 74, poz. 676, Nr 113, poz. 984, Nr 153, poz. 1271 i Nr 233, poz. 1957 oraz z 2003 r. Nr 46, poz. 392 i Nr 80, poz. 717 i 721).

Plany zagospodarowania przestrzennego

Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego⁹⁶. W wymienionych strategiach i planach należy uwzględnić:

- 1) uwzględnienie w krajowym programie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) określenie rozwiązań niezbędnych do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) ustalenie przeznaczenia i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami⁹⁷.

Gminny program opieki nad zabytkami

Gmina zobowiązana jest uwzględnić w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego ochronę:

- 1) zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomości, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- 3) parków kulturowych.

W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej,

⁹⁵ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2003 nr 162 poz. 1568 ze zm.).

⁹⁶ Tamże.

⁹⁷ Tamże.

decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomości, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków⁹⁸.

Jeśli gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, a wszystkie zmiany należy uzgodnić z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Ewidencjonowanie zabytków

Obowiązek prowadzenia ewidencji zabytków spoczywa na Generalnym Konserwatorze Zabytków, którego zadaniem jest prowadzenie jej w formie zbioru kart ewidencyjnych. Znajdują się one w wojewódzkich ewidencjach zabytków. To dzięki niej województwa, powiaty i gminy mogą sporządzać plany opieki. Istotne jest, iż to wojewódzki konserwator prowadzi wcześniej wspomnianą wojewódzką ewidencję. Natomiast włączenie do niej karty ewidencyjnej zabytku ruchomego, który nie został wcześniej wpisany może nastąpić tylko za zgodą jego właściciela.

Wójt, burmistrz lub prezydent prowadzi gminną ewidencję zabytków nieruchomości w formie kart adresowych. Znajdują się tam jedynie karty zabytków właściwych miejscowo dla danej gminy.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków⁹⁹.

Zabytek wpisany do rejestru może zostać skreślony w szczególnych przypadkach opisanych w ustawie:

- Uległ zniszczeniu w stopniu który spowodował utratę wartości historycznej, artystycznej lub naukowej, również jeśli wartość będąca podstawą wydania decyzji nie została potwierdzona w najnowszych ustaleniach naukowych.
- W przypadku wspomnianym w punkcie poprzednim można również skreślić część zabytku.
- Jeśli z rejestru wykreślono zabytek, z mocy prawa skreśleniu podlega również jego otoczenie.

⁹⁸ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2003 nr 162 poz. 1568 ze zm.).

⁹⁹ Tamże.

- Gdy został wpisany do inwentarza muzeum lub narodowego zasobu bibliotecznego.

Decyzję o skreśleniu zabytku z rejestru może podjąć minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Takie postępowanie może zostać wszczęte z urzędu lub na wniosek właściciela zabytku, użytkownika wieczystego gruntu. Na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków informację taką należy ogłosić w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Za wykreślenie nie są pobierane opłaty.

Bibliografia

Brzezińska R., *Polska pełna uroku*, 2007.

Gloger Z., *Geografia historyczna ziem dawnej Polski*, Kraków 1903.

Rozporządzenie Prezydenta RP z dn. 14 stycznia 2011 roku w sprawie uznania za pomnik historii „Kanał Elbląski”, Dz.U. 2011 nr 20 poz. 100.

Wierzbowski P., *Atrakcje turystyczne Polski od A do Ż*, 2008.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2003 nr 162, poz. 1568 ze zm.).

Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 7 grudnia 2007 roku, II OSK 1487/07.

<http://www.grunwald1410.pl/index.php?cat=4>, dostęp online 08.04.2014 r.

<http://www.krajobraz.kulturowy.us.edu.pl/>, dostęp online 08.04.2014 r.

MAZURSKI PARK NARODOWY – SZANSA CZY ZAGROŻENIE DLA ROZWOJU REGIONU?

MASURIAN NATIONAL PARK – OPORTUNITY OR THREAT FOR THE REGION?

Michał Dworzycki

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Wydział Prawa i Administracji

Summary

The article lists arguments for and against establishment of the Masurian National Park. Its goal is to answer the question if it will have a positive impact on the nature in our region, meaning - do we really need it? The article contains the description of many types of protection of the environment, like Masurian Landscape Park, nature preserves or Nature 2000 programme in the region which is suggested to be future National Park area; short description of the argument between ecologists and the local government and their different expectations for the development of region; shows normative comparison of the definitions of both kinds of parks. It describes the situation of tourists (including sailors) in Masuria, the problem of travelling and tourism culture, Article presents predictable effects of establishing the National Park and also shows other problems, like issue of small amount of water in Poland. It reminds how important place on the ecological map of Poland is Masuria. It describes uniqueness of this region and our common responsibility, which is taking care of the „Land of a Thousands of Lakes”.

Keywords: Mazurian Landscape Park, Mazurian National Park, Natura 2000, opportunity or threat for the region, Warmia and Mazury

Czy piękno Warmii i Mazur może być zagrożone? Takie pytanie coraz częściej stawiane są wobec opinii publicznej. W związku z tym, pojawiają się także różne pomysły, jak można chronić przyrodę w naszym województwie. Jednym z nich jest utworzenie Mazurskiego Parku Narodowego. Na tym obszarze istnieje wiele różnych form ochrony przyrody, między innymi park krajobrazowy. Zwolennicy MPN postulują, aby powstał on na obszarze 39,5 tys. ha, obejmując Jezioro Nidzkie oraz jezioro Łuknajno. W ponad 90% są to tereny należące do Skarbu Państwa, część z nich stanowi teren Mazurskiego Parku Krajobrazowego,

którego powierzchnia to 53,66 tys. ha¹⁰⁰. W jego skład, podobnie jak w proponowany skład Parku Narodowego, wchodzi już jezioro Łuknajno, będące rezerwatem przyrody ze względu na szczególne walory ornitologiczne. Spotkać tam można aż 175 gatunków ptaków, w tym łabędzie nieme, których to jezioro jest jednym z największych skupisk w Europie. Stanowi też ważny punkt na ekologicznej mapie świata, gdyż od 1977 r. znajduje się tam Rezerwat Biosfery UNESCO, a później chronione zostało również Konwencją Ramsarską. Znajduje się także na Obszarze Natura 2000, nie jest natomiast wykorzystywane do celów rekreacyjnych. Wokół jeziora znajdują się trzy wieże do obserwacji ornitofauny oraz budynek Stacji Terenowej Wydziału Biologii UW, a w planach jest utworzenie ośrodka turystyki przyrodniczej o randze międzynarodowej. Stan ekologiczny jeziora oceniony został jako bardzo dobry. Mazurski Park Krajobrazowy obejmuje również m. in. jezioro Śniardwy, Beldany czy Jezioro Mikołajskie. Są one połączone ze sobą mniejszymi zbiornikami, słuzami oraz kanałami. Łączą się również z Jeziorem Nidzkim (które, co prawda, w skład parku krajobrazowego nie wchodzi, ale obszar jeziora i tereny wokół niego są rezerwatem przyrody), tworząc część Szlaku Wielkich Jezior Mazurskich, będącego nie lada atrakcją dla żeglarzy, nie tylko z Polski. Ponadto w skład Parku wchodzi również jezioro Warnołty (faunistyczny rezerwat przyrody, przedmiotem ochrony są tu siedliska lęgowe ptaków wodnych) czy Jezioro Mokre (w okolicy którego są aż cztery różne rezerwaty przyrody, z czego dwa wchodzi w skład Parku).

W Polsce znajdują się 23 parki narodowe i 121 parków krajobrazowych. Posiadanie na swoim obszarze parku narodowego z pewnością umocniłoby ekologiczną pozycję Mazur, która i tak na przyrodniczej mapie Polski jest bardzo silna. Bez wątplenia straciłyby jednak na tym lokalne ośrodki, takie jak Mikołajki, Ruciane-Nida czy Pisz, a więc miejscowości, których motorem napędowym jest branża rekreacyjno-turystyczna. Stąd też wynika nieustanna walka między samorządowcami a ekologami, która nasiliła się pod koniec 2012 roku, gdy do Sejmu trafił obywatelski projekt zmiany ustawy o ochronie przyrody, który zakładał ułatwienia w tworzeniu parków narodowych poprzez ograniczenie w istotny sposób zdolności decyzyjnych oraz prawa do stanowienia o przyszłości i kierunkach rozwoju regionów przedstawicielom lokalnych społeczności. Konflikt interesów obu stron osiągnął taki stopień, że samorządowcy zdecydowali się wydać wtedy plakat promujący ochronę przyrody przy jednoczesnym rozwoju turystyki, a nawołujący do odrzucenia idei parku narodowego oraz „ekologicznego oszołomstwa, fanatyzmu i terroru”¹⁰¹. Powodem takich, bez wątpienia przesadnych, jeśli chodzi o samą for-

¹⁰⁰ <http://naukawpolsce.pap.pl/aktualnosci/news,363170,mazurski-park-narodowy-ekolodzy-za-samorzadowcy---przeciw.html>, dostęp 14.04.2014 r.

¹⁰¹ <http://pracownia.org.pl/dzikiel-zycie-numery-archiwalne,2330,article,5627>, dostęp online 14.04.2014 r.

mę, opinii są obawy, że powstanie Parku Narodowego zablokowałoby możliwość przyszłych inwestycji. Zdaniem samorządowców zmniejszyłaby się również ilość turystów odwiedzających co roku wspomniane wyżej turystyczne miejscowości. Obawiają się oni także, że rozwiązanie takie spowoduje znaczne zubożenie, i tak już biednego, i słabo rozwiniętego industrialnie regionu. Ekolodzy postulują natomiast, że park narodowy nie tylko polepszyłby ochronę przyrody w województwie, ale miałby wręcz pozytywny wpływ na jego rozwój. Ich zdaniem, dzięki prestiżowi i reklamie, jaką niesie ze sobą ogólne uznanie dla parków narodowych, ilość turystów, którzy odwiedzaliby Mazury, znacznie by się zwiększyła. Dodatkowym argumentem przedstawianym przez przedstawicieli ruchów ekologicznych jest teza, że powstanie MPN wpłynęłoby pozytywnie na wzrost zatrudnienia w regionie poprzez wygenerowanie około 100 nowych miejsc pracy w administracji PN.

W rozważaniach na temat Mazurskiego Parku Narodowego musimy odpowiedzieć na podstawowe pytania – czy jest on faktycznie potrzebny, jakie rzeczywiste skutki będzie miało ewentualne wprowadzenie takiej formy ochrony przyrody oraz co tak właściwie zamierzamy osiągnąć? Chcąc znać odpowiedzi na te pytania, musimy najpierw wiedzieć, czym są wspomniane formy ochrony przyrody i jaki jest ich cel. Sięgnijmy więc do *Ustawy o ochronie przyrody z dnia 16 kwietnia 2004 r.*¹⁰² Definicje parku narodowego i parku krajobrazowego znajdują się odpowiednio w art. 8. i art. 16. tej ustawy:

„Art. 8.

1. Park narodowy obejmuje obszar wyróżniający się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, społecznymi, kulturowymi i edukacyjnymi, o powierzchni nie mniejszej niż 1 000 ha, na którym ochronie podlega cała przyroda oraz walory krajobrazowe.

2. Park narodowy tworzy się w celu zachowania różnorodności biologicznej, zasobów, tworów i składników przyrody nieożywionej i walorów krajobrazowych, przywrócenia właściwego stanu zasobów i składników przyrody oraz odtworzenia zniekształconych siedlisk przyrodniczych, siedlisk roślin, siedlisk zwierząt lub siedlisk grzybów.”

„Art. 16.

1. Park krajobrazowy obejmuje obszar chroniony ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz walory krajobrazowe w celu zachowania, popularyzacji tych wartości w warunkach zrównoważonego rozwoju.”

Zaproponowana przez polskiego ustawodawcę definicja parku narodowego utworzona została na podstawie ogólnościwiatowej definicji przyjętej w 1969 r. na X sesji Zgromadzenia Międzynarodowej Unii Ochrony Przyrody i Jej Zasobów (IUCN), która zakłada iż „park narodowy jest obszarem stosunkowo rozległym,

¹⁰² Ustawa o ochronie przyrody z dnia 16 kwietnia 2004 r. (tj. Dz.U. 2013 poz. 627 ze zm.).

obejmującym jeden lub kilka ekosystemów mało lub wcale nie zmienionych przez użytkowanie lub osadnictwo człowieka, gdzie gatunki roślin i zwierząt, przyroda nieożywiona i środowisko, przedstawiają szczególną wartość ze względów naukowych, dydaktycznych, rekreacyjnych albo gdzie naturalny krajobraz odznacza się szczególnym pięknem”¹⁰³. Wskazuje też obowiązek władz państwowych zapewnienia odpowiednich środków finansowych na działalność parku oraz udostępniania go pod pewnymi warunkami. Definicja ta jest próbą ujednoczenia instytucji parku narodowego we wszystkich zainteresowanych państwach, co z kolei jest częścią działań IUCN, zmierzającego do wypracowania wspólnych mechanizmów ochrony przyrody na całym świecie. Nie chodzi tu o ścisłe trzymanie się ustaleń, ponieważ każde państwo realizuje przecież zadania ekologiczne we własnym zakresie, ale o zachowanie ich głównego kształtu. Doskonale obrazuje to przykład definicji krajowej, która jest co prawda bardziej ostra, ale zawiera się w definicji IUCN, a więc jest zgodna z jej ogólnymi ustaleniami. Należy zauważyć, że obejmuje ona również definicję parku krajobrazowego. Dzieje się tak, ponieważ IUCN wyróżnia tylko sześć form ochrony przyrody, przy dziesięciu obowiązujących w Polsce. Nie uznaje m.in. parku krajobrazowego. Wydaje się, że koncepcja mniejszej ilości form ochrony przyrody jest słuszna, gdyż w praktyce nie chodzi przecież o ich mnogość, ale żeby sformułowane były w sposób możliwie jak najprostszy i konkretny, skutecznie zapewniając oraz umożliwiając ich rzeczywiste przestrzeganie¹⁰⁴.

W myśl przytoczonych artykułów uzasadniona wydaje się obawa lokalnych samorządów, że utworzenie Mazurskiego Parku Narodowego odstraszy potencjalnych inwestorów oraz zablokuje znaczną ilość inwestycji, która już i tak w większości z wymienianych w tym kontekście miejsc jest niemożliwa ze względu na inne obowiązujące formy ochrony przyrody. Na terenie parków narodowych inwestycje, które nie wiązałyby się z ochroną przyrody, są niedopuszczalne. Umożliwia je natomiast park krajobrazowy, oczywiście z ograniczeniami i na określonych warunkach. Zrównoważony rozwój jest jednak jednym ze stawianych przed tą formą ochrony przyrody zadań. Nie można zapominać o fakcie, że województwo warmińsko-mazurskie nie należy do województw najbogatszych i jak ważny w całej dyskusji jest aspekt rozwoju. Niewątpliwie brak inwestycji infrastrukturalnych pogorszyłby tylko złą już sytuację i pogłębiłby ubożenie regionu oraz ludności. Nie ma też wątpliwości, że utworzenie parku faktycznie wiązałoby się z nowymi miejscami pracy. Trzeba się jednak zastanowić, czy większości z wakowanych stanowisk nie obsadziliby przedstawiciele środowisk ekologicznych - prawdopodobnym wydaje się, że w znacznej większości powstałe miejsca pracy nie byłyby szansą dla lokalnej ludności, gdyż ta nie posiada odpowiednich kwalifikacji i wiedzy w zakresie

¹⁰³ Wiśniewski J., Gwiazdowicz D.J., *Ochrona przyrody*, Poznań 2009.

¹⁰⁴ Pogląd własny autora.

ochrony przyrody. Należałoby się raczej spodziewać, że poziom bezrobocia wśród samej ludności dotychczasowo zamieszkującej tereny wokół obszarów proponowanych jako chronione parkiem narodowym wzrośnie, gdyż w znacznej części zostaliby oni pozbawieni możliwości pracy w sektorze turystyczno-rekreacyjnym. Powstanie Mazurskiego Parku Narodowego zmusiłoby ich do kosztownej reorganizacji oferty turystycznej, niejednokrotnie związanej z przekształceniem, likwidacją czy sprzedażą części istniejącej już infrastruktury oraz sprzętu. Istnieje także uzasadniona obawa, że utworzenie nowej instytucji wpłynęłoby na likwidację tych, które dotychczas sprawują nadzór i pieczę nad stanem przyrody regionu, a co za tym idzie na redukcję etatów. Prawdą nie wydaje się też sugerowany, jako skutek wzrost czy też spadek ilości turystów odwiedzających chronione tereny. Zmieniłaby się ich struktura, przede wszystkim straciliby turyści, którzy nastawiają się na wypoczynek aktywny (przez co też bardziej dochodowy). W skali całego województwa problem ten nie wydaje się długofalowo istotny, gdyż żeglarze, bo głównie o nich mowa, przenieśliby się po prostu w inne miejsca (prawdopodobnie także na terenie województwa warmińsko-mazurskiego), co z kolei na przestrzeni kilkunastu lat spowodowałoby rozwój innych miejscowości kosztem tych, które korzystają na turystyce obecnie. Pojawiliby się natomiast sporo nowych turystów, zaciekawionych samą przyrodą, a nie korzystaniem z niej (jeziora nie są jednak tak atrakcyjne turystycznie, jak morze czy góry, również infrastrukturalnie). Mazurski Park Narodowy wykonywałby oczywiście wszelkie zadania, związane z udostępnieniem tej przyrody zwiedzającym. Należy też wyraźnie zaznaczyć, że turyści wcale nie oznaczają zwiedzających o wyższym poziomie kultury korzystania z dóbr natury. Jako osoba wychowana w Karkonoszach, doskonale mogłem obserwować przemiany, jakie tam zachodziły. Udostępnienie gór szerszemu gronu odbiorców, spowodowało ich komercjalizację i w mojej opinii dla samego uroku Karkonoszy, wyłożenie ich po polskiej stronie brukową kostką czy drewnianymi kładkami wywołało skutek odwrotny niż ja jako turysta tego bym oczekiwał. Oczywiście, oba regiony są zupełnie różne, tak samo jak różna jest turystyka piesza i turystyka wodna, ale świadomość i zachowania turystów wszędzie są bardzo podobne. Park Narodowy na Mazurach stanowiłby dodatkową zachętę dla ludności z większych miast, która w poszukiwaniu spokoju i odskoczni od miejskiego zgiełku chętnie przyjeżdżałaby do Krainy Tysiąca Jezior. Turyści tacy w dużej części nie są, niestety, przyzwyczajeni do życia zgodnego z naturą i nie zdają sobie sprawy z tego, jak ważne jest to, aby nie zostawiać szeroko rozumianego miejsca swojego wypoczynku w stanie gorszym, niż się je zastało, ponieważ szkodliwe praktyki tego rodzaju na skalę masową mają katastrofalne skutki dla środowiska. Niewątpliwie uznać należy, natomiast, argument ekologów, że status parku narodowego wiąże się z estymą większą niż w przypadku parku krajobrazowego. Należałoby się jednak zastanowić, czy niewątpliwy prestiż i splendor należy

nowopowstałej instytucji pozytywnie wpłynąłby na stan ochrony przyrody naszego regionu czy przynajmniej przyczyniłby się do zachowania jej teraźniejszego, poprawnego stanu.

W całej dyskusji najistotniejszy jest problem pokrywania się form ochrony przyrody na terenach zaproponowanych jako wchodzące w skład Mazurskiego Parku Narodowego oraz ewentualnego zazębienia się ich kompetencji. Poza samym Mazurskim Parkiem Krajobrazowym ustanowione są także rezerwy przyrody, o których wspomniano już na wstępie, a których w skład samego Mazurskiego Parku Krajobrazowego wchodzi dziesięć ze stu dziesięciu w całym województwie warmińsko-mazurskim. Prawie na całym obszarze proponowanym jako chroniony przez park narodowy obowiązuje także program Natura 2000. Do tego dochodzi ochrona gatunkowa roślin i zwierząt, pomniki przyrody czy użytki ekologiczne. Ponadto, w naszym województwie istnieje aż 71 obszarów chronionego krajobrazu, co według danych Regionalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska w Olsztynie stanowi ok. 39% powierzchni całego województwa¹⁰⁵! Być może zamiast zastanawiać się nad wprowadzeniem kolejnych normatywnych form ochrony przyrody, należałoby zająć się raczej skuteczniejszym egzekwowaniem obecnie obowiązujących przepisów.

Wobec powyższych argumentów, wydaje się, że faktyczne pobudki utworzenia Mazurskiego Parku Narodowego mogą być zupełnie inne niż te przytaczane publicznie. Obalić tutaj trzeba z miejsca pewien mit, którego obawiają się przeciwnicy utworzenia Mazurskiego Parku Narodowego, a na co faktycznie wydają się liczyć niektórzy zwolennicy tego pomysłu. Powstanie Parku na pewno nie będzie wiązać się z odgrodeniem jego terenu wysokim murem z tabliczką „zakaz wstępu”. Tego typu restrykcje będą z pewnością dotyczyły tylko miejsc o najcenniejszym przyrodniczo charakterze, zaliczonych do kategorii ścisłej ochrony (z reguły nie jest to przeważający powierzchniowo teren). Wręcz przeciwnie, zwrócić należy uwagę, iż jednym z zadań parków narodowych jest udostępnianie przyrody ludziom i stanowi ono ważny element działań edukacyjnych parków. Ograniczone z pewnością zostaną natomiast pewne formy wypoczynku, takie jak: żeglarstwo, kajakarstwo czy choćby możliwość kąpieli. Utworzenie parku narodowego przyczyni się natomiast do popularyzacji turystyki, ale w nieco innym wydaniu, gdyż należy to do głównych zadań parków narodowych. Nie należy wiązać ochrony przyrody z całkowitym zakazem wstępu dla człowieka, gdyż jest to rozwiązanie absurdalne. Nietrafione wydają się też opinie, że zmiana form turystyki na Mazurach będzie miała wpływ na polepszenie stanu środowiska. Przyjąć raczej należy, iż jest to kwestia pewnej kultury turystyki, podróżowania czy w przypadku autochtonów zwykłej kultury bycia. Świadomości, że chcemy zachować zwiedzane przez nas miejsce takim, jakie je aktualnie

¹⁰⁵ http://olsztyn.rdos.gov.pl/images/formy_ochrony/rejestr_obszarow_maj_2012.pdf, dostęp online 14.04.2014 r.

widzimy i to nie tylko dla innych turystów, ale również dla przyszłych pokoleń. Żadna normatywna forma ochrony przyrody nie powstrzyma przed łamaniem obowiązujących zasad. Dlatego tak ważnym zadaniem jest uświadamianie zwiedzających, że dbałość o środowisko jest naszym wspólnym obowiązkiem. Nie może ono jednak polegać tylko i wyłącznie na rozpowszechnianiu informacji. Pogląd ten podziela również Krzysztof Gruszecki, pisząc w komentarzu do Ustawy o ochronie przyrody „uświadomienie sobie wartości dobra chronionego (...) można najprościej osiągnąć przez jego udostępnienie, a nie mówienie o tym, jakie ono jest cenne”¹⁰⁶. Ograniczenia w dostępności parków narodowych należy redukować więc tylko do niezbędnego minimum. Równie dobrze ten sam, a nawet lepszy efekt osiągnąć można poprzez inne formy ochrony przyrody.

Przeciwnikami powstania Mazurskiego Parku Narodowego są także gospodarujący na tych obszarach pracownicy Państwowego Gospodarstwa Leśnego „Las-y Państwowe”. Ich zdaniem rozwiązanie takie nie miałoby większego wpływu na ochronę przyrody w województwie, a jedynie stanowiłoby to utrudnienie w sprawowaniu zadań przewidzianych w wieloletnich planach urządzania lasu. Dla nich samych oznaczałoby to natomiast likwidację ich dotychczasowych miejsc pracy (podobnie zresztą jak dla pracowników parków krajobrazowych). Wprowadzenie MPN uniemożliwiłoby między innymi pozyskiwanie drewna w chronionym rejonie. Przez pozyskiwanie drewna nie należy rozumieć prymitywnej gospodarki, opartej na wycinaniu kolejnych połąci lasu, ponieważ tego typu działań, warunkowanych ekspansją rolnictwa i dużym zużyciem surowca drzewnego, nie prowadzi się już od zakończenia II wojny światowej¹⁰⁷. Od tego czasu następuje sukcesywna odbudowa lesistości Polski. Zgodnie z założeniami krajowego programu zwiększania lesistości powinna ona po roku 2050 osiągnąć 33% powierzchni kraju (obecnie w województwie warmińsko-mazurskim jest to ok. 30,9% powierzchni województwa, przy średniej krajowej wynoszącej 30,6%, co stanowi bardzo dobry wynik, gdyż program przewidywał osiągnięcie 30% zalesienia dopiero w roku 2020)¹⁰⁸. Obecnie wytyczne do wszelakich działań, związanych z gospodarką leśną są zawarte w zatwierdzanych na dziesięcioletni okres planach urządzania lasu, zatwierdzanych przez ministra właściwego ds. środowiska. Plany takie stwarzają podstawy do racjonalnego gospodarowania na danym terenie oraz pozwalają na połączenie zadań z zakresu ochrony lasu z zadaniami gospodarczymi (w tym pozyskanie surowca drzewnego). Należy przy tym zaznaczyć, że planowana do pozyskania w danym dziesięcioleciu masa drewna jest również przedmiotem weryfikacji, wynika głównie z potrzeb, związanych z przebudową lasów oraz musi być zatwierdzona przez ministra oraz być skonsultowana z przedstawicielami zainteresowa-

¹⁰⁶ Gruszecki K., *Ustawa o ochronie przyrody: komentarz*, Warszawa 2013.

¹⁰⁷ Pogląd własny autora.

¹⁰⁸ Dyrekcja Generalna Lasów Państwowych, *Raport o stanie lasów w Polsce 2012*, Warszawa 2013, s. 7-8, 25-42.

nych gremiów, gdyż zadaniem Lasów Państwowych jest również odnawianie siedlisk leśnych.

Kolejnym ważnym, lecz bardzo często pomijanym czynnikiem dyskusji jest ilość wody przeznaczonej do celów konsumpcji w Polsce, a ściślej jej deficyt w przeliczeniu na ilość mieszkańców oraz w zestawieniu ze stale wzrastającym zapotrzebowaniem. W nawiązaniu do danych opublikowanych przez Krajowy Zarząd Gospodarki Wodnej¹⁰⁹, na jednego mieszkańca przypada ok. 1580 m³ wody. To prawie trzykrotnie mniej niż wynosi średnia na mieszkańca Europy. Co prawda nie ma w Polsce problemu braku wody jako takiej, ale istnieje lokalny problem braków okresowych, szczególnie w przemysłowych regionach w miesiącach od maja do sierpnia, gdy parowanie jest większe niż opady. Problemem jest również czystość wód w Polsce, znaczna jej część jest niskiej jakości. Głównym źródłem zanieczyszczeń są ścieki, pochodzące z zakładów przemysłowych czy wytwarzane w rolnictwie. Dużą ilość zanieczyszczeń generuje także transport. Turystyka ma nieporównanie mniejszy wpływ na czystość wód, choć też nie pozostaje bez znaczenia. Zgodnie z danymi Wojewódzkiego Inspektoratu Ochrony Środowiska na Warmii i Mazurach nie ma problemu zanieczyszczeń chemicznych¹¹⁰. Spośród monitorowanych przez WIOŚ jezior, stan chemiczny wszystkich badanych jezior oceniony został jako dobry, problem stanowi natomiast ich stan ekologiczny. Szczególnie widoczny jest on w zachodniej części województwa, gdzie znaczna część badanych jezior została zakwalifikowana do złego stanu ekologicznego. Głównym powodem takiej kwalifikacji były wskaźniki odnoszące się do stanu fitoplanktonu, zła przejrzystość wód oraz niski indeks ESMI (jeden ze wskaźników opisujących biologiczną jakość wód). Nie jest więc wykluczone, że objęcie mazurskich akwenów najwyższą formą ochrony przyrody w sposób znaczący przyczyniłoby się do zachowania i poprawy stanu czystości wód w naszym regionie. Dobrze wypadła natomiast ocena stanu zanieczyszczenia powietrza atmosferycznego. Województwo warmińsko-mazurskie należy pod tym względem do najmniej zanieczyszczonego w kraju. Głównym źródłem zanieczyszczeń są przemysł i komunikacja, ale także zanieczyszczenia pochodzenia transgranicznego z Obwodu Kalinińskiego, gdzie świadomość ekologiczna nie jest tak wysoka, jak w Polsce.

Wydaje się więc, że konieczne jest rozszerzenie współpracy polsko-rosyjskiej w zakresie ochrony przyrody. Nie ma też wątpliwości, że potrzebna jest nieustanna dyskusja oraz uważne monitorowanie sytuacji. Tak też dzieje się od lat – problem ochrony przyrody Warmii i Mazur omawiany jest od dawna, a pomysły

¹⁰⁹ Krajowy Zarząd Gospodarki Wodnej, Diagnoza aktualnego stanu gospodarki wodnej. Załącznik 1. do Projektu Polityki wodnej państwa 2030 (z uwzględnieniem etapu 2016), Warszawa 2010, s. 7-11.

¹¹⁰ Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska, Raport o stanie środowiska województwa warmińsko-mazurskiego w 2012 roku, Olsztyn 2013, s. 31, 36, 83-86.

założenia na Warmii i Mazurach parku narodowego zaczęły się już w latach pięćdziesiątych, nasilając się po roku 1989, a szczególnie w ostatnich latach, po sukcesie awansu Mazur do grona 21 finalistów konkursu na Nowe siedem cudów natury w 2011 r.¹¹¹ Zgodzić się też należy, że niezależnie od poglądów, dyskusja ta nie powinna jednak wykraczać poza pewne formy, a główną rolę powinny odgrywać w niej rzeczowe argumenty obu stron. Analizując obecne trendy, można przewidywać, że w przyszłości ta będąca w naszym regionie przedmiotem licznych sporów forma ochrony przyrody, zostanie w końcu wprowadzona. Takie założenia, choć lakonicznie, przewiduje też długofalowy Plan Ochrony Mazurskiego Parku Krajobrazowego, gdzie propagowanie działań związanych z powstaniem MPN zawarte jest jako jedno z zadań edukacyjnych. Należy jednak pamiętać, że przez pochopne działania szybko można coś zniszczyć, a odtworzenie może okazać się bardzo trudne, o ile nawet niemożliwe. Dotyczy to zarówno zwolenników, jak i przeciwników powstania Mazurskiego Parku Narodowego. Jedną, jak i drugą stronę konfliktu, zgodzić się muszą, że Warmia i Mazury są wyjątkowe. Ich niepowtarzalny urok i swoisty czar sprawiają, że jest to miejsce magiczne. Nie ma też wątpliwości co do tego, że o to piękno należy dbać. Najważniejszym jednak jest zdać sobie sprawę, że niezależnie od tego jakie będą normatywne formy ochrony przyrody, do dbałości o zachowanie naturalnego krajobrazu Warmii i Mazur zobowiązani jesteśmy wszyscy - każdy z nas z osobna, niezależnie od rozmiarów wpływu naszej działalności na środowisko, nawet w tej najdrobniejszej części jaka nas dotyczy. Pamiętajmy o tym, korzystając z dóbr natury.

Bibliografia

- Dyrekcja Generalna Lasów Państwowych, Raport o stanie lasów w Polsce 2012, Warszawa 2013, s. 7-8, 25-42.
- Gruszecki K., *Ustawa o ochronie przyrody: komentarz*, Warszawa 2013.
- Krajowy Zarząd Gospodarki Wodnej, Diagnoza aktualnego stanu gospodarki wodnej. Załącznik 1. do Projektu Polityki wodnej państwa 2030 (z uwzględnieniem etapu 2016), Warszawa 2010, s. 7-11.
- Ustawa o ochronie przyrody z dnia 16 kwietnia 2004 r. (tj. Dz.U. 2013 poz. 627 ze zm.).
- Wiśniewski J., Gwiazdowicz D.J., *Ochrona przyrody*, Poznań 2009.
- Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska, Raport o stanie środowiska województwa warmińsko-mazurskiego w 2012 roku, Olsztyn 2013, s.31, 36, 83-86.

<http://naukawpolsce.pap.pl/aktualnosci/news,363170,mazurski-park-narodowy-ekolodzy-za-samorzadowcy---przeciw.html>, dostęp 14.04.2014 r.

¹¹¹ <http://world.new7wonders.com/new7wonders-of-nature/new7wonders-of-nature-finalists/>, dostęp online: 14.04.2014 r.

http://olsztyn.rdos.gov.pl/images/formy_ochrony/rejestr_obszarow_maj_2012.pdf, dostęp online 14.04.2014 r.

<http://pracownia.org.pl/dzikiem-zycie-numery-archiwalne,2330,article,5627>, dostęp online 14.04.2014 r.

<http://world.new7wonders.com/new7wonders-of-nature/new7wonders-of-nature-finalists/>, dostęp online: 14.04.2014 r.

ZAGROŻENIA ŚRODOWISKA NATURALNEGO WARMII I MAZUR - STUDIUM PRZYPADKU

THREATS TO THE NATURAL ENVIRONMENT OF WARMIA AND MAZURY – CASE STUDY

dr inż. Katarzyna Kocur-Bera, dr inż. Małgorzata Dudzińska

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Wydział Geodezji i Gospodarki Przestrzennej

Katedra Katastru i Zarządzania Przestrzenią

Summary

Poland's natural environment is characterized by a significant diversity. However, increase of anthropogenic pollution and extreme consequences of greenhouse effect, ozone layer hole and terrain desertification cause irreversible changes. The threats related to the climate changes not only concern the environment itself, but they result in material losses in the economy of Warmia and Mazury. This article analyses the influence of agriculture, industry, forestry, water management, tourism and recreation as well as construction on Warmia and Mazury natural environment. Also financial losses have been pointed out – those that were incurred in Warmia and Mazury rural areas in 2012 due to extraordinary weather phenomena. The analysis has proved that these sums are reaching 35 millions zloty. It is being recommended that the pace of regional development should be planned in a way, that will allow to maintain natural environment in current shape and form, allowing next generations to make use out of it as well.

Keywords: environmental hazards, climate change, extreme weather

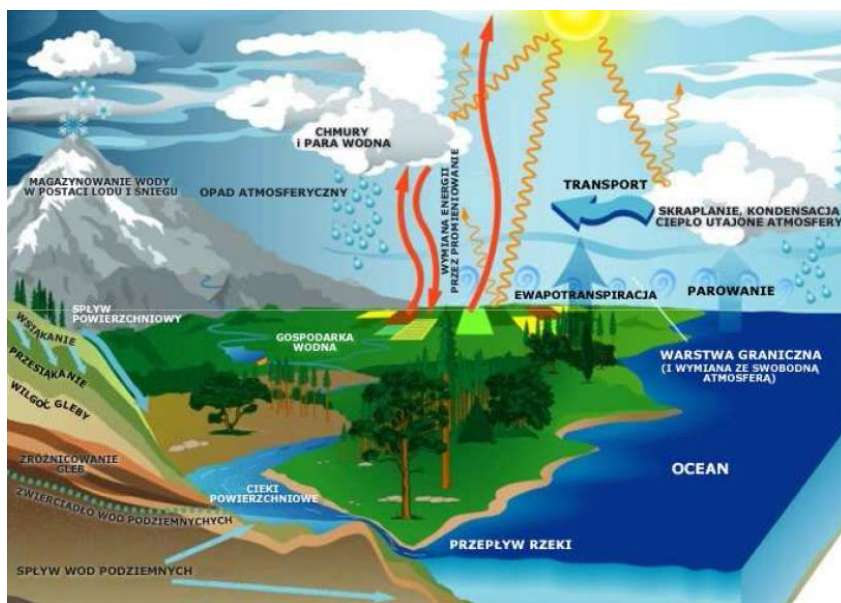
Wprowadzenie

Środowisko naturalne w Polsce charakteryzuje się dużym zróżnicowaniem. Wynika to z różnorodnej budowy i zjawisk, jakie w nim zachodziły. Narastające zanieczyszczenia antropogeniczne powodują zniszczenie powierzchniowej, biologicznie czynnej warstwy litosfery i hydrosfery, ale tylko w wyniku procesów biologicznych następuje przywracanie naruszonej równowagi. W procesach odbywających się na Ziemi, z punktu widzenia geologicznego czy geochemicznego podstawową rolę spełniają wody, które kształtują środowisko ziemskie. Rozpuszczają one minerały, powodują migrację pierwiastków i rozmaite procesy chemiczne. Warunkują też wiele innych zjawisk fizyczno-chemicznych i mechanicznych. Współdziałanie litosfery z hydrosferą, przez proces ustawicznego krążenia wód i wymiany pomiędzy atmosferą a gruntem stworzyło biosferę. Dla biosfery źró-

dłem składników mineralnych jest litosfera. Hydrosfera zapewnia organizmom zaopatrzenie w podstawowy składnik, jakim jest woda. Natomiast atmosfera dostarcza niezbędnego do życia tlenu. Biosfera jako całość uzależniona jest od energii promieniowania słonecznego¹¹². Rycina nr 1 przedstawia obieg wody w środowisku – transformacja opadu w opad.

Skomplikowany schemat procesów życia na Ziemi powinien być uwzględniany we wszystkich analizach dotyczących degradacji i rekultywacji terenów po wystąpieniu naturalnych zjawisk powodujących szkody w środowisku.

Ochrona środowiska naturalnego jest jednym z najważniejszych zadań, którego zrealizowania podjął się człowiek na progu XXI wieku. Emisja szkodliwych związków chemicznych do atmosfery, gleby i wody poważnie ograniczyła zasoby naturalne Ziemi. Eksploatacja naturalnych nieodnawialnych źródeł energii i surowców powoduje ich systematyczne wyczerpanie. Stosowane technologie wydobywcze nie zabezpieczają lokalnego środowiska przed degradacją – szkodami górnictwami, skażeniem chemicznym lub radiologicznym, dewastacją krajobrazu, niszczeniem naturalnej biosfery roślin i zwierząt.



Rycina nr 1. Obieg wody w środowisku - transformacja opadu w opad.

Źródło: Niedbała, 2013¹¹³.

¹¹² Cairney T., *Contaminated land problems and solutions*. Blachie Acad. 1993.

¹¹³ Niedbała J., *Ekstremalne zjawiska w hydrologii*. Instytut Meteorologii i Gospodarki Wodnej, Seminarium szkoleniowe – maszynopis, Warszawa 2013.

Z zaistniałymi zmianami w środowisku naturalnym wiążą się między innymi takie zjawiska, jak: efekt cieplarniany, kwaśne deszcze, zanik warstwy ozonowej w stratosferze, zmiany klimatyczne i wiele innych¹¹⁴. Wszystkie te procesy powodujące degradację środowiska możemy rozpatrywać jako zmiany (1) biologiczne – giniecie gatunków, zmiana ekosystemów; (2) chemiczne – zmiana składu gleb, gruntów, wód, wymierna zmiana warunków środowiskowych oraz (3) fizyczne czy mechaniczne – zmiana stanu skorupy ziemskiej, procesy wiązania, zeskalania lub rozpulchniania gruntów, zmiany poziomów wód¹¹⁵.

Działalność człowieka w sposób zasadniczy oddziałuje na środowisko naturalne. Przede wszystkim przyczyniła się do nasilenia efektu cieplarnianego, ponieważ poprzez spalanie paliw kopalnych potrzebnych do produkcji energii i transportu ludzie uwalniają do atmosfery miliardy ton dwutlenku węgla. Jest on głównym gazem cieplarnianym wyemitowanym w wyniku działalności człowieka. Zmiany w użytkowaniu ziemi np. przez wycinanie lasów także przyczyniają się do uwalniania większych ilości dwutlenku węgla do atmosfery. Jak wiadomo drzewa w sposób naturalny absorbują dwutlenek węgla, a kiedy są wycinane to zjawisko nie występuje. Przemysł i inne gałęzie gospodarki zwiększają także poziom innych naturalnie występujących w atmosferze gazów, takich jak metan, pochodzący z upraw ryżu, hodowli zwierząt i odpadów fermentujących na wysypiskach oraz podtlenek azotu pochodzący przede wszystkim z rolnictwa. Chociaż są jeszcze wątpliwości, co do skali zmian klimatycznych, istnieje powszechna zgoda, co do tego, że ocieplenie o około 1,3°C jest nieuniknione ze względu na obecną koncentrację dwutlenku węgla w atmosferze. Aby zapobiec najgorszemu scenariuszowi zmian klimatycznych, musimy zatrzymać ocieplenie poniżej 2°C. Jeśli emisje gazów nie zostaną zatrzymane, zmiany zachodzące w klimacie poprzez następne 100 lat będą szybsze niż dotychczas nam znane.

Kolejnym problemem związanym ze zmianami klimatycznymi jest dziura ozonowa na wysokości 15 – 20 km nad Ziemią. Po raz pierwszy zaobserwowana w 1985 roku nad Antarktydą. Zjawisko to polega na spadku zawartości ozonu w stratosferze (normalnie w tej warstwie otaczającej Ziemię znajduje się wyższy poziom ozonu niż w innych w częściach atmosfery). Zjawisko jest tym groźniejsze, gdyż wiadomo, że powłoka ozonowa jest naturalnym filtrem chroniącym organizmy żywe przed szkodliwym promieniowaniem ultrafioletowym o długości fali poniżej 285 nm. Dziura ozonowa powstaje przede wszystkim na skutek emisji do atmosfery związków chlorofluorowęglowych, czyli tzw. freonów, z których pod

¹¹⁴ Żółtowski B., Kwiatkowski K., *Zagrożone środowisko*. Wydawnictwa Uczelniane Uniwersytetu Technologiczno-Przyrodniczego w Bydgoszczy 2012, <http://bip.warmia.mazury.pl/>, dostęp online 07.04.2014 r.

¹¹⁵ Wysokiński L., *Degradacja i stopień zanieczyszczenia terenów w Polsce*. 2004, http://kg.sggw.pl/konf/art_en/14.pdf, dostęp online 07.04.2014 r.

wpływem promieniowania ultrafioletowego uwalnia się wolny chlor atakujący cząsteczki ozonu, co prowadzi do wyzwania tlenu.

Kolejne negatywne zjawiska związane ze zmianami klimatycznymi to deforestacja i pustynnienie. Zjawisko deforestacji polega na zmniejszaniu się powierzchni i degradacji lasów pierwotnych. Skutkiem tego zjawiska jest wyginięcie wielu gatunków roślin i zwierząt. Obecnie tysiące gatunków żyjących w pierwotnych ekosystemach leśnych zagrożonych jest wyginięciem. Zagrożeni są też ludzie, których egzystencja związana jest z lasami. Przyczyny degradacji zasobów leśnych są różne i zależą od regionu. Najważniejsze z nich to rozwój rolnictwa, górnictwo, przemysł wydobywczy, powstawanie i rozszerzanie się ludzkich siedzib i upraw oraz rozwijanie się infrastruktury, wyrąb drzew na opał. Podobne podłoże ma zjawisko pustynnienia. Pojęcie to oznacza degradację gleb na obszarach suchych, półsuchych i półwilgotnych. Spowodowane jest różnymi czynnikami, między innymi, zmianami klimatycznymi, ale głównie działalnością człowieka. Powodem tego stanu rzeczy jest intensywne eksploatowanie środowiska naturalnego poprzez nadmierne stosowanie pestycydów, nawozów oraz meliorację prowadzącą do wypłukania gleby. Inne przyczyny pustynnienia, to degradacja lasów, degradacja drzew na sawannie, zaorywanie stepów, nadmierny wypas bydła, zmiana kierunku biegu rzek, górnictwo, porzucanie tradycyjnych technik uprawy na rzecz rolnictwa towarowego.

Celem artykułu jest identyfikacja potencjalnych źródeł powodujących zmiany klimatyczne Warmii i Mazur, a co za tym idzie zagrożeń środowiska naturalnego. Wykonano także na wybranym obszarze, analizę dotyczącą strat w gospodarce powodowanych przez anomalie pogodowe. Do osiągnięcia zamierzonych celów wykorzystano metodę analizy literatury oraz metody ilościowe, które pozwoliły na wyciągnięcie końcowych wniosków. Warmia i Mazury wyróżniają się w skali kraju i Europy bogactwem środowiska naturalnego, dlatego też istotnym jest zwrócenie uwagi na problemy związane z degradacją występującego, na tym obszarze, dobra.

Identyfikacja zagrożeń

Podstawowa klasyfikacja zdarzeń ekstremalnych obejmuje dwa rodzaje źródeł ich powstawania: antropogeniczne i naturalne. Źródła antropogeniczne można podzielić na: zagrożenia złożone, jak atak terrorystyczny czy wojna oraz na techniczne, jak katastrofy związane z procesem produkcji (górnictwej, przemysłowej, chemicznej, nuklearnej), katastrofy związane z transportem oraz katastrofy budowlane. Źródła naturalne mogą być niezwiązane z klimatem oraz związane z klimatem. Do pierwszej grupy zaliczamy: trzęsienie ziemi, erupcję wulkanów, fale tsunami, upadek meteorytu, plagi owadów oraz epidemie. Do katastrof związanych z klimatem możemy zaliczyć: wicherę, tornado, huragan, powódź, osunięcia gruntu, pożary lasów, susze, pustynnienie, fale upałów, fale zimna oraz lawi-

ny¹¹⁶. Niektóre z wymienionych zagrożeń można przypisać konkretnym rejonom Polski. Powodzie najczęściej występują w bezpośrednim sąsiedztwie rzek, gdzie występuje rozbudowana sieć hydrologiczna oraz niedostateczna ilość zbiorników retencyjnych. Pożary zagrażają lasom, łąkom, pastwiskom, jakkolwiek najczęściej największe straty odnoszą tereny leśne. Silne wiatry, burze z wyładowaniami atmosferycznymi oraz gradobicia występują w całym kraju, z kolei lawiny, osuwiska czy zapadliska to problem głównie terenów wyżynnych i górzystych. Zagrożenia techniczne mogą wystąpić na terenie całej Polski.

W środowisku naturalnym powinniśmy zwrócić uwagę w szczególności na działalność ludzką w odniesieniu do wpływu na środowisko przyrodnicze.

Rolnictwo

Rolnictwo jako jedna z ważniejszych działalności wykonywanych na obszarach pozamiejskich ma duży wpływ na środowisko przyrodnicze. Erozja i zakwaszenie gleby stanowią najważniejsze i najbardziej rozpowszechnione problemy środowiskowe¹¹⁷. Oprócz tego działania takie, jak: zaniechanie wykorzystania rolniczego gruntu ornych, łąk i pastwisk, powoduje zmniejszanie się powierzchni ekosystemów otwartych (w wyniku sukcesji roślinności zaroślowej i leśnej), ustępowanie typowych gatunków i siedlisk, wkraczanie odmian nierodzimych. Zmniejszanie mozaiki upraw oraz zajmowanie nowych terenów pod uprawy, powoduje ograniczenie powierzchni naturalnej i półnaturalnej przyrody, zanikanie zadrzewień śródpolnych, oczek wodnych i miedz, ustępowanie gatunków roślin i zwierząt żyjący w symbiozie z towarzyszącymi uprawami, izolację siedlisk i populacji zwierząt dziko żyjących, zmiany warunków wodnych i mikroklimatu, a przede wszystkim ubożenie krajobrazu rolniczego¹¹⁸. Stosowanie nadmiernych dawek chemicznych środków ochrony oraz nawozów, wpływa na zmianę warunków siedliskowych, eutrofizację zbiorników wód, zatrucie i zwiększoną śmiertelność zwierząt na wszystkich szczeblach drabiny pokarmowej, likwidację enklaw

¹¹⁶ Kundzewicz Z.W., Matczak P., *Zagrożenia naturalnymi zdarzeniami ekstremalnymi*. Nauka 4/2010, 2010, s. 77-86.

¹¹⁷ Jadczyzyn J., Stuczyński T., Szabelak P., Wawer R., Zieliński M., *History and current status of research and policies regarding soil erosion in Poland*. Agricultural Impacts on Soil Erosion and Soil Biodiversity: Developing Indicators for Policy Analysis, Paryż, Francja 2004; Karaczun Z., *Background study on the link between agriculture and environment in accession countries – National report for Poland*. Warsaw University of Life Sciences, Warsaw, Poland, and the Institute for European Environmental Policy, London 2002; Rejman J., Rodzik J., *Soil Erosion in Europe*. Wiley, Chichester, Wielka Brytania 2006; Sumelius, J., Bäckman S., Sipiläinen T., *Agri-environmental problems in Central and Eastern European countries before and during transition*. Sociologia Ruralis, t. 45, nr 3, 2005, s. 153-170.

¹¹⁸ Kocur-Bera K., *Identyfikacja zagrożeń występujących na obszarach wiejskich*. Infrastruktura i Ekologia terenów Wiejskich. 2/III, 2012, s. 31-45.

naturalnej i półnaturalnej przyrody, degradację gleb oraz ubożenie krajobrazu rolniczego związane z ubożeniem flory. Coraz powszechniej występujące wielkoprzemysłowe fermy zwierząt poprzez wysoką emisję zanieczyszczeń, produkcję odchodów zwierzęcych, awaryjne zrzuty gnojowicy do wód powierzchniowych, powodują nadmiernie nawożenie gnojowicą, eutrofizację cieków wodnych, degradację siedlisk, a także ustępowanie gatunków wrażliwych. Nadmierny pobór wody do różnych celów m.in. rolniczych, przemysłowych, czy komunalnych wprowadzają zmiany warunków siedliskowych, zaburzenia lokalnych układów hydrologicznych oraz zanikanie oczek wodnych, torfowisk i mokradeł, które są elementem powszechnym i urozmaicającym krajobraz Warmii i Mazur. Porzucanie opakowań po nawozach i chemicznych środkach ochrony roślin lub mycie sprzętu rolniczego, zwłaszcza po chemicznych środkach ochrony roślin, powodują zatrucie wody i gleby oraz zwiększoną śmiertelnością zwierząt, z kumulacją toksyn w ciele zwierząt. Wypalanie łąk, ściernisk i nieużytków, powoduje jałowienia gleby, ubożenie flory i fauny, zarówno organizmów żyjących na powierzchni, jaki w przypowierzchniowej warstwie gleby.

Gospodarka wodna

Problematyka oddziaływania urządzeń hydrotechnicznych, w odniesieniu do środowiska naturalnego, jest bardzo istotna. Zabudowa hydrotechniczna cieków, w tym budowa urządzeń piętrzących i zbiorników zaporowych, które stanowią utrudnienie przemieszczania się gatunków wędrownych (zwłaszcza ryb) oraz powstawanie dla nich tzw. „pułapek ekologicznych” (np. turbiny), powodują zmniejszanie powierzchni naturalnych siedlisk charakterystycznych dla dolin, zmiany warunków siedliskowych i mikroklimatycznych, a także ustępowanie gatunków wrażliwych (np. przy zalewaniu obszarów źródłiskowych). Melioracje odwadniające oraz brak konserwacji i obsługi urządzeń melioracyjnych wpływają na zanikanie oczek wodnych, torfowisk, wilgotnych łąk, w skrajnych wypadkach całkowite zanikanie zbiorników wodnych oraz deficyt wody na terenach sąsiadujących z odwadnianymi, zwłaszcza przy niedostatecznych opadach deszczu i bezśnieżnych zimach.

Zanieczyszczenie wód powierzchniowych i podziemnych w wyniku zrzutu niedostatecznie oczyszczonych ścieków do wód i ziemi lub spływu powierzchniowego z pól, gospodarstw wiejskich¹¹⁹ i układów komunikacyjnych, powodują zmiany warunków siedliskowych w wyniku przyspieszonej eutrofizacji wód,

¹¹⁹ OECD, *Environmental Performance Reviews – Poland*, Paryż, Francja 2003; Gatzweiler F., Hagedorn K. (red.), *The Challenge of the Nitrate Directive to Accessing Countries: A comparative analysis of Poland, Lithuania and Slovakia*. T. 2. w *Institutional Change in Central and Eastern European Agriculture and Environment*, Central and Eastern European Sustainable Agriculture Project, FAO, Rzym, Włochy 2003.

zwiększenie śmiertelności gatunków wrażliwych na zanieczyszczenia, zwłaszcza gatunków zagrożonych oraz ograniczenie rekreacyjnych walorów jezior.

Leśnictwo

Pomimo specyficznej funkcji lasów w krajobrazie i środowisku przyrodniczym Warmii i Mazur możemy zauważyć oddziaływania ze strony leśnictwa. Eliminacja faz starzenia się i rozpadu drzewostanów (drzew sędziwych, obumierających, wywrotów, itp.), na obszarach lasów użytkowanych gospodarczo powoduje zmniejszenie zróżnicowania mikrosiedlisk, a w efekcie ubożenie struktury wiekowej i gatunkowej drzewostanów, ustępowanie gatunków wrażliwych, uzależnionych od obecności różnych faz rozwojowych drzewostanów, a także ubożenie zróżnicowania krajobrazu leśnego (charakteru puszczańskiego lasów).

Niszczenie lub uniemożliwianie wykształcania się naturalnej strefy polno-leśnej, leśno-wodnej wpływa na ułatwienie wnikania gatunków obcych, zmiany warunków mikrosiedliskowych wewnątrz lasu, spadek bioróżnorodności bogatych gatunkowo stref przejściowych oraz zaburzenia w migracji gatunków i genów wynikające z przerwania drożności korytarzy ekologicznych. Wprowadzanie nasadzeń nierodzimych oraz niezgodność drzewostanów z siedliskiem, powoduje degradację siedlisk, zmiany w kompozycji florystycznej i faunistycznej ekosystemów związane z występowaniem gatunków charakterystycznych oraz ułatwienie ekspansji gatunkom obcym w związku z zaburzeniem warunków mikrosiedliskowych. Monotypizacja lasu, z kolei powoduje utratę walorów krajobrazowych, utratę różnorodności genetycznej gatunków drzew, a także nadmierne przesuszenie ściółki, sprzyjające pożarom. Wykonywanie prac leśnych, zwłaszcza prace zrywkowe i związane z inicjowaniem odnowienia lasu (orka, spulchnianie gleby itp.), powodują mechaniczne niszczenie stanowisk rzadkich gatunków, przekształcanie warunków mikrosiedliskowych, zwiększenie intensywności procesów erozyjnych, a co za tym idzie ułatwienie ekspansji gatunkom obcym i zmniejszenie walorów krajobrazowych terenów.

Przemysł

Działalność przemysłowa i usługowa, w tym także energetyka i eksploatacja złóż torfu powodują głównie zanieczyszczenia powietrza pochodzące z dalekich emisji gazów i pyłów do atmosfery oraz zrzut ścieków, składowanie odpadów i hałas, zmianę struktury ekosystemów w wyniku zakwaszania siedlisk oraz pojawianie się zanieczyszczeń specyficznych. Nadmierna eksploatacja ekosystemów torfowiskowych, powoduje degradację naturalnych siedlisk przyrodniczych, degradację krajobrazu, zmiany stosunków wodnych. Eksploatacja piasku i żwiru z towarzyszącym jej nielegalnym wysypywaniem odpadów i wylewaniem ścieków do wyrobisk, powodują degradację form geomorfologicznych utworzonych z piasków i żwirów, degradację krajobrazu w wyniku tworzenia hałd i wyko-

pów, zmiany warunków siedliskowych, degradację roślinnych zbiorowisk napiaskowych wskutek mechanicznego niszczenia przez pojazdy wywożące żwir i piasek.

Budowa napowietrznych linii przesyłowych oraz elektrowni wiatrowych, powodują tworzenie bariery migracyjnej dla zwierząt (promieniowanie magnetyczne), zagrożenie życia dla zwierząt (zwłaszcza ptaków), degradację krajobrazu.

Transport

Działalność transportowa powoduje zanieczyszczanie powietrza (emisja spalin) oraz środowiska wzdłuż dróg i w miejscach postojowych, wibracje i drgania, zmiany warunków siedliskowych (w efekcie zakłócenia funkcji ekosystemów i ustępowanie gatunków wrażliwych), pogorszenie jakości gleby, śmierć zwierząt na drogach, zawlekanie obcych gatunków zwierząt i roślin na dalsze odległości¹²⁰.

Budownictwo

Oddziaływania ze strony budownictwa można rozpatrywać w dwojaki sposób. Po pierwsze wpływ powiększania obszarów zabudowanych na środowisko naturalne i krajobraz, a po drugie wpływ zmian w zabudowaniach i ich otoczeniu na wartości kulturowe. Zwiększanie obszarów zabudowanych, powoduje zmniejszanie powierzchni terenów biologicznie czynnych, zmiany warunków siedliskowych, a w efekcie przekształcanie ekosystemów i ubożenie ich składu gatunkowego, fragmentację ekosystemów, utrudnianie rozprzestrzeniania się gatunków w wyniku tworzenia nowych barier ekologicznych oraz tworzenie warunków dla rozprzestrzeniania się gatunków obcych, zwiększenie presji zwierząt domowych na naturalne biocenozy, degradację walorów krajobrazowych, ograniczanie drożności ciągów i korytarzy ekologicznych, zwiększoną śmiertelność oraz zaburzenia w cyklach życiowych zwierząt migrujących.

Zmiany w zabudowaniach oraz ich otoczeniu, które polegają na (1) niewłaściwej przebudowie i remoncie obiektów historycznych (nadbudowy i deformacje pierwotnych gabarytów oraz kształtów dachów, wymiana stolarki okiennej i drzwiowej związana z powiększaniem lub pomniejszaniem otworów okiennych i drzwiowych, zmiana podziałów okien, zmiana stolarki na plastikową, zamurowywanie otworów okiennych i drzwiowych i wybijanie nowych, ocieplanie budynków z zewnątrz z tynkowaniem konstrukcji ryglowej lub ceglanych elewacji, fragmentaryczne tynkowanie i malowanie elewacji), (2) likwidacji historycznych ceglanych, kamiennych i drewnianych ogrodzeń z zamianą na ogrodzenia o niskich walorach estetycznych lub nieharmonizujących z otoczeniem, (3) likwidacja ka-

¹²⁰ Kocur-Bera K., *Specyfika wybranych oddziaływań sieci drogowej na otaczającą przestrzeń*. Acta Scientiarum Polonorum, seria: Administratio Locorum 9 (2), 2010, s. 89-101.

miennych historycznych nawierzchni podwórek i wjazdów na teren posesji, (4) dewastacja parków podworskich i starych cmentarzy, (5) niszczenie dawnych dróg (tradycyjnej nawierzchni brukowanej oraz historycznych alei przydrożnych), (6) lokalizacja agresywnych reklam we wsiach na budynkach i ogrodzeniach, powodują degradację krajobrazu kulturowego, a także zanikanie przykładów tradycyjnej regionalnej architektury.

Turystyka i rekreacja

Istniejąca zabudowa rekreacyjna w sąsiedztwie wód oraz penetracja rekreacyjno-turystyczna obszarów cennych przyrodniczo, powoduje ograniczenie dostępności do wód i swobodne przejście wzdłuż brzegów, zniekształcenie krajobrazu wiejskiego, zmiany warunków siedliskowych wskutek zanieczyszczenia wód, strefy brzegowej i okolicznych lasów, wycinanie roślinności szuwarowej, obniżenie wartości jezior jako bazy żerowej dla gatunków zwierząt nietolerujących obecności człowieka, płoszenie zwierząt, zanieczyszczenie odpadami, erozję powierzchniową, wydeptywanie, niszczenie runa poprzez penetrację lasów w okresach masowego pojawiania się płodów runa leśnego, zmniejszenie liczebności populacji rzadszych jadalnych i efektownych gatunków grzybów, roślin leczniczych i innych kwiatowych o okazałych, barwnych kwiatach, niszczenie mszaków i porostów z głazów narzutowych, zwiększenie zagrożenia pożarowego, nadmierny hałas.

Anomalie pogodowe

Anomalie pogodowe są związane głównie ze zmianami klimatu, powodowanymi przez efekt cieplarniany, dziurę ozonową oraz deforestację. Rejon Warmii i Mazur dzięki swojej unikatowej lokalizacji oraz bogatej florze i faunie jest narażony na mniej anomalii niż np. regiony nadbałtyckie. Rejony te są narażone głównie na: wichury i huragany, włącznie z trąbami powietrznymi, przymrozki w czasie kiedy rozpoczął się okres wegetacyjny, silne mrozy, zawieje i zamiecie śnieżne, susza, uderzenia pioruna, nawalne deszcze, czy lokalne podtopienia.

Długotrwałe opady lub roztopy powodują niszczenie upraw, erozję gleby, brak możliwości uprawy z powodu nasączenia gleb wodą, skażenie zasobów wodnych, zakłócenia w osadnictwie, handlu, transporcie i społeczeństwie, utratę własności. Wichury, trąby powietrzne powodują zniszczenia upraw, zakłócenia w dostarczaniu wody, zniszczenie mienia poprzez porywanie aut, dachów budynków i przenoszenie ich na odległość kilkudziesięciu metrów¹²¹. Silne mrozy, zawieje i zamiecie śnieżne powodują straty w produkcji rolnej, naruszają normalną pracę systemów energetycznych i komunikacyjnych oraz zakładów przemysłowych,

¹²¹ Pachauri R.K., Reisinger A. (red.), IPCC 2007: Zmiana klimatu 2007: *Raport Syntetyczny*. Wkład Grup roboczych I, II i III do Czwartego Raportu oceniającego Międzynarodowego Zespołu ds. Zmian Klimatu Wyd. IOŚ, Warszawa 2009.

stanowią również zagrożenie dla zdrowia i życia ludzi. Upały mogą powodować zmniejszenie plonów, wzrost niebezpieczeństwa pożarów, wzrost zapotrzebowania na wodę oraz obniżenie jej jakości poprzez np. zakwity glonów¹²², uszkodzenia nawierzchni dróg wykonanych z masy mineralno – bitumicznej (w konsekwencji może doprowadzić do katastrof komunikacyjnych), utrudnione warunki hodowli zwierząt, negatywne skutki dla zdrowia ludzi (osób starszych, dzieci, osób cierpiących na schorzenia układu krążenia), zakłócenia w dostawach energii elektrycznej (uszkodzenia sieci spowodowane wysoką temperaturą).

Badania własne

Analizą ilościową objęto teren województwa warmińsko-mazurskiego. Położone jest ono w północno-wschodniej części Polski. Składa się z historycznych krain Warmii, Mazur i Powiśla. Z uwagi na swoje walory przyrodnicze uważane jest za jeden z najpiękniejszych regionów Polski. Zajmuje powierzchnię ponad 24 000 km² i jest czwartym co do wielkości województwem Polski. Podział administracyjny: 116 gmin, 19 powiatów. Stolicą regionu jest Olsztyn (ponad 170 tys. mieszkańców), inne większe miasta regionu to: Elbląg (130 tys. mieszkańców), Elk (60 tys.). Prawie 30 % powierzchni województwa zajmują lasy, 6% wody, zaś 46 % użytki rolne. Województwo zamieszkuje ponad 1,4 miliona osób. Gęstość zaludnienia jest najniższa w Polsce – 59 osób na km². Jest to najbardziej zróżnicowany etnicznie region Polski, gdzie licznie występują mniejszości narodowe: Ukraińcy, Niemcy, Romowie, Białorusini i in. Społeczeństwo województwa jest stosunkowo młode: 23,2 % mieszkańców w wieku przedprodukcyjnym, 63,5% w wieku produkcyjnym, 13,3% w wieku poprodukcyjnym.

Warmia i Mazury to region o wybitnych walorach turystycznych i rekreacyjnych. Nazywany jest krainą tysiąca jezior, choć jest ich ponad dwukrotnie więcej. Największe jeziora to Śniardwy (113,8 km²) i Mamry (104,4 km²). Najgłębsze to Wuknsniki (68 m), Babięta Wielkie (65 m), Piłakno (56,6 m) i Ełckie (55,8 m). Część tych jezior, spięta kanałami i rzekami, tworzy wielokilometrowe szlaki wodne. Najbardziej znany to Kanał Elbląski z systemem pochylni umożliwiających podróż statkiem po lądzie. Bogactwem województwa są lasy i puszcze zajmujące prawie 30% jego powierzchni z licznymi parkami krajobrazowymi (8) i rezerwatami przyrody (108). Piękno naturalnego krajobrazu dopełniają dzieła rąk ludzkich: świetnie zachowane zamki gotyckie, kościoły i pałace. Atrakcje turystyczne sprawiają, że region odwiedza rocznie średnio 5 milionów turystów, a co piąty turysta przybywa z zagranicy. Do ich dyspozycji jest ponad 34 tys. miejsc noclegowych. Sieć dróg województwa zapewnia dobrą komunikację wewnętrzną. Szczególne znaczenie mają drogi krajowe nr 7 relacji Gdańsk - Olszty-

¹²² Pachauri R.K., Reisinger A. (red.), IPCC 2007: Zmiana klimatu 2007: *Raport Syntetyczny*. Wkład Grup roboczych I, II i III do Czwartego Raportu oceniającego Międzynarodowego Zespołu ds. Zmian Klimatu Wyd. IOŚ, Warszawa 2009.

nek - Nidzica - Warszawa, nr 16 relacji Hława - Olsztyn - Augustów oraz nr 51 relacji Olsztynek - Olsztyn - Bezledy. Sieć linii kolejowych zapewnia dobre połączenia między największymi miastami regionu i obwodem kaliningradzkim. W Szymanach koło Szczytna funkcjonuje międzynarodowy Port Lotniczy „Mazury”, obsługujący głównie mały ruch lotniczy i przewozy czarterowe. Jedyny w województwie port morski znajduje się w Elblągu nad Zalewem Wiślanym. Województwo warmińsko-mazurskie sąsiaduje z obwodem kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej. Ten ponad 200 km odcinek polsko-rosyjskiej granicy jest zewnętrzną granicą Unii Europejskiej¹²³.

Analiza strat wynikających ze zdarzeń ekstremalnych występujących na terenie województwa warmińsko-mazurskiego w 2012 roku

W tabeli nr 1 zestawiono dane dotyczące liczby gospodarstw rolnych oraz strat, które powstały w związku z działaniem ekstremalnych zdarzeń pogodowych powodowanych zmianami klimatycznymi.

W 2012 roku najwięcej gospodarstw rolnych zostało dotkniętych zdarzeniami ekstremalnymi znajdowało się w gminie Mrągowo (82), Bisztynek (49), Sorokwity (36), Biskupiec Pomorski (35) i Korsze (36). Na wykresie nr 1 przedstawiono finansowe starty, z podziałem na konkretne zdarzenia, które wystąpiły w badanym regionie.

Generalnie na terenie województwa warmińsko-mazurskiego najczęściej występującymi zdarzeniami są: deszcze nawalne, grad nawalny, huragany, uderzenia pioruna, powodzie (a właściwie w warunkach Warmii i Mazur lokalne potopienia wynikające z nadmiaru opadów atmosferycznych) oraz ujemne skutki przezimowania roślin. Jak widać z ryciny nr 1 największe straty powodowane są przez ujemne skutki przezimowania. Takie zjawisko występuje najczęściej kiedy mamy do czynienia z (1) bezśnieżnymi zimami i bardzo niskimi temperaturami powietrza (gdy podczas dnia występuje dość silne nasłonecznienie) (2) długim czasem zalegania na roślinie grubej warstwy śniegu (w związku z tym rośliny wygniwają) (3) przymrozkami w okresach rozpoczęcia wegetacji przez rośliny.

Tabela nr 1. Wielkość strat powstałych w wyniku działania zdarzeń ekstremalnych na badanym terenie.

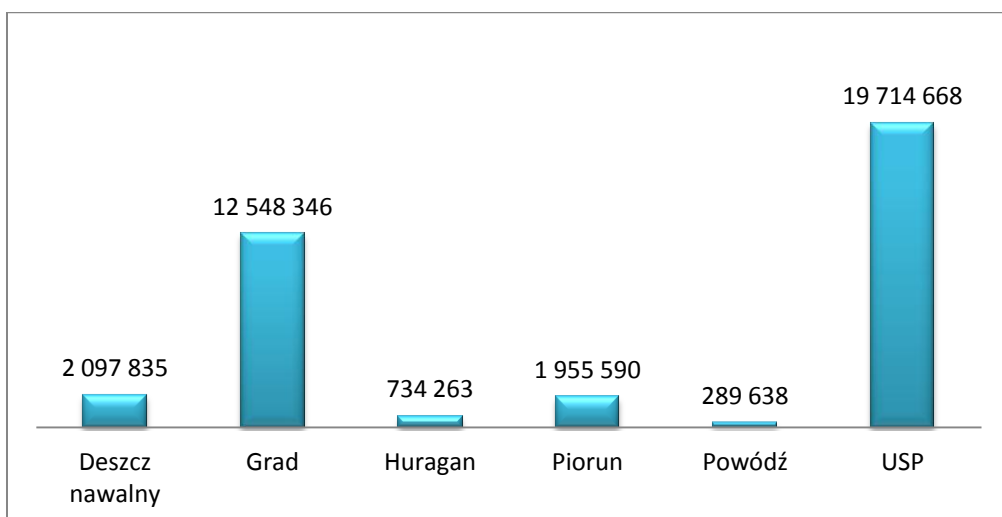
Gmina położona na terenie Warmii i Mazur	Wysokość strat [PLN]	Liczba gospodarstw dotkniętych klęską
Jonkowo	2 392,85	1
Wydminy	4 960,61	1
Prostki	5 944,85	2

¹²³ <http://bip.warmia.mazury.pl/>, dostęp online 7.04.2014 r.

Janowiec Kościelny	9 115,92	1
Kolno	14 579,20	1
Piecki	18 689,58	5
Olecko	21 500,00	1
Ostróda	42 794,70	2
Dźwierzuty	50 025,11	1
Dobre Miasto	63 665,99	9
Markusy	64 228,89	2
Wilczęta	68 805,72	3
Banie Mazurskie	74 653,50	2
Zalewo	185 897,49	1
Świątajno	200 000,00	1
Biskupiec	239 901,12	2
Rychliki	257 312,00	6
Grodziczno	284 022,57	18
Godkowo	288 417,88	27
Lidzbark Warmiński	403 569,95	5
Kalinowo	406 513,94	22
Sorkwity	805 635,67	36
Barciany	806 998,30	12
Srokowo	885 287,01	7
Kisielice	989 973,79	10
Budry	1 019 458,92	5
Reszel	1 079 657,41	22
Węgorzewo	1 129 627,92	7
Kętrzyn	1 251 277,01	17
Sępól	1 343 885,36	8
Biskupiec Pomorski	1 993 922,81	35

Mragowo	2 071 941,78	82
Braniewo	2 130 789,46	17
Bartoszyce	2 895 066,40	7
Korsze	4 935 864,21	36
Biszynek	8 635 913,05	49
Razem	34 682 290,98	463

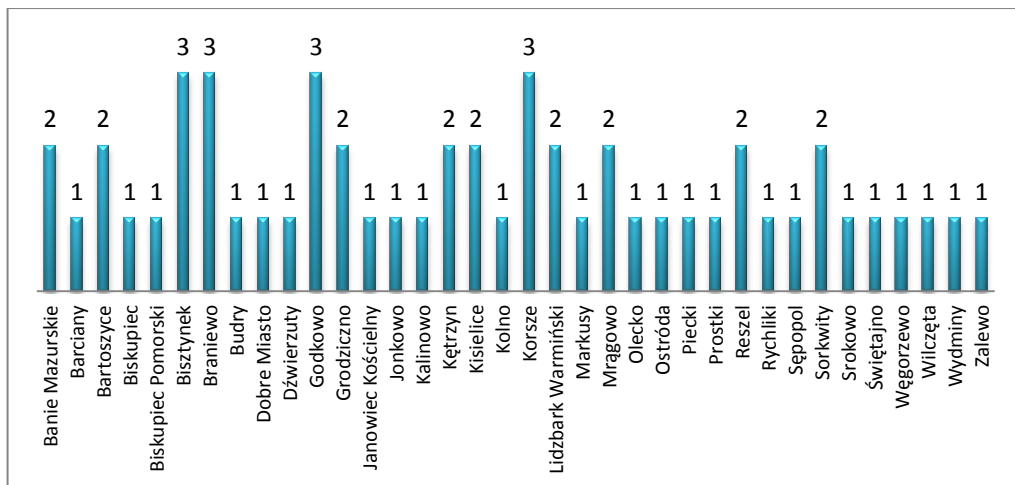
Źródło: Opracowanie własne na danych pozyskanych z Warmińsko-Mazurskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Olsztynie.



Rycina nr 1. Wielkość strat wywołanych przez zdarzenia ekstremalne w województwie warmińsko-mazurskim w PLN.

Źródło: Opracowanie własne na danych pozyskanych z Warmińsko-Mazurskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Olsztynie.

Na rycinie nr 2 zestawiono podział na rodzaje zdarzeń ekstremalnych w poszczególnych gminach. Możemy zauważyć, iż w czterech gminach nie wystąpiło jedno zjawisko, tylko aż trzy – dotyczy to gmin Korsze, Godkowo, Braniewo oraz Biszynek. W gminach Banie Mazurskie, Bartoszyce, Grodziczno, Kętrzyn, Kisielice, Lidzbark Warmiński, Mragowo, Reszel i Sorkwity wystąpiły dwa zdarzenia naturalne powodujące straty, zaś w pozostałych gminach były to pojedyncze zdarzenia.



Rycina nr 2. Liczba zdarzeń ekstremalnych w poszczególnych gminach województwa warmińsko-mazurskiego w 2012 r.

Źródło: Opracowanie własne na danych pozyskanych z Warmińsko-Mazurskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Olsztynie.

Wnioski

Teren Warmii i Mazur obfituje w przestrzeń bogatą w środowisko naturalne, unikatowe w skali Europy. Postępujące procesy urbanizacyjne, eksploatacyjne i przemysłowe wpływają zasadniczo na zwiększanie się efektu cieplarnianego, powiększanie się dziury ozonowej oraz zwiększające się zjawisko deforestacji i pustyńnienia obszarów. Z kolei te zjawiska wpływają na zmiany klimatu, które są przyczyną gwałtownych zjawisk pogodowych. Przeanalizowano na wybranym obszarze straty finansowe powodowane przez nadzwyczajne zjawiska pogodowe. Straty te są dość duże i dotyczą głównie strat w plonach. Taka sytuacja dotyczy także roślin, które nie są uprawiane, ale rosną w warunkach naturalnych. Nikt jednak nie szacuje tych strat, chyba że wpływają one na działalność ekonomiczną człowieka.

W obliczu nawiedzających Polskę, coraz częściej, klęsk żywiołowych należałoby zaproponować rozwiązania niwelujące skutki takich zdarzeń. Rozwiązaniem tego impasu jest takie planowanie tempa rozwoju gospodarczego, które pozwala na utrzymanie środowiska naturalnego w takim stanie, aby mogły z niego korzystać również i następne pokolenia.

Bibliografia

- Cairney T., *Contaminated land problems and solutions*. Blachie Acad. 1993.
 Jadczyzsyn J., Stuczyński T., Szabelak P., Wawer R., Zieliński M., *History and current status of research and policies regarding soil erosion in Poland*. Ag-

- gricultural Impacts on Soil Erosion and Soil Biodiversity: Developing Indicators for Policy Analysis, Paryż, Francja 2004.
- Gatzweiler F., Hagedorn K. (red.), *The Challenge of the Nitrate Directive to Accessing Countries: A comparative analysis of Poland, Lithuania and Slovakia*. T. 2. w Institutional Change in Central and Eastern European Agriculture and Environment, Central and Eastern European Sustainable Agriculture Project, FAO, Rzym, Włochy 2003.
- Karaczun Z., *Background study on the link between agriculture and environment in accession countries – National report for Poland*. Warsaw University of Life Sciences, Warsaw, Poland, and the Institute for European Environmental Policy, London 2002.
- Kocur-Bera K., *Specyfika wybranych oddziaływań sieci drogowej na otaczającą przestrzeń*. Acta Scientiarum Polonorum, seria: Administratio Locorum 9 (2), 2010, s. 89-101.
- Kocur-Bera K., *Identyfikacja zagrożeń występujących na obszarach wiejskich*. Infrastruktura i Ekologia terenów Wiejskich. 2/III, 2012, s. 31-45.
- Kundzewicz Z. W., Matczak P., *Zagrożenia naturalnymi zdarzeniami ekstremalnymi*. Nauka 4/2010, 2010, s. 77-86.
- Niedbała J., *Ekstremalne zjawiska w hydrologii*. Instytut Meteorologii i Gospodarki Wodnej, Seminarium szkoleniowe – maszynopis, Warszawa 2013.
- OECD, *Environmental Performance Reviews – Poland*, Paryż, Francja 2003.
- Pachauri R.K., Reisinger A. (red.), IPCC 2007: Zmiana klimatu 2007: *Raport Syntetyczny*. Wkład Grup roboczych I, II i III do Czwartego Raportu oceniającego Międzynarodowego Zespołu ds. Zmian Klimatu Wyd. IOŚ, Warszawa 2009.
- Rejman J., Rodzik J., *Soil Erosion in Europe*. Wiley, Chichester, Wielka Brytania 2006.
- Sumelius J., Bäckman S., Sipiläinen T., *Agri-environmental problems in Central and Eastern European countries before and during transition*. Sociologia Ruralis, t. 45, nr 3, 2005, s. 153-170.
- Wysokiński L., *Degradacja i stopień zanieczyszczenia terenów w Polsce*. 2004, http://kg.sggw.pl/konf/art_en/14.pdf, dostęp online 07.04.2014 r.
- Żółtowski B., Kwiatkowski K., *Zagrożone środowisko*. Wydawnictwa Uczelniane Uniwersytetu Technologiczno-Przyrodniczego w Bydgoszczy 2012, <http://bip.warmia.mazury.pl/>, dostęp online 07.04.2014 r.

OPERATY RYBACKIE JAKO ELEMENT ZRÓWNOWAŻONEGO GOSPODAROWANIA ZASOBAMI WÓD NA PRZYKŁADZIE OBWODU RYBACKIEGO JEZIORA KORTOWSKIEGO

FISHERY PLANNING AS AN ELEMENT OF THE BALANCED MANAGEMENT OF WATER RESOURCES, BASED ON THE LAKE KORTOWSKIE FISHING AREA

Piotr Dworecki

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Wydział Prawa i Administracji

Summary

The topic of this dissertation is the issue of the fishery planning as an important element of the balanced management of water resources based on the lake Kortowskie fishing area, which is located in the basin no. 13 of the river Łyna. This fishery planning meets the criteria of § 3 of the ordinance¹²⁴. It was favorably received by authorized parties. The fishery planning was created on the basis of the current version of the ordinance issued by the Minister of Agriculture and Rural Development on the 29th of March, 2002, concerning the fishery planning (Journal of Laws no. 44, pos. 414; 2002). Its assumptions will come to fruition in accordance with above regulations up until 2016.

The aim of fishery planning is the preservation of water reservoir in a relatively unaltered manner. The regulations concerning the creation of fishery planning limit the arbitrariness which could have been taking place if such planning does not exist. Strictly defined norms are supposed to preserve the environment with as little damage done as possible, for it to endure and survive for generations to come – thus they are one of the most detailed means of executing the rule of sustainable development. The protection and rebuilding the water systems plays an important role both for fishing industry and commercial usage of water reservoirs for recreational activities. The rules of the ordinance function as the executive ones in regard to the act on the inland fishery¹²⁵. They aim at specifying the execution of fishery planning, for them to protect the environment in the most efficient way.

¹²⁴ Ordinance issued by the Minister of Agriculture and Rural Development from the 29th of March, 2002 on a fishery planning (Journal of Laws no. 44, pos. 414; 2002).

¹²⁵ The act from 18th April, 1985 on the inland fishery (Journal of Laws no. 21, pos. 91; 1985).

The proper management conducted by the University of Warmia and Masuria lead to its slow but gradual restoration and partial clearance. The research conducted on the lake allowed to create new basis to map out new methods of implementing a rational fishery management in other water reservoirs.

Keywords: the fishery, the rational management of fishing, lake Kortowskie, sustainable development, protection and restoration of aquatic systems

Środowisko jest łatwo zniszczyć, natomiast jego rekultywacja może trwać latami i nie przynieść pożądanych efektów. Warmia i Mazury to unikalny, bogaty w zbiorniki wodne region w Polsce. Dzięki swoim walorom zyskał zasłużone miano „Zielonych Płuc Polski”. Mazury cieszą się ogromnym uznaniem wśród polskich i zagranicznych turystów. Naturalne warunki pozwalają na aktywny wypoczynek i uprawianie różnorodnych sportów wodnych. Wiąże się z tym kwestia ochrony środowiska naturalnego, tak, aby mogło ono przetrwać dla następnych pokoleń w niezmienionym stanie. Służy temu przede wszystkim szereg przepisów regulujących takie kwestie, jak ochrona wód i lasów, czy formy ochrony ekosystemów. Podstawą funkcjonowania naszego państwa w zakresie ochrony dziedzictwa naturalnego jest Ustawa o ochronie środowiska¹²⁶. Ochrona środowiska polega na podjęciu działań, umożliwiających zachowanie lub przywracanie równowagi przyrodniczej. Szczególnie istotne jest racjonalne kształtowanie środowiska i gospodarowanie jego zasobami zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju, przeciwdziałanie zanieczyszczeniom oraz przywracanie elementów przyrodniczych do stanu właściwego.

Przedmiotem rozważań jest zagadnienie operatu rybackiego, jako istotnego elementu zrównoważonego gospodarowania zasobami wód na przykładzie obwodu rybackiego Jeziora Kortowskiego w zlewni rzeki Łyny nr 13 z uwzględnieniem obowiązujących przepisów prawych. Operat spełnia wszystkie kryteria jakie zostały postawione w § 3 rozporządzenia¹²⁷. Ponadto został on pozytywnie zaopiniowany przez podmioty do tego uprawnione. Operat sporządzony został na podstawie obowiązującego rozporządzenia Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dn. 29 marca 2002 r. w sprawie operatu rybackiego. Założenia operatu do 2016 roku będą realizowane zgodnie z wyżej wymienionymi wytycznymi.

Operat powstał na potrzeby przetargu na obwód rybacki w 2006 roku. Dzierżawcą obwodu jest Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie. Był on także poprzednim dzierżawcą. Wcześniej obwód dzierżawiony był przez Akademię Rolniczo-Techniczną, która przekształciła się w Uniwersytet Warmińsko-

¹²⁶ Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (tj. Dz.U. 2013 poz. 1232 ze zm.).

¹²⁷ Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dn. 29 marca 2002 r. w sprawie operatu rybackiego (Dz.U. 2002, Nr 44, poz. 414 ze zm.).

Mazurski. Przekształcenie miało miejsce 1 września 1999 roku, z połączenia trzech istniejących w Olsztynie szkół wyższych: Akademii Rolniczo-Technicznej, Wyższej Szkoły Pedagogicznej oraz Warmińskiego Instytutu Teologicznego. Tak więc, Jezioro Kortowskie, które jest głównym składnikiem obwodu, od lat znajduje się w dzierżawie Uczelni. Zgodnie z wymogami rozporządzenia, każdy kolejny operat sporządzany jest z uwzględnieniem informacji znajdujących się w poprzednim operacie. Obecnie po zmianach w rozporządzeniu¹²⁸ uwzględniono informacje zawarte dla obszaru „Natura 2000”. Jednakże obwód 13 jest wyłączony z obszaru „Natura 2000”.

Operaty rybackie służą zachowaniu zbiornika we względnie niezmienionej środowiskowo postaci. Przepisy regulujące tworzenie operatów, ograniczają samowolę, jaka mogłaby wystąpić w przypadku ich braku. Ściśle określone normy mają na celu zachowanie środowiska naturalnego tak, aby mogło ono przetrwać dla kolejnych pokoleń, są więc jedną ze szczegółowych form realizacji zasady zrównoważonego rozwoju. Ochrona i odbudowa systemów wodnych odgrywa znaczącą rolę zarówno dla przemysłu rybnego, jak i dla komercyjnego używania zbiorników wodnych w celach rekreacyjnych. Przepisy rozporządzenia są przepisami wykonawczymi do Ustawy o rybactwie śródlądowym¹²⁹. Mają one na celu sprecyzowanie wykonywania operatów, po to aby jak najlepiej chronić środowisko naturalne. Analizowany zbiornik, przeznaczony jest w ogromnej mierze do celów dydaktycznych. Jednocześnie Jezioro Kortowskie zgodnie z założeniami operatu, zostało uznane za jezioro typu wędkarsko-rybackiego, służące celom dydaktyczno-rekreacyjnym. Prawidłowa gospodarka prowadzona przez Uniwersytet Warmińsko-Mazurski spowodowała jego powolną odbudowę i częściowe oczyszczenie. Badania prowadzone na jeziorze pozwoliły na dokonanie wielu spostrzeżeń. Dały one podstawę do opracowywania nowych metod prowadzenia racjonalnej gospodarki rybackiej, także w innych zbiornikach wodnych.

Ponieważ celem tworzenia operatów rybackich jest konieczność zapewnienia racjonalnego korzystania z naturalnych zasobów jeziora, mogą one być tworzone tylko przez uprawnione jednostki¹³⁰. Dzierżawca zbiornika wodnego zobligowany jest do prowadzenia racjonalnej gospodarki rybackiej, pozwalającej na osiągnięcie korzyści gospodarczych, przy jednoczesnym obowiązku uwzględniania elementów środowiskowych w taki sposób, aby nie uległy one pogorszeniu. Wykonanie operatu rybackiego zleca podmiot, który chce objąć dany okręg rybacki w dzierżawę czasową lub chce przedłużyć dzierżawę na kolejny okres. Zgodnie

¹²⁸ Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dn. 29 marca 2002 r. w sprawie operatu rybackiego (Dz.U. 2002, Nr 44, poz. 414 ze zm.).

¹²⁹ Ustawa z dnia 18 kwietnia 1985 r. o rybactwie śródlądowym (tj. Dz.U 2009, Nr 189, poz. 1471).

¹³⁰ Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 22 maja 2013 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie operatu rybackiego (Dz.U. 2013, poz. 676).

z art. 6a Ustawy o rybactwie śródlądowym, operat sporządza się na określony czas trwający 10 lat. W przypadku, gdy ten sam podmiot staje do kolejnego przetargu jest również zobowiązany do przedstawienia kolejnego operatu. Jak wskazuje przepis § 7 rozporządzenia Rady Ministrów, do operatu dołącza się informacje zawarte w poprzednim operacie rybackim, chyba, że operat jest tworzony po raz pierwszy dla danego okręgu.

Okręgi rybackie mogą być oddawane w dzierżawę osobom prywatnym w celu racjonalnego gospodarowania. Dla ułatwienia zarządzania jeziorami, grupuje się je w obwody rybackie, najczęściej występujące w kategorii wód płynących. Racjonalne zarządzanie jeziorem, wymaga ścisłej analizy danych przyrodniczych, hydrologicznych i biologicznych zbiornika oraz danych fizyko-chemicznych otaczającego go terenu. Jest to bardzo istotne z powodów środowiskowych, gdyż jak powszechnie wiadomo usytuowanie zbiornika posiada ogromny wpływ na jakość parametrów wody, a co za tym idzie na florę i faunę danego obszaru. Obwody rybackie tworzone są z jednego lub kilku jezior. Raz na 10 lat przeprowadzany jest przetarg publiczny mający na celu wyłonienie użytkownika rybackiego, który obejmie dany obwód rybacki. Przetarg przeprowadzany jest zgodnie z przepisami ustawy z dnia 29 stycznia 2004 r. - Prawo zamówień publicznych¹³¹, po spełnieniu wymogów wskazanych w rozporządzeniu Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 29 marca 2002 r. w sprawie operatu rybackiego.

Oferent uczestniczący w przetargu jest zobligowany do sporządzenia operatu rybackiego spełniającego wszystkie wytyczne wskazane w powyższym rozporządzeniu. Ma on na celu określenie zasad prowadzenia racjonalnej gospodarki rybackiej w konkretnym zbiorniku z zachowaniem równowagi biologicznej i umożliwiającym gospodarce korzystanie z tego zbiornika. Operat składa się z dokładnej analizy zbiornika. Sporządzający operat musi w nim wykazać jakie czynności będzie musiał wykonać dzierżawca, aby prawidłowo korzystać ze zbiornika, bez nadmiernego uszczerbku dla jego cech przyrodniczych. Operat wymaga zaopiniowania. Opinia jest pewnego rodzaju stopniem kontroli dokonywanym przez wskazanego w ustawie podmiot. Ma na celu dodatkowe zbadanie prawidłowości założeń wskazanych w operacie, a także sprawdzenie jaki wpływ odniosą na zbiornik wyszczególnione zarybienia.

Ponieważ prawidłowo sporządzony operat ma na celu zachowanie równowagi biologicznej w funkcjonowaniu zbiornika musi uwzględniać szereg czynników mających wpływ na zbiornik. Przede wszystkim właściwe planowanie i korzystanie z akwenu ma spowodować jego zachowanie w stanie niepogorszonym mimo ingerencji ludzkiej. Często przed sporządzeniem operatu dokonuje się badań otaczającego terenu, przeprowadza analizę urbanizacyjną, analizuje poten-

¹³¹ Ustawa z dnia 29 stycznia 2004 r., Prawo zamówień publicznych (tj. Dz.U. 2013 r., poz. 907 ze zm.).

cyjale i realne źródła zanieczyszczeń. Istotną częścią operatu jest analiza wody i ocena jej czystości, a także stężenie poszczególnych związków chemicznych, zwłaszcza tych, które degradują środowisko naturalne. Określa się w nim zawartość rozpuszczonego tlenu na poszczególnych wysokościach. Analiza ta umożliwia prowadzenie racjonalnej gospodarki rybackiej. Ma także zapobiec możliwej degradacji zbiornika wskutek intensywnej hodowli ryb. Określone są też obszary beztlenowe, to znaczy miejsca, w których ryby nie występują lub występują tylko okresowo.

Ponadto operat rybacki musi zawierać dokładny opis ryb i roślin występujących w zbiorniku oraz ich występowanie w poszczególnych partiach jeziora. Pomaga to w ocenie możliwości rozrodu ryb i przetrwania narybku. Jeziora posiadają specyficzną typologię. Obecnie powszechnie stosowany jest podział jezior opracowany przez Instytut Rybactwa Śródlądowego na pięć podstawowych typów, a zatem jeziora sielawowe, leszczowe, sandaczowe, linowo-szczupakowe i karasiowe. W praktyce oczywiście nie zawsze można jednoznacznie ocenić i przypisać konkretnemu zbiornikowi konkretny typ, ponieważ jezioro jest strukturą bardzo złożoną. Wraz z typem jeziora zmienia się także przeciętna wydajność połowowa określonego gatunku ryb, która również jest wyraźnie zdefiniowana w operacie.

Operaty przewidują także możliwość amatorskiego (wędkarskiego) korzystania z określonego zbiornika. Szczegółowe sprawy amatorskiego korzystania z łowisk regulują odrębne przepisy. Należą do nich między innymi Ustawa o rybactwie śródlądowym¹³² oraz przepisy Polskiego Związku Wędkarskiego, zawierające szczegółowe wytyczne obowiązujące w przypadku zbiorników należących do Skarbu Państwa (w praktyce zazwyczaj przyjmowane są jako wytyczne w prywatnych obwodach rybackich).

Zgodnie z art. 6a ust.5 ustawy o rybactwie śródlądowym, operat rybacki lub jego zmiana wymagają pozytywnej opinii uprawnionej jednostki. Obecnie w Polsce znajdują się tylko 3 jednostki mające prawo opiniowania operatów. Wskazuje je rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 22 maja 2013 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie operatu rybackiego (Dz.U. 2013 nr 0 poz. 676) w § 8. Są nimi: Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie, Instytut Rybactwa Śródlądowego im. Stanisława Sakowicza w Olsztynie oraz Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie. Jak widać jest to katalog zamknięty. Należy zwrócić uwagę, że przepis wyraźnie wskazuje instytucje, a nie poszczególnych pracowników zatrudnionych w instytucjach. Tak więc opiniowanie przez jednego bądź kilku pracowników, nie występujących w imieniu jednej ze wskazanych wcześniej instytucji, nie powoduje skutków prawnych. Może natomiast spełnić rolę konsultacyjną przed oddaniem właściwego operatu rybackiego do zaopiniowania.

¹³² Ustawa z dnia 18 kwietnia 1985 r. o rybactwie śródlądowym (tj. Dz.U 2009, Nr 189, poz. 1471).

Jednostka uprawniona do oceny operatu ma 3 miesiące na jego zaopiniowanie. Zgodnie ze zmienionym § 10 rozporządzenia¹³³ zobowiązana jest do opracowania regulaminu opiniowania operatów. Musi on być dostępny do wglądu w siedzibie jednostki oraz na stronie internetowej administrowanej przez jednostkę. Regulamin określa skład osobowy opiniujący operaty, zapewniając jednocześnie obowiązkowy udział przedstawiciela Generalnego Dyrektora Ochrony Środowiska. Ponadto zostaje określony tryb podejmowania decyzji i sposób ich dokumentowania tak, aby mogły być w przypadku wystąpienia wątpliwości, odtworzone i zweryfikowane. Kolejnym novum jakie pojawiło się w § 10 omawianego rozporządzenia, jest zapewnienie możliwości wzięcia udziału w opiniowaniu operatu, uprawnionemu do rybactwa. Jeżeli osoba ta nie chce osobiście brać udziału w opiniowaniu, może powołać biegłego, który będzie ją reprezentował. Zazwyczaj bowiem osoba ubiegająca się o okręg rybacki nie posiada wiedzy specjalistycznej, jaką posiada biegły w danej dziedzinie. Może to korzystnie wpłynąć na dokonywanie opiniowania. Jednostka uprawniona zapewnia także możliwość udziału w opiniowaniu również właściwym przedstawicielom urzędów marszałkowskich, regionalnych dyrekcji ochrony środowiska lub zarządców obszarowych form ochrony przyrody. Dotyczy to oczywiście tylko zakresów działań, na które mogą mieć wpływ działania zaplanowane w operacie. Powyższa regulacja jest nowością umożliwiającą dostęp do opiniowania osobom spoza grona specjalistów, zajmujących się daną kwestią. Poprzednie regulacje prawne nie uwzględniały takich możliwości. Dodatkowym aspektem jest w § 10 ust. 2 - zamieszczenie przez jednostkę uprawnioną informacji o miejscu i terminie posiedzenia, składu opiniującego wraz z wykazem operatów, jakie mają zostać zaopiniowane.

W okresie od otrzymania operatu do wydania decyzji można zweryfikować informacje zawarte w operacie oraz dokonać oceny celowości założeń zarybieniowych. Pamiętać należy, iż w przetargu może wziąć udział kilku potencjalnych zainteresowanych i operaty mogą różnić się założeniami. Pierwszeństwo dostanie dzierżawca, który zaproponuje najkorzystniejsze warunki dla zbiornika. W konsekwencji zaprowadzi to równowagę biologiczną i pozwoli korzystać z jeziora w przyszłości. Zgodnie z § 11 rozporządzenia¹³⁴ przeprowadza się ocenę założeń w konfrontacji z wymaganiami ochrony obszaru „Natura 2000”, a także z pozostałymi formami ochrony przyrody. Należy przy tym sprawdzić, czy planowane zarybienia mogą negatywnie wpłynąć na tereny objęte szczególną ochroną środowiska.

Opiniowania dokonuje wskazany pracownik lub grupa pracowników. Opinia pozytywna bądź negatywna musi być rzetelna i w pełni uzasadniona. Przed zmia-

¹³³ Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 22maja 2013 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie operatu rybackiego (Dz.U. 2013, poz. 676).

¹³⁴ Tamże.

nami jakie wprowadziło rozporządzenie Rady Ministrów¹³⁵, uzasadnienie musiało zawierać przyczyny, z powodu których jednostka uprawniona wydała pozytywną albo negatywną opinię. Obecnie w nowym brzmieniu rozporządzenia przepis ten został uchylony. Tak więc, zgodnie z obecnym stanem prawnym, nie trzeba w uzasadnieniu podawać przyczyn, dzięki którym opinia została w dany sposób wydana. Nigdzie jednak w dokonywanych zmianach nie ma zapisów, że osoba uczestnicząca w opiniowaniu nie może być członkiem spółki, która takowy operat sporządziła i staje do przetargu, co rodiło i rodić może okazje do nadużyć.

W celu zminimalizowania nakładów finansowych na dany zbiornik operaty mogą być sporządzane nierzetelnie. Jest więc możliwe zaniżanie danych w stosunku do faktycznych potrzeb dotyczących np. ilości zarybienia. Mimo celowego dokonania złego obliczenia potrzeb zarybieniowych dla danego zbiornika, operat może zostać zaopiniowany pozytywnie. Spowoduje to dużą eksploatację jeziora przy niewystarczającym zarybieniu. Jednocześnie mniejsze zarybienie pociągnie za sobą mniejsze koszty dla dzierżawcy obwodu rybackiego i zwiększenie jego zysku. Należy mieć nadzieję, że wprowadzone zmiany dotyczące zasad wydawania opinii utrudniły nadużycia w tym zakresie. Wymogi jakie są stawiane przez operat, zostały szczególnie podkreślone przez Wojewódzki Sąd Administracyjny w Olsztynie w wyroku z dnia 20 listopada 2008 r. II SA/OI 322/2008 - „Są to bardzo szczegółowe wymogi stawiane operatorowi rybackiemu i nie mają one tylko formalnego charakteru, ale mają zabezpieczyć wody śródlądowe przed biologiczną dewastacją, spowodowaną ewentualną nieracjonalną gospodarką rybacką (...)”¹³⁶.

Ponadto realizacja operatów w praktyce wiąże się z przeprowadzaniem kontroli nad obwodami rybackimi. Celem kontroli jest sprawdzenie czy wytyczne wskazane w operacie są prawidłowo realizowane. Jak już wskazano, zgodnie z art. 6 ust. 2a ustawy o rybactwie śródlądowym właściwy zarząd województwa, co najmniej raz na trzy lata, dokonuje oceny wypełnienia przez uprawnionego do rybactwa obowiązku prowadzenia racjonalnej gospodarki rybackiej. Ocena ta jest dokonywana na podstawie operatu rybackiego, dokumentacji gospodarki rybackiej oraz programu ochrony i odbudowy zasobów ryb. Dokumentacja, określona jest w rozporządzeniu Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi¹³⁷. Kontrola dokonywana powinna być co najmniej raz na 5 lat. Procedurę przeprowadzania kontroli szczegółowo regulują przepisy Ustawy o rybactwie śródlądowym, które w art. 6 ust. 2b wskazują na upoważnionego przez właściwego marszałka województwa, pracownika

¹³⁵ Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dn. 29 marca 2002 r. w sprawie operatu rybackiego (Dz.U. 2002, Nr 44, poz. 414 ze zm.).

¹³⁶ <http://biblioteka3.inforlex.pl/dok/tresc,WSA.2008.011.010361602>, Wyrok-WSA-w-Olsztynie-z-dnia-20-listopada-2008-r-sygn-II-SAOI-32208.html, dostęp online 02.04.2014 r.

¹³⁷ Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 22 maja 2013 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie operatu rybackiego (Dz.U. 2013, poz. 676).

urzędu marszałkowskiego¹³⁸. Pracownik ten posiada miano „inspektora rybackiego”. Wiąże się z tym ukończenie odpowiednich studiów z zakresu rybactwa. Zgodnie z ust. 2c o wynikach przeprowadzonej kontroli musi zostać powiadomiony organ administracji publicznej wykonujący uprawnienia właściciela wód, którego dany okręg rybacki dotyczy.

Na szczególną uwagę zasługuje § 11 rozporządzenia, który wskazuje, iż operat zostaje poddany powtórnej weryfikacji po jego opracowaniu przez osobę do tego uprawnioną. W § 11 szczególna uwaga zostaje zwrócona na sprawdzenie zgodności informacji podanych w operacie z informacjami zawartymi w dokumentach. Oceniana jest celowość założeń w aspekcie zachowania w równowadze biologicznej zasobów ryb. Oceniana jest zgodność założeń z wymaganiami poszczególnych przepisów regulujących ochronę środowiska. W poprzednim rozporządzeniu¹³⁹ przepis ten nie zakładał sprawdzania zgodności z formami ochrony przyrody. Należy zauważyć, iż każdy z powyższych warunków musi zostać spełniony, żeby można było dokonać pozytywnej oceny operatu. W ust. 3 rozporządzenia ustawodawca wyraźnie wskazuje wydanie negatywnej opinii w przypadku braku zaistnienia choćby jednego z wymienionych elementów.

Analizowany operat rybacki dla obwodu rybackiego Jeziora Kortowskiego w zlewni rzeki Łyny nr 13 jest przykładem właściwie wykonanego operatu. Jezioro Kortowskie służące celom dydaktycznym jest niejednokrotnie związane z programami naukowymi, jakie są prowadzone na obszarze zbiornika. Jest ono wykorzystywane jako bardzo ważny materiał badawczy. Prowadzone w nim badania pozwalają właściwie użytkować inne zbiorniki. Dokonywane badania służą głównie określeniu nowych metod i form przywracania równowagi biologicznej także w innych jeziorach mazurskich. Można domniemywać, że te próby zaburzają równowagę biologiczną jeziora i degradują jego ekosystem. Jednak badania wyraźnie wskazują, że ekosystem jeziora nie ulega degradacji. Od ponad 50 lat, kiedy użytkowane jest właśnie w taki sposób, stan jeziora uległ ogólnej poprawie.

Obwód nr 13 służy celom naukowym i gospodarczym. Dokonywane są w nim różne działania mające na celu racjonalną gospodarkę, w granicach wyznaczonych przez przepisy prawne mające na celu ochronę środowiska. Okresowe połowy nie odbywają się w terminach, w jakich odbywają się w innych obwodach. Spowodowane jest to organizacją roku akademickiego. W okresie letnim połowów nie dokonuje się lub dokonuje sporadycznie. Natomiast okresy wiosenny i jesienny są okresami wzmożonych prac dokonywanych w zbiorniku. Trudno jest, na co wyraźnie wskazuje operat, zachować racjonalną gospodarkę, zgodnie z ogólnie przyjętymi wymogami. Działania podejmowane na jeziorze w ogromnym stopniu

¹³⁸ Ustawa z dnia 18 kwietnia 1985 r. o rybactwie śródlądowym (tj. Dz.U 2009, Nr 189, poz. 1471).

¹³⁹ Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 22 maja 2013 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie operatu rybackiego (Dz.U. 2013, poz. 676).

uzależnione są także od prowadzonych programów naukowych. Najistotniejszym jest „Eksperyment Kortowski”, zapoczątkowany w 1956 roku, przez prof. Olszewskiego. Jego głównym celem jest poprawa jakości wód jeziora poprzez usuwanie rurociągami związków toksycznych, w tym fosforu i azotu. Skutkiem ma być zmniejszenie eutrofizacji jeziora. Eutrofizacja¹⁴⁰ jest zjawiskiem gromadzenia się związków szkodliwych w wodzie, co skutkuje, najogólniej mówiąc, nadmiernym rozwojem glonów, a tym samym zmniejsza ilość tlenu występującego w wodzie. Eutrofizacja powoduje zmiany jakości wody, co skutkuje niszczeniem danego ekosystemu wskutek braku tlenu lub zbyt wysokiego stężenia związków chemicznych, toksycznych dla ekosystemu jeziora.

Zbiornik Kortowski jest ciekawym obiektem badawczym, ponieważ znajduje się na terenie miasta Olsztyna. Posiada on specyficzne ukształtowanie, gdyż jak wskazuje operat jest otoczony gruntami rolniczymi (ok. 43 %), lasami mieszanymi (ok. 32 %) oraz terenami zurbanizowanymi (ok. 25 %). Jezioro jest zbiornikiem przepływowym połączonym rzeką Kortówką z jeziorem Krzywym. Ogromny wpływ, co wskazuje operat, na jakość wody posiadają zasilenia jeziora ciekami wodnymi wraz ze ściekami pochodzącymi z przyległych terenów ogródków działkowych. Jest to informacja szczegółowa, która jest jednym z koniecznych wymogów stawianych w trakcie sporządzania operatu. Typ jeziora po uwzględnieniu zanieczyszczeń został zakwalifikowany jako eutroficzne.

Jak zostało wskazane w operacie, prowadzenie racjonalnej gospodarki rybackiej jest sumą wielu składników. Do najważniejszych z nich należą składniki przyrodnicze, ekonomiczne, antropogeniczne oraz uwarunkowania prawne i wymogi związane z ochroną ekosystemu. Twórcy operatu zmierzali do stworzenia takiego typu gospodarowania, żeby powstał system, pozwalający na odpowiednie wyważenie i uwzględnienie wspomnianych składników. Jak wskazują autorzy operatu: „Na każdym użytkowniku rybackim ciąży także z mocy ustawy obowiązek dbania o zachowanie ekosystemu, a jeśli to możliwe także zapobieganie niekorzystnym tendencjom wynikającym z działalności człowieka, zwłaszcza zaś niekorzystnym zmianom w zespołach ichtiofauny”¹⁴¹. Mamy więc wyraźny przykład jakimi zasadami kierują się twórcy operatów. Podkreślają wyraźnie cel, jaki ma zostać osiągnięty poprzez zarządzanie obwodem rybackim.

¹⁴⁰ <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/3899259/eutrofizacja.html>, dostęp online 02.04.2014 r.

¹⁴¹ Wziątek B., Kozłowski J., Poczyczyński P., *Operat rybackiego zagospodarowania obwodu rybackiego jeziora Kortowskiego w zlewni rzeki Łyny nr 13*, Olsztyn 2006, s. 30.

Bibliografia

- Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 22 maja 2013 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie operatu rybackiego (Dz.U. 2013 nr 0 poz. 676).
- Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dn. 29 marca 2002 r. w sprawie operatu rybackiego (Dz.U. nr 44 z 2002 r. poz. 414).
- Ustawa z dnia 18 kwietnia 1985 r. o rybactwie śródlądowym (Dz.U. 1985 Nr 21 poz. 91).
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz.U. 2008 nr 25 poz. 150).
- Wziętek B., Kozłowski J, Poczyczyński P., *Operat rybackiego zagospodarowania obwodu rybackiego jeziora Kortowskiego w zlewni rzeki Łyny nr 13*, Olsztyn 2006.
- <http://encyklopedia.pwn.pl/>, dostęp online 02.04.2014 r.
- <http://biblioteka3.inforlex.pl/dok/tresc,WSA.2008.011.010361602,Wyrok-WSA-w-Olsztynie-z-dnia-20-listopada-2008-r-sygn-II-SAOI-32208.html>,
dostęp online 02.04.2014 r.

EDUKACJA EKOLOGICZNA ORAZ KAMPANIE INFORMACYJNO-EDUKACYJNE NA WARMII I MAZURACH

ENVIRONMENTAL EDUCATION AND INFORMATION AND EDUCATION CAMPAIGNS IN WARMIA AND MAZURY

dr inż. arch. kraj. Mariusz Antolak¹, mgr Żaneta Kostyk²

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie,

¹ Wydział Kształtowania Środowiska i Rolnictwa,

Katedra Architektury Krajobrazu i Agroturystyki

² Wydział Prawa i Administracji

Katedra Prawa Rzymskiego i Porównawczego

Summary

Environmental education of a society plays a significant role in nature preservation process. It should include a whole society, all age and professional groups, as well as decision-makers at central and local levels. Currently, numerous activities related to environmental education are being conducted in the Warmia and Mazury Province. This area has a well-equipped technical facilities, infrastructure and qualified teaching staff. There are numerous environmental and forest education centres and NGOs. One of the measures aimed at forming environmental awareness are educational and information campaigns. The paper presents selected issues concerning the aspect of environmental education in Warmia and Mazury. Authors describe examples of the authorities involved in this type of education, provide examples of information and education campaigns related to the promotion of this area, the development of which we own the 'New 7 Wonders of Nature' contest. The Mazury Lake District (supported by "Mazuria Wonder of Nature" campaign was Polish candidate for the title of the most beautiful place in the world.

Keywords: nature conservation, teaching, Centres for Environmental Education, Forest Education Centres, 7 Wonders of the Mazury, promotional campaigns

Wprowadzenie

Edukacja ekologiczna, zgodnie z zapisami Strategii Edukacji Ekologicznej Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, jest zagadnieniem dotyczącym wszystkich obszarów ochrony środowiska i gospodarki wodnej. Dla zrównoważonego rozwoju kraju oprócz inwestycji w nowoczesne, proekologiczne technologie i racjonalną gospodarkę zasobami naturalnymi niezbędna jest

również wysoka świadomość ekologiczna społeczeństwa¹⁴². Celem Strategii Edukacji Ekologicznej Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej jest podnoszenie świadomości ekologicznej, zmiana zachowań społeczeństwa, w tym dzieci oraz młodzieży. Jednym z podstawowych zapisów Narodowej Strategii Edukacji Ekologicznej¹⁴³ jest założenie, iż edukacja ekologiczna powinna obejmować całe społeczeństwo, wszystkie grupy wiekowe, zawodowe, a także decydentów na szczeblu centralnym i lokalnym. Edukacja na rzecz zrównoważonego rozwoju, zgodnie z zapisami Strategii powinna dotyczyć: kształtowania pełnej świadomości i budzenia zainteresowania społeczeństwa wzajemnie powiązanymi kwestiami ekonomicznymi, społecznymi, politycznymi i ekologicznymi; umożliwienia każdemu człowiekowi zdobywania wiedzy i umiejętności niezbędnych dla poprawy stanu środowiska; tworzenia nowych wzorców zachowań, kształtowania postaw, wartości i przekonań jednostek, grup i społeczeństw, uwzględniających troskę o jakość środowiska. Jednym z działań mających na celu kształtowanie świadomości ekologicznej są kampanie informacyjno - edukacyjne. Ostatnie lata były wyjątkowo owocne w wielkoformatowe kampanie społeczne, które miały na celu zwrócenie uwagi na bogactwo przyrodnicze i kulturowe regionu Warmii i Mazur. Akcje te, poza wartościami informacyjnymi i edukacyjnymi, okazały się świetną płaszczyzną do promocji regionu i Polski, co przełożyło się na nakłady finansowe, poniesione głównie przez lokalne władze. Ogromny sukces kampanii *Mazury Cud Natury* w latach 2009-2011 zapoczątkował kolejne projekty dotyczące regionu, które edukują, podnoszą świadomość lokalną oraz aktywność społeczną. Efektem tych działań jest m. in. rozwój obiektów sportowo-rekreacyjnych i działań na rzecz ochrony środowiska. W pracy zaprezentowano wybrane zagadnienia dotyczące aspektu edukacji ekologicznej w województwie warmińsko-mazurskim, opisano przykłady działań instytucji zajmujących się tym typem edukacji, a także przedstawiono przykłady kampanii informacyjno - edukacyjnych związanych z promocją regionu.

Edukacja ekologiczna na Warmii i Mazurach

Podstawowymi zadaniami instytucji działających w każdym województwie, zgodnie z zapisami Narodowej Strategii Edukacji Ekologicznej, powinny być podejmowanie i wspieranie działań mających na celu kształtowanie świadomości ekologicznej przez:

- gromadzenie, opracowywanie i przekazywanie informacji o stanie środowiska;

¹⁴² Strategia Edukacji Ekologicznej Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej na lata 2013 - 2016 z perspektywą do 2020 roku. NFOŚiGW, Warszawa 2013.

¹⁴³ Narodowa Strategia Edukacji Ekologicznej. Przez edukację do zrównoważonego rozwoju. Ministerstwo Środowiska, Warszawa 2001.

- prowadzenie szkoleń zawodowych w zakresie prawa, zarządzania, technik ochrony środowiska, zagospodarowania przestrzennego, źródeł finansowania ochrony środowiska;
- działalność wydawniczą oraz produkcję filmów i innych materiałów posiadających walory edukacyjne;
- organizowanie kampanii informacyjno-edukacyjnych.

Ważnymi ośrodkami wspierającymi edukację ekologiczną są Centra Edukacji Ekologicznej¹⁴⁴ współpracujące z Wojewódzkim Funduszem Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Olsztynie, który wspiera je finansowo i merytorycznie. Na uwagę zasługują takie ośrodki jak: Centra Edukacji Ekologicznej w Faltyjankach, Ełku, Giżycku oraz Olsztyńskie i Elbląskie Centrum Edukacji Ekologicznej działające przy Warmińsko-Mazurskim Ośrodku Doskonalenia Nauczycieli. Centra promują, upowszechniają i koordynują działania związane z edukacją ekologiczną poprzez wspieranie merytoryczne, metodyczne i finansowe (przyznając tzw. małe granty). Zajmują się organizacją konkursów (np. Olimpiada Wiedzy Ekologicznej), szkoleń, konferencji, kampanii i akcji ekologicznych (np. tworzenie ogródków przyшкоlnych). Koordynują wiele akcji i projektów (np. Wiosenne Sprzątanie Warmii i Mazur), a także opracowują oraz wydają materiały edukacyjne. Ponadto rozwijają zainteresowania dzieci i młodzieży dotyczące ochrony środowiska. Adresatami Centrów Edukacji Ekologicznej są m.in. placówki oświatowe (przedszkola i szkoły wszystkich typów), dzieci i młodzież, studenci, nauczyciele, ośrodki dydaktyczne parków krajobrazowych i nadleśnictw. Dużą rolę w edukacji ekologicznej społeczeństwa pełni Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska w Olsztynie. W roku 2013 w ramach dofinansowania otrzymanego z tej instytucji przeprowadzono m. in. 59 akcji informacyjno-promocyjnych, 44 konkursy, 87 audycji radiowych. Zmodernizowano ponadto 20 km ścieżek dydaktycznych oraz 21 obiektów edukacyjnych¹⁴⁵. Równie istotna jest rola Ośrodków Edukacji Leśnej, które stosunkowo licznie występują w województwie warmińsko-mazurskim. Wyposażone są one m. in. w sale dydaktyczne i konferencyjne, niewielkie muzea, czy sale wystawowe. Przykładami ośrodków tego typu są ośrodki edukacji leśnej „Pliszka” w Piszcu, „Kudypska Polana” w Kudypach (fot. 3), „Wojciechówka” w Rucianem-Nida oraz ośrodek w Sychowie. Edukacja ekologiczna prowadzona jest ponadto w Gminnym Ośrodku Edukacji Przyrodniczej w Mikołajkach oraz Izbie Edukacji Leśnej w Jedwabnie. Ważną rolę w edukacji odgrywiają ponadto leśne ścieżki dydaktyczne (fot. 5 i 6). Dużą aktywnością dydaktyczną wykazują się ponadto parki krajobrazowe położone w granicach województwa. Lide-

¹⁴⁴ Biuletyn z działalności centrów edukacji ekologicznej w województwie warmińsko-mazurskim w 2012 r., WFOŚiGW, Olsztyn 2012.

¹⁴⁵ Sprawozdanie z działalności Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Olsztynie za rok 2013.

rem tego typu działań jest Zespół Parków Krajobrazowych Pojezierza Iławskiego i Wzgórz Dylewskich w Jerzwałdzie. Prowadzone są tam liczne zajęcia terenowe, głównie na ścieżkach przyrodniczych i w rezerwatach przyrody. Realizowane są one w oparciu o przygotowane przez zespół scenariusze zajęć, zawierające aktywne formy edukacji ekologicznej, gry dydaktyczne i samodzielną pracę uczniów z wykorzystaniem arkuszy pracy¹⁴⁶. Zajęcia dydaktyczne prowadzone są również w sali dydaktycznej, pokazowym ogrodzie w siedzibie Zespołu w Jerzwałdzie, a także w szkołach i innych instytucjach oświatowych w regionie. Kolejnym przykładem parku krajobrazowego, który zasługuje na wyróżnienie ze względu na usługi w edukacji ekologicznej, jest Welski Park Krajobrazowy. W siedzibie Parku w miejscowości Jeleń znajduje się Muzeum Przyrody, Muzeum Etnograficzne oraz sala dydaktyczna z niewielkim laboratorium.



Fot. 1. Happening „Zielone integracje” w Nowej Wsi, gmina Purda - warsztaty sadzenia roślin, archiwum KNAK 'Horyzont', czerwiec 2012 r.



Fot. 2. Happening „Zielone integracje” w Nowej Wsi, gmina Purda - warsztaty projektowania ogrodów, M. Antolak, czerwiec 2012 r.

¹⁴⁶ Zielonymi ścieżkami Parku Krajobrazowego Pojezierza Iławskiego i Parku Krajobrazowego Wzgórz Dylewskich. Scenariusze zajęć. Szarzyńska A., Rodziewicz A. (red.). Wyd. Zespół Parków Krajobrazowych Pojezierza Iławskiego i Wzgórz Dylewskich w Jerzwałdzie, Jerzwałd.



Fot. 3. Zajęcia studentów kierunku ogrodnictwo w Leśnym Arboretum Warmii i Mazur w Kudypach, M. Antolak, maj 2011 r.



Fot. 4. Zajęcia na Uniwersytecie Dzieci w Olsztynie - temat: „Czy w koszu na śmieci są ukryte skarby?”, M. Antolak, maj 2013 r.



Fot. 5. Przyrodnicza ścieżka edukacyjna w Parku Krajobrazowym Wzgórz Dylewskich, M. Antolak, kwiecień 2011 r.



Fot. 6. Leśna ścieżka dydaktyczna w rezerwanie przyrody Dolina Rzeki Wąlszy, M. Antolak, lipiec 2010 r.

Niezwykle ważną rolę w procesie edukacji ekologicznej pełni studencki ruch naukowy. Przykładami prac prowadzonych przez członków Koła Naukowego Architektów Krajobrazu 'Horyzont', działającego na Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim w Olsztynie, są liczne happeningi oraz warsztaty. Jednym z nich był festyn „Zielone integracje”, który zorganizowano w Nowej Wsi (gmina Purda) w czerwcu 2012 r.¹⁴⁷. W ramach festynu przeprowadzono warsztaty z rozpoznawania drzew i krzewów, zajęcia z projektowania ogrodów wiejskich (fot. 2) oraz warsztaty recydingowe, których celem było stworzenie przedmiotów codziennego użytku z odpadów. Kolejną częścią wydarzenia były warsztaty sadzenia i pielęgnacji

¹⁴⁷ Antolak M. *Scenariusz festynu „Zielone integracje”*. Olsztyn - Nowa Wieś (materiały niepublikowane) 2012.

cji roślin. W ramach warsztatów mieszkańcy wsi wraz z członkami Koła wykonali rabatę przed wiejską świetlicą (fot. 1).

Edukacja ekologiczna prowadzona jest również w ramach Uniwersytetu Dzieci. Uczniowie szkół podstawowych z regionu uczestniczą w szeregu zajęć z ekologii i ochrony środowiska (fot. 4). Jednym z przedmiotów, w którym „młodzi studenci” uczą się zasad ochrony środowiska i segregacji odpadów są warsztaty pt. „Czy w koszu na śmieci są ukryte skarby?”. Podczas zajęć dzieci tworzą dzieła sztuki wykonane z odpadów¹⁴⁸.

Kampanie informacyjno - edukacyjne na Warmii i Mazurach

Pierwszą dużą kampanię dotyczącą regionu zawdzięczamy Polskiej Organizacji Turystycznej, która zgłosiła Mazury do międzynarodowego konkursu *7 Nowych Cudów Natury (New 7 Wonders of Nature)* organizowanego przez szwajcarską Fundację *New7Wonders*. Nazwa konkursu nawiązywała do starożytnych siedmiu cudów świata¹⁴⁹ oraz do konkursu *7 Nowych Cudów Świata* przeprowadzonego w 2007 roku przez szwajcarską firmę *New Open Word Corporation*¹⁵⁰. Do konkursu zgłoszono 400 obiektów pochodzących z 224 państw. Głosowanie odbywało się poprzez stronę internetową. Internauci mieli za zadanie wybór siedmiu obiektów wyróżniających się wybitnymi walorami przyrodniczymi. Polskę reprezentowały Pojezierze Mazurskie, Pojezierze Błędowskie i Puszcza Białowieska. W związku z zakwalifikowaniem się do konkursu Mazur ruszyła trzyletnia kampania finansowana przez Samorząd Województwa Warmińsko-Mazurskiego, zachęcająca do głosowania na lokalną kandydaturę. Pierwsza tura głosowania wyłoniła 261 kandydatów z 222 krajów (w tym Jeziora Mazurskie i Puszcę Białowieską). Internauci w drugim etapie wyłonili 77 kandydatów, spośród których grono eksperckie na czele z profesorem Federico Mayora, wybrało 24 najpiękniejszych miejsc na Ziemi. W ostatnim etapie rywalizacji Polskę reprezentowały już tylko Mazury. Ogólnoświatowy konkurs spowodował szeroki zasięg działania kampanii wspierającej Jeziora Mazurskie, która nie ograniczyła się tylko do Polski, ale ruszyła w świat.

Kampania *Mazury Cud Natury* była pierwszą na taką skalę kampanią promocyjną regionu Warmii i Mazur, w której skład wchodziło wiele działań towarzyszących. Były nimi m. in. reklama outdoorowa (zewnętrzna) prowadzona przez olsztyńskie studio Gravite oraz akcja „To Mazury, nie...”. Działania polegały na przedstawianiu zdjęć mazurskich krajobrazów, które na pierwszy rzut oka mogły

¹⁴⁸ Antolak M. *Czy w koszu na śmieci są ukryte skarby?* Scenariusz do zajęć z przedmiotu Ochrona środowiska. Uniwersytet Dzieci, Olsztyn (materiały niepublikowane) 2013.

¹⁴⁹ <http://www.7cudow.ovh.org/>, dostęp online 07.04.2014 r.

¹⁵⁰ <http://edition.cnn.com/2007/TRAVEL/07/06/seven.wonders/index.html>, dostęp online 07.04.2014 r.

kojarzyć się z innymi zakątkami globu. W ten sposób powstały hasła takie, jak „To Mazury, nie Chorwacja” do zdjęcia wybrzeża miejscowości turystycznej, „To Mazury, nie Holandia” do łąki maków, „To Mazury, nie Włochy” do wiaduktu w Stańczykach, „To Mazury, nie Alaska” do krajobrazu zimowego, „To Mazury, nie Hiszpania” do łąki z młynem, „To Mazury, nie Australia” do rozłożystego drzewa na łące, „To Mazury, nie Amazonka” do panoramy jeziora rynnowego, „To Mazury, nie Tanzania” do zdjęcia zwierząt na brzegu, „To Mazury, nie Finlandia” do zachodu słońca nad zamrożoną wodą. Autorami klimatycznych zdjęć byli Ryszard Czerwiński, Wojciech Wójcik, Andrzej Stachurski i Mieczysław Wieliczko¹⁵¹. Krótkie hasła przetłumaczono na inne języki, a w zestawieniu z chwytliwym sloganem „Mazury Cud Natury”, który został okrzyknięty najlepszym polskim sloganem 2011 roku¹⁵², bez problemu zapisywały się w pamięci odbiorców. Zdjęcia przedstawiały region z różnych perspektyw. Szeroki wachlarz ujęć pozwolił przedstawić Mazury na arenie międzynarodowej, jako zróżnicowany i atrakcyjny region, pełny urokliwych miejsc. Autorzy kampanii zwracali szczególną uwagę na niewątpliwe walory krajobrazowe regionu: tradycyjną zabudowę mazurskich miejscowości, bogactwo fauny i flory oraz ukształtowanie terenu z charakterystycznymi jeziorami, lasami i morenowymi pagórkami, tworzącymi niesamowity klimat tego miejsca.

Koszt trzyletniej kampanii wyniósł 2 300 000 zł i był w całości pokryty z budżetu Urzędu Marszałkowskiego Województwa Warmińsko-Mazurskiego. Na czele oficjalnego komitetu wspierającego mazurskie jeziora w konkursie stanął Marszałek Województwa Warmińsko-Mazurskiego, Jacek Protas. Patronatu akcji udzielił Minister Sportu i Turystyki RP, a patronatu honorowego Prezydent RP Bronisław Komorowski. Partnerem akcji była Polska Organizacja Turystyczna, która zgłosiła kandydaturę Mazur. Ambasadorem Mazur na arenie światowej został słynny polski podróżnik, członek Królewskiego Towarzystwa Geograficznego w Londynie, Jacek Palkiewicz. Mazury wypromowano jako wspólnego kandydata wszystkich Polaków. Poprzez ukazywanie ich bogactwa i piękna uświadomiono obywateli jaki skarb kryją granice Polski. Aspekt wspólnej dumy z „naszych Mazur” pobudził aktywność społeczną, która przejawiała się w licznych akcjach informacyjnych o regionie, jednocześnie zachęcających do oddawania głosów na Pojezierze Mazurskie. Do większych polskich i europejskich miast pojechały ciężarówki ze zdjęciami z akcji „To Mazury, nie...”, w których można było wypełniać formularze do głosowania. Przyjazdowi mazurskiego *trucka*, towarzyszyło spore zainteresowanie mediów, różne akcje, happeningi, konkursy, spotkania, wystawy zdjęć, koncerty. Szwajcarzy mogli oglądać wielki balon z hasłem „This is Mazury, not Holland”. Do głosowania zachęcali oraz brali w nim udział politycy,

¹⁵¹ <http://mazurycudnatury.org/pl/to-mazury-nie.html>, dostęp online 07.04.2014 r.

¹⁵² <http://moja-reklama.pl/glosna-kampania-promocyjna-warmii-mazur/>, dostęp online 07.04.2014 r.

artyści i blogerzy, którzy nie tylko oddawali swoje głosy, ale także zachęcali do wsparcia wydarzenia na swoich blogach (Paweł Tkaczyk, Maciej Budzich, Artur Kurasiński, Paweł Nowak, Piotr Dybski, Tomasz Topa¹⁵³). W akcje zaangażowało się wiele szkół, w których odbywały się konkursy i głosowania. Z inicjatywy Krzysztofa Jaworskiego, gitarzysty olsztyńskiej grupy Harlem, została nagrana piosenka wspierająca akcję „Mazurski cud”. Artysta skomponował piosenkę, a do jej wykonania zespół Harlem zaprosił artystów związanych z regionem, m. in. Norbiego, Janusza Panasewicza z Lady Pank, Wojciecha „Łozo” Łozowskiego z Afromental, zespół Czerwony Tulipan, Pawła Grzegorzcyka z zespołu Hunter, Piotra Wiwczarka z grupy Vader oraz Ryszarda Rynkowskiego. W ostatnim etapie konkursu, większości wydarzeń kulturalnych i sportowych towarzyszyły akcje zachęcające do oddawania głosów w mazurskich autokarach, przez internet lub smsy. Przy okazji promocji kandydata na najpiękniejsze miejsce na Ziemi zachęcano do odwiedzania Mazur oraz do dbania o swoje bezpieczeństwo w trakcie wypoczynku. W ramach akcji *Bezpieczne Mazury* rozdawano pasjonatom wędkarstwa kolce asekuracyjne, które zapobiegają utonięciu podczas uprawiania tego hobby zimą. Na okres dziesięciu tygodni przed zakończeniem konkursu ruszyło dziesięć projektów promocyjnych, wśród których pojawiły się wydarzenia specjalne tj. akcja „W sercu Europy”, realizowana m. in. we Włoszech, Belgii i na Litwie, liczne *eventy*, konkursy dla uczniów i nauczycieli, uruchomienie aplikacji interaktywnych (App Store na telefony typu iPad i iPhone, strony internetowe, facebook), za pośrednictwem których można było wybierać najpiękniejsze miejsca na Mazurach. Mimo spójnej i zorganizowanej akcji informacyjno - promocyjnej polskiemu kandydatowi nie udało się wejść do zwycięskiej siódemki nowych cudów natury. Mazury zostały jednak docenione przez głosujących, gdyż znalazły się w gronie 14 najpiękniejszych miejsc na świecie, co jest ogromnym wyróżnieniem. Brak wygranej nie okazał się klęską, gdyż sama kampania przyniosła ogromne korzyści. Udowodniła, że obywatele Rzeczypospolitej mogą wspólnie się zorganizować i działać na rzecz jednej akcji, a głosowanie na wspólnego kandydata pokazało zjednoczenie w imię słusznej sprawy. Kampania „Mazury Cud Natury” zdobyła liczne wyróżnienia. Na szczególną uwagę zasługuje nagroda w prestiżowym konkursie Złote Formaty, który jest ważnym elementem Festiwalu Promocji Miast i Regionów. Przyznany Złoty Format i tytuł Grand Prix 2011 marszałek województwa odbierał przy okazji na stojąco pozostałych przedstawicieli miast, co nie zdarzyło się wcześniej w historii konkursu. Województwo warmińsko-mazurskie zostało dwukrotnie nagrodzone – za slogan „Mazury Cud Natury” i w kategorii event promocyjny za wydarzenie „Kandydat wszystkich Polaków”. Warto podkreślić, że województwo

¹⁵³ <http://mazurycudnatury.org/pl/runda-finalowa/final/gdansk-najbardziej-znani-bloggerzy-w-polsce-zaglosowali-na-mazury.html>, dostęp online 07.04.2014 r.

było nominowane aż w czterech kategoriach: event, wydawnictwo promocyjne, kampania reklamowa oraz Grand Prix¹⁵⁴.

Kampania promocyjna zapisała się na dobre w pamięci odbiorców i mimo zakończenia konkursu postanowiono kontynuować to co rozpoczęła. Strony internetowe i profile w mediach społecznościowych nie zaprzestały swojej działalności, lecz skupiły się na podtrzymywaniu i zwiększaniu zakresu swoich odbiorców. Kreowaniem wizerunku mazurskiego cudu w *social mediach* zajmuje się profesjonalna firma, a facebookowy profil Mazury Cud Natury ma ponad 44 tys. fanów. Wielu z nich jest zaangażowanych w tworzenie profilu poprzez dyskusje i wysyłanie zdjęć. Śledzenie oficjalnych profili w serwisach społecznościowych przez samorządowców może pomóc w budowaniu strategii rozwoju regionu¹⁵⁵. Władze poszczególnych miast mazurskich zachęczone sukcesem pierwszej kampanii zaczęły tworzyć nowe projekty dotyczące Mazur. Z interaktywnego projektu głosowania na najpiękniejsze miejsca na Pojezierzu Mazurskim, dotyczącego 7 Cudów Mazur, wyłoniła się pod tą samą nazwą inicjatywa 7 mazurskich miast, mająca na celu współpracę w zakresie promocji regionu oraz zbudowania jednolitej i atrakcyjnej oferty regionu. Przedstawiciele samorządów Giżycka, Mikołajek, Węgorzewa, Rucianego-Nidy, Pisza, Rynu i Mrągowa, miast dotąd niejednokrotnie uważanych za konkurencję, stworzyli wspólną strategię rozwoju i promocji. Tworząc logo i stronę internetową, promują się pod wspólną marką – 7 Cudów Mazur. Strona stanowi przewodnik po atrakcjach turystycznych i kalendarz imprez w tych siedmiu miastach. Ponadto zorganizowano wspólną imprezę towarzyszącą – siedmioetapowe Żeglarskie Grand Prix Mazur o Puchar 7 Cudów Mazur. Inicjatywa tych siedmiu gmin jest pierwszym tego typu projektem w regionie¹⁵⁶.

Kampania „Mazury Cud Natury” zasługiwała na kontynuację, której opracowaniem również zajęło się olsztyńskie studio Gravite. Kolejna kampania „Cudownie! Warmia i Mazury”, jest zachowana w podobnym klimacie jak jej pierwowzór. Piękne zdjęcia przedstawiające atrakcje turystyczne – zarówno przyrodnicze, architektoniczne (zamki gotyckie), historyczne (inscenizacja bitwy pod Grunwaldem), kulturalne (Festiwal Muzyki Reggae w Ostródzie) i sportowe (World Tour siatkówki plażowej w Starych Jabłonkach) oraz krótkie hasła – idealne do zapamiętania i przetłumaczenia na inne języki. Oto kilka z nich: „Cudownie! Złapać luz”, „Cudownie! Zakochać się tutaj”, „Cudownie! Popłynąć w rejs”, „Cudownie! Tak malowniczo”, „Cudownie! Tu być”, „Cudownie! Taki widok”, „Cudownie...

¹⁵⁴ Kucaj A., *Narzędzia promocji miast i regionów*, [w:] *Miasta: społeczne aspekty funkcjonowania*, (red.) Kuć-Czajkowska K., Sidor M., Lublin 2013, s. 245-246.

¹⁵⁵ Januszyc E., *Wykorzystanie portali społecznościowych w kreowaniu wizerunku miasta* [w:] *Miasta: społeczne aspekty funkcjonowania*, (red.) Kuć-Czajkowska K., Sidor M., Lublin 2013, s. 298-305.

¹⁵⁶ <http://7cudowmazur.pl/projekt-7-cudow-mazur>, dostęp online 07.04.2014 r.

Taka cisza”¹⁵⁷. Bilbordy z tymi i podobnymi hasłami pojawiły się zarówno w naszym regionie, w polskich miastach jak i za granicą. Pierwsza część hasła czyli „Cudownie!” nawiązuje do kampanii „Mazury Cud Natury” i przypomina o tym różnorodnym, bogatym w atrakcje i walory turystyczne miejscu. Kampania ta zwraca uwagę także na region Warmii, który bywa czasem pomijany lub mylnie nazywany Mazurami. Powstał również projekt „Warmia – Rebelia Kultury” promujący kulturalne wydarzenia na terenie Warmii¹⁵⁸.

Wszystkie te akcje uświadamiają mieszkańców regionu o atrakcjach, bogactwie przyrodniczym i kulturowym Warmii i Mazur, które mają na wyciągnięcie ręki. Dzięki temu coraz więcej osób identyfikuje się z regionem i powstają kolejne „oddolne” inicjatywy w celu promowania go oraz pracy na jego rzecz. Artyści tworzą kolejne utwory o mieście i regionie¹⁵⁹. Społeczność olsztyńska nagrała teledysk pokazujący roztańczonych mieszkańców „Olsztyn is also happy” do utworu Pharrell’a Williama, tworzone są profile w mediach społecznościowych, takie jak: Olsztyn Kocham, Olsztyn Żyje. Coraz więcej osób chce działać na rzecz miasta i regionu, zrzeszać się w stowarzyszeniach lokalnych. Znacznie wzrosła aktywność mieszkańców, którzy chcą mieć wpływ na rozwój miasta. Przedstawiają swoje zdanie i protestują, gdy niszczone jest przyroda. Realizują swoje inicjatywy: organizują festiwale, spotkania branżowe, wystawy zdjęć.

Podsumowanie i wnioski

Edukacja ekologiczna społeczeństwa odgrywa olbrzymią rolę w ochronie środowiska. Działania edukacyjne powinny promować właściwe zachowania oraz kreować świadomość społeczeństwa¹⁶⁰. Niezwykle ważną rolę w edukacji odgrywa szkoła oraz wzorce wyniesione z domu. Nieoceniona jest także rola Centrów Edukacji Ekologicznej, Ośrodków Edukacji Leśnej, organizacji pozarządowych oraz studenckiego ruchu naukowego. Stanowią one niezbędne uzupełnienie tego systemu. W województwie warmińsko-mazurskim prowadzone są liczne działania związane z edukacją ekologiczną społeczeństwa. Województwo dysponuje dobrze wyposażonym zapleczem technicznym i infrastrukturalnym oraz wykwalifikowaną kadrą dydaktyczną. Zaprezentowane w niniejszej pracy działania są zaledwie niewielkim fragmentem pracy, jaka jest wkładana w kształtowanie właściwych postaw społeczeństwa. Ważnym elementem edukacji ekologicznej są kampanie edukacyj-

¹⁵⁷ http://www.mazury.travel/cudownie_warmia_i_mazury/cudownie-warmia-i-mazury, dostęp online 07.04.2014 r.

¹⁵⁸ <http://www.rebeliakultury.pl/o-rebelii/o-projekcie-wrk.html>, dostęp online 07.04.2014 r.

¹⁵⁹ M. in.: Świder ft. Czerwony Tulipan „Olsztyn kocham”, Messa „O Warmio”, „Projekt Olsztyński” realizowany przez Fundację „Inicjatywa Kobiet Aktywnych”.

¹⁶⁰ Mazur A., Akincza M. *Edukacja społeczności Warmii i Mazur w procesie kształtowania wizerunku wsi*. Teka Kom. Arch. Urb. Stud. Krajobr. – OL PAN, VIII/2, 2012, s. 61-68.

no - informacyjne. Na terenie województwa warmińsko-mazurskiego dopiero od 2009 roku rozpoczęto prowadzenie tego typu działań na dużą skalę. Jednak niewątpliwym sukcesem pierwszej z nich – „Mazury Cud Natury” - odbił się szerokim echem w Polsce i na świecie oraz zapoczątkował pozytywną tendencję do kontynuacji tego typu akcji zarówno na poziomie lokalnym, krajowym jak i międzynarodowym. Kampanie te zwracają uwagę na niepowtarzalne bogactwo, jakie znajduje się w granicach Warmii i Mazur, która należy do obszaru tzw. Zielonych Płuc Polski oraz jest liderem czystości środowiska w naszym kraju¹⁶¹. Specyfika położenia, walory przyrodnicze, tradycyjna architektura oraz bogata historia terenu sprawiają, że nie sposób promować tego obszaru w oderwaniu od całościowej edukacji na jego temat. Ciekawostki przyrodnicze, kulturowe i historyczne przeplatają się ze sobą tworząc barwny i różnorodny obraz regionu, bogaty w atrakcje turystyczne. Wszystkie te aspekty wpływają pozytywnie na kształtowanie się aktywnych postaw obywatelskich wśród jego mieszkańców, zarówno rdzennych jak i napływowych, którzy utożsamiają się z zamieszkiwanym terenem. Wzrost wiedzy o regionie oraz świadomości ekologicznej skłania do większego dbania o środowisko, które jest niewątpliwym atutem Warmii i Mazur. Zarówno edukacja ekologiczna od najmłodszych lat oraz kampanie na rzecz regionu kształtują świadome społeczeństwo, które chce dbać o miejsce, które jest cudem natury, którego piękno trzeba poznać, doceniać i chronić.

Bibliografia

- Antolak M. *Scenariusz festynu „Zielone integracje”*. Olsztyn - Nowa Wieś (materiały niepublikowane), 2012.
- Antolak M. *Czy w koszu na śmieci są ukryte skarby?* Scenariusz do zajęć z przedmiotu ochrona środowiska. Uniwersytet Dzieci, Olsztyn (materiały niepublikowane), 2013.
- Biuletyn z działalności centrów edukacji ekologicznej w województwie warmińsko-mazurskim w 2012 r. WFOŚiGW, Olsztyn 2012.
- Dziemianowicz W., Szlachta J., *Konkurencyjność Warmii i Mazur – diagnoza problemowa*, Warszawa 2005.
- Kucaj A., *Narzędzia promocji miast i regionów*, [w:] *Miasta: społeczne aspekty funkcjonowania*, (red.) Kuć-Czajkowska K., Sidor M., Lublin 2013.
- Januszyc E., *Wykorzystanie portal społecznościowych w kreowaniu wizerunku miasta* [w:] *Miasta: społeczne aspekty funkcjonowania*, (red.) Kuć-Czajkowska K., Sidor M., Lublin 2013, s. 298-305.
- Mazur A., Akincza M. *Edukacja społeczności Warmii i Mazur w procesie kształtowania wizerunku wsi*. TeKa Kom. Arch. Urb. Stud. Krajobr. – OL PAN, VIII/2, 2012, s. 61-68.

¹⁶¹ Dziemianowicz W., Szlachta J. *Konkurencyjność Warmii i Mazur – diagnoza problemowa*, Warszawa 2005, s.23.

Narodowa Strategia Edukacji Ekologicznej. Przez edukację do zrównoważonego rozwoju. Ministerstwo Środowiska, Warszawa 2001.

Sprawozdanie z działalności Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Olsztynie za rok 2013.

Strategia Edukacji Ekologicznej Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej na lata 2013 - 2016 z perspektywą do 2020 roku. NFOŚiGW, Warszawa 2013.

Zielonymi ścieżkami Parku Krajobrazowego Pojezierza Iławskiego i Parku Krajobrazowego Wzgórz Dylewskich. Scenariusze zajęć. Szarzyńska A., Ródziewicz A. (red.). Wyd. Zespół Parków Krajobrazowych Pojezierza Iławskiego i Wzgórz Dylewskich w Jerzwałdzie, Jerzwałd.

<http://edition.cnn.com/2007/TRAVEL/07/06/seven.wonders/index.html>, dostęp online 07.04.2014 r.

<http://mazurycudnatury.org/pl/runda-finalowa/final/gdansk-najbardziej-znani-blogerzy-w-polsce-zaglosowali-na-mazury.html>, dostęp online 07.04.2014 r.

<http://mazurycudnatury.org/pl/to-mazury-nie.html>, dostęp online 07.04.2014 r.

http://www.mazury.travel/cudownie_warmia_i_mazury/cudownie-warmia-i-mazury, dostęp online 07.04.2014 r.

<http://moja-reklama.pl/glosna-kampania-promocyjna-warmii-mazur/>, dostęp online 07.04.2014 r.

<http://www.rebeliakultury.pl/o-rebelii/o-projekcie-wrk.html>, dostęp online 07.04.2014 r.

<http://7cudowmazur.pl/projekt-7-cudow-mazur>, dostęp online 07.04.2014 r.

ROLA ORGANIZACJI TURYSTYCZNYCH W KSZTAŁTOWANIU POSTAW EKOLOGICZNYCH I PROMOCJI WARMII I MAZUR

THE ROLE OF TOURISM ORGANIZATIONS IN SHAPING ENVIRONMENTAL ATTITUDES AND PROMOTING WARMIA AND MAZURY

mgr Żaneta Kostyk

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Wydział Prawa i Administracji
Katedra Prawa Rzymskiego i Porównawczego

Summary

Warmia and Mazury belong to the, so called, Polish Green Lungs. This region is a leader in environmental cleanliness in Poland. Glacial terrain, distinctive and frequently occurring lakes and forests are a refuge for rare species of birds and animals. Masurian Landscape Park and preserves protect especially important parts of this area. The diversity of landscape, architectural monuments, cultural events, forests and lakes attract crowds of tourists every year. Their presence is important from an economical point of view. Unfortunately, it impacts the environment. It is important to use the resources of the region in a rational way. The goal is to keep it open for tourists and allow agricultural and economic activity of the residents, while emphasizing a sustainable development. Efforts that allow implementing such policy are: stimulating responsible tourism and raising environmental awareness. Tourist organisations play a significant role in this area, through their activities in the region, promoting positive environmental attitudes. This type of environmental education joins business with pleasure. During the trips and meetings that are an interesting animation of free time, current and future tourists learn how to behave. The paper gives examples of tourist organizations, which for many years have been active in the area of Warmia and Mazury.

Keywords: tourist organizations, environmental education, promotion of the region, Warmia and Masuria, sustainable tourism, Polish Tourist-Sightseeing Company, Academic Tourist Club in Olsztyn

Człowiek jako istota żywa, społeczna i myśląca jest częścią przyrodyżywionej. Jednak w drodze ewolucji wybił się na prowadzenie spośród innych jej przedstawicieli. Nauczył się opanowywać Ziemię: wynalazł ogień, koło, zaczął polować, wytapiać narzędzia, uprawiać ziemię i hodować zwierzęta. Jego działalność nie pozostała bez wpływu na środowisko. Powstawały osady, wsie, potem

miasta. Wielkie aglomeracje miejskie wpisały się w obecny krajobraz świata. Działalność człowieka prowadzi do znaczącego przekształcenia środowiska naturalnego. Spora część środowiska przyrodniczego została bezpowrotnie utracona. Jednak człowiek - istota myśląca w końcu dostrzegł wartość otaczającej go natury, która dawała i daje mu schronienie, jedzenie i budulec dla jego działalności, a także produkuje tlen, bez którego nie mógłby żyć. W trosce o przyszłe pokolenia zaczął chronić środowisko przed nieracjonalnym niszczeniem. Zachowanie człowieka wobec przyrody może być zarówno korzystne jak i szkodliwe. To jakie ono jest zależy w dużej mierze od jego świadomości, charakteru, wychowania, systemu wartości i posiadanej wiedzy. Ochrona środowiska powinna być priorytetem polityki państw, ośrodków akademickich, władz lokalnych i zwykłych obywateli, gdyż zmiany dokonywane przez człowieka w środowisku naturalnym są często nieodwracalne. Dlatego edukacja ekologiczna stanowi ważny element kształtowania społeczeństwa i powinna dotyczyć przedstawicieli wszystkich grup społecznych i wiekowych. Dzięki niej możliwy jest ekorozwój polegający na „prowadzeniu życia i gospodarowania zgodnie z zasadami ekologii.” Ważnymi elementami edukacji ekologicznej jest podnoszenie świadomości społeczeństwa, zwracanie powszechnej uwagi na problemy dotyczące środowiska, a przede wszystkim informowanie, wychowywanie i nauczanie w dziedzinie jego ochrony¹⁶². Edukacja ta nie może ograniczyć się tylko do zajęć w szkołach, przedszkolach i na uniwersytetach. Należy dążyć do tego aby edukacja ekologiczna towarzyszyła również ludziom w czasie wolnym od pracy i nauki. Właśnie taką rolę spełniają min. organizacje turystyczne, które poprzez animację czasu wolnego związanego z uprawianiem aktywności fizycznej i podróżowanie pomagają w poznawaniu świata (również przyrodniczego). Nie sposób zaprzeczyć powszechnemu stwierdzeniu, że podróże kształcą. Zdobywana wiedza dotyczy odkrywania siebie, innych ludzi, ale także przyrody. Prawdziwym turystom nie obce są zagadnienia z dziedziny ekologii i ochrony środowiska. Widząc naturalne piękno Ziemi, doceniają jego wartość i pragną zachować dla przyszłych pokoleń.

Warmia i Mazury są niezwykle pięknym i jednym z najatrakcyjniejszych regionów naszego państwa. Często mylnie nazwa Mazury rozciągana jest na oba regiony położone w północno-wschodniej części Polski. „Kraina Tysiąca Jezior” zawdzięcza swoje niepowtarzalne ukształtowanie terenu, bogate w polodowcowe moreny i równiny pokryte w większości lasami ostatniemu zlodowaceniu, które miało miejsce ok. 12000 -16000 lat temu. Na tym terenie znajduje się ok. 2000 jezior, liczne kompleksy leśne, rezerваты i pomniki przyrody, które świadczą o unikatowości regionu oraz występującej tu fauny i flory. Ciekawej przeszłości historycznej terenu zawdzięczamy liczne zabytki architektury, głównie gotyckiej i barokowej, na czele z zespołem pielgrzymkowym w Świętej Lipce zwanym „per-

¹⁶² Rosa R., *Edukacja ekologiczna a filozofia i edukacja do bezpieczeństwa* [w:] *Edukacja ekologiczna wobec wyzwań XXI wieku*, (red.) Fafińska M., Olsztyn 2001, s. 25.

lą baroku północnej Polski”. Ponadto na tym terenie znajdują się jedyne w Europie i jedyne czynne na świecie pochylnie, czyli kanałowe urządzenia umożliwiające żeglugę. Liczne muzea i wydarzenia kulturalne, które odbywają się od lat, sprawiają, że miłośnicy sztuki i kultury zawsze znajdą tu coś dla siebie. Różnorodne formy ukształtowania terenu sprzyjają rozwojowi bazy turystycznej (budowaniu stanic wodnych, wyciągów narciarskich, tworzeniu tras turystycznych i ścieżek rowerowych). Jest to raj dla pasjonatów sportów wodnych, pieszych wędrówek oraz jazdy rowerem. Nie brakuje licznych kempingów, ośrodków wczasowych, pól namiotowych oraz atrakcji takich jak jazda konna, parki linowe, przejazdy samochodami terenowymi. Region od lat zachwycał i był miejscem, w którym pracowali i odpoczywali artyści, politycy, duchowni min. Mikołaj Kopernik, Ignacy Krasicki, Konstanty Indefons Gałczyński. Na tych terenach zakładano liczne zakłady (np. w Jerutkach, Krzyżach) i rządowe (np. w Łańsku) ośrodki wypoczynkowe¹⁶³.

Wszystkie te elementy tworzą region o licznych walorach krajoznawczo-turystycznych spośród których należy podkreślić dominującą rolę przyrodniczych. Obszar Warmii i Mazur pokrywa się w dużej mierze z granicami województwa warmińsko-mazurskiego, którego środowisko przyrodnicze jest uważane za lidera czystości w Polsce. Teren ten wchodzi również w skład Zielonych Płuc Polski. Wymienione atuty zostały dostrzeżone przez władze województwa i przedstawiane jako elementy wpływające na konkurencyjność obszaru i jednocześnie mobilizujące do poprawy ochrony środowiska w miejscach gdzie nie jest ona wystarczająca¹⁶⁴. Działania w tej dziedzinie zostały przez władze lokalne określone jako priorytetowe oraz umieszczone w strategii rozwoju województwa. Strategia ta podkreśla wagę aktywności społecznej na rzecz regionu, którą można osiągnąć między innymi poprzez edukację społeczeństwa. Analiza SWOT województwa w mocnych stronach wymienia sprzyjające edukacji ekologicznej warunki przyrodnicze dla rozwijania turystyki, agroturystyki i „czystego” przemysłu. Edukacja ekologiczna jest traktowana jako szansa dla regionu, której realizacja jest możliwa dzięki rozwojowi agroturystyki oraz rolnictwa ekologicznego. Strategia ta dostrzega potrzebę rozbudowy bazy rekreacyjno-sportowej, która wspomaga wzrost aktywności społecznej poprzez uprawianie sportu i rekreację. Przewidywanym efektem tego działania jest poprawa stanu zdrowia społeczeństwa. A ponieważ w zdrowym ciele – zdrowy duch, zdrowa społeczność będzie przejawiała więcej tendencji do rozwoju własnego i regionu. Edukacja ekologiczna społeczeństwa na wszystkich etapach rozwoju jest jednym z działań przewidywanych przez strategię rozwoju. Ważnym elementem wcielania jej w życie jest tworzenie i wyposażenie muzeów przyrodniczych, ścieżek ekologicznych, rezerwatów i parków dzikich zwierząt. Są to przy-

¹⁶³ *Warmia i Mazury przewodnik ilustrowany*, (red.) Kuleszo M., Wojczulanis B., Olsztyn, s. 7-10.

¹⁶⁴ Dziemianowicz W., Szlachta J., *Konkurencyjność Warmii i Mazur – diagnoza problemowa*, Warszawa 2005.

kłady obszarów służących do edukacji zarówno dzieci, młodzieży i dorosłych. Istotną rolę odgrywają również zajęcia oświatowo-wychowawcze, także te, których głównym celem jest organizacja czasu wolnego poprzez sport, rekreację i turystykę¹⁶⁵. W pracy przedstawiono przykłady olsztyńskich organizacji turystycznych, które wspierają edukację ekologiczną poprzez swoją aktywność. Ponieważ zasięg realizacji ich działań nie ogranicza się tylko do terenu województwa (mimo iż tu posiadają swoje siedziby), a informacje o nich oraz ich inicjatywach pojawiają się w ogólnopolskich mediach i Internecie, pełnią jednocześnie ważną rolę promocji regionu, w którym działają na co dzień.

Najstarszą organizacją turystyczną działająca na Warmii i Mazurach jest Oddział Warmińsko-Mazurski PTTK w Olsztynie, założony przez Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze już w 1946 roku. Statut PTTK wymienia oświatę i ochronę środowiska jako główne cele organizacji. Ich realizacja wspierana jest przez kolejne założenia jakimi są m.in.: krzewienie turystyki i krajoznawstwa, edukacja poprzez szerzenie kultury turystyki, ekologię, ochronę zwierząt i dziedzictwa kulturowego, organizację imprez turystycznych oraz wspieranie wszelkich form rozwoju sprawności i kultury fizycznej. Szerzenie wiedzy ekologicznej, ochrony środowiska przyrodniczego oraz popularyzacja walorów turystycznych i krajoznawczych naszej ojczyzny są zadaniami na które PTTK zwraca szczególną uwagę¹⁶⁶. Przez 68 lat działalności olsztyńskiego oddziału w ramach organizacji wykształciły się liczne koła i kluby, które specjalizowały się w różnych rodzajach turystyki skierowanych do różnych grup wiekowych. Już w pierwszym roku działalności (1946 r.) powstało Koło Grodzkie, które zachęcało mieszkańców miasta do wycieczek przy pomocy hasła „Nie siedź w domu, wędruj z nami”¹⁶⁷. Koło zapraszało mieszkańców Olsztyna również na prelekcje oraz pokazy przeźroczy z wypraw. Od 1952 roku działa Koło Przewodników zrzeszające przedstawicieli tego zawodu. Celem koła jest zapoznanie wszystkich chętnych z historią miasta i regionu. W początkowych latach działalności odbywało się niedzielne zwiedzanie miasta rozpoczynające się o 10.00 pod Wysoką Bramą. Koło organizuje kursy umożliwiające uzyskanie uprawnień przewodnika¹⁶⁸. W 1964 roku powstał Klub Żeglarski „Hals” specjalizujący się w rejsach żeglarskich, a 1969 roku Klub Turystyki Górskiej „Grań”. Jest to najdłużej działający klub promujący turystykę górską w Olsztynie. Co roku organizuje dwutygodniowe obozy górskie oraz wyjazdy w Alpy. W klubie działają dwie sekcje – fotograficzna i wspinaczki skałko-

¹⁶⁵ *Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2020*, Olsztyn 2005, s.41-74.

¹⁶⁶ *Statut Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego*, <http://www.pttk.pl/>, dostęp online 07.04.2014 r.

¹⁶⁷ <http://www.mazury.pttk.pl/kola-i-kluby.html>, dostęp online 07.04.2014 r.

¹⁶⁸ <http://www.przewodnik.olsztyn.pl/historia.html>, dostęp online 07.04.2014 r.

wej. Klub organizuje ponadto liczne imprezy i prowadzi forum turystyczne¹⁶⁹. W 1991 r. założono Koło Rodzinne „Laurencja”, którego zadaniem jest organizacja rajdów, imprez i wycieczek dla całych rodzin. Działalność koła umożliwia rodzicom pasjonującym się podróżami i aktywnym spędzaniem czasu realizację swoich zainteresowań razem z pociechami. Wycieczki autokarowe, spływy kajakowe i wyprawy rowerowe w gronie olsztyńskich rodzin cieszą się sporym zainteresowaniem. Klub szczególną uwagę przykładą do najmłodszych. Jeszcze przed formalnym założeniem koła, jego przyszli członkowie rozpoczęli najdłuższy w oddziale cykl imprez skierowanych do dzieci pod nazwą „Zdobywamy siedmiomilowe buty”¹⁷⁰. Wraz z rozprzestrzenieniem się idei Uniwersytetu Trzeciego Wieku, w którym słuchaczami są osoby starsze, powstało zapotrzebowanie organizacji wyjazdów dla nich. Potrzebę tą zaspokajają powstały w 1997 roku kolejny twór PTTK – Klub Krajoznawców przy Uniwersytecie Trzeciego Wieku składający się z emerytów i rencistów, głównie należących do tego Uniwersytetu. Dla nich organizowane są krajoznawcze wycieczki piesze i autokarowe oraz prelekcje. Pasjonaci jazdy na rowerze i zrzeszają się w Klubie Turystyki Rowerowej 4F, który specjalizuje się w jedno wielodniowych rajdach rowerowych po Warmii i Mazurach. Najmłodszym PTTK-owskim klubem jest Klub Turystyki Wodnej „Kilwater”, który od 2006 roku organizuje spływy kajakowe i rejsy żeglarskie. Przedstawiony wykaz kół i klubów działających przy olsztyńskim oddziale PTTK pokazuje przez jak różne formy aktywności fizycznej i turystycznej realizowane są cele statutowe organizacji. Szeroki wachlarz ofert zachęca osoby w różnym wieku do poznawania naszego kraju i zagranicy. Zróżnicowanie wiekowe członków PTTK udowadnia, że nigdy nie jest za wcześnie ani za późno na poszerzanie swoich pasji, wiedzy na temat przyrody, architektury i historii oraz na podróżowanie. Wyjazdy krajoznawcze i wspólne akcje umożliwiają integrację międzypokoleniową turystów¹⁷¹.

Olsztyńskie grupy turystyczne znacznie chętniej ze sobą współpracują niż konkurują. Organizacja wspólnych spotkań i wydarzeń zachęca do uściślenia współpracy i poznawania siebie nawzajem. Z inicjatywy Klubu Turystyki Górskiej „Grań” w 2009 roku rozpoczął się wspólny projekt Grani, Akademickiego Klubu Turystycznego i Klubu Turystyki Wodnej „Kliwater” – Spotkania edukacyjno-informacyjne olsztyńskich turystów Tramp. Celem projektu jest integracja olsztyńskiego środowiska turystycznego, wymiana doświadczeń, wiedzy, informacji, pomysłów na temat turystyki oraz prezentacje ciekawych miejsc, które warto odwiedzić. Projekt opiera się na cyklicznych, comiesięcznych spotkaniach w galerii „Sowa”, które składają się z dwóch części. W skład pierwszej z nich tzw. oficjalnej wchodzi trzy prezentacje. Pierwsze dwie mają zazwyczaj charakter edukacyjny, a trzecią stanowią zdjęcia i opowieści z wypraw. Zakres tematyki prezentacji edu-

¹⁶⁹ <http://www.gran.olsztyn.pl/historia.html>, dostęp online 07.04.2014 r.

¹⁷⁰ http://laurencja.olsztyn.pl/?page_id=28, dostęp online 08.04.2014 r.

¹⁷¹ <http://www.mazury.pttk.pl/koła-i-kluby.html>, dostęp online 08.04.2014 r.

kacyjnych to wymiana wiedzy na temat sprzętu turystycznego, ekologii, przyrody, ochrony środowiska, fotografii, turystyki aktywnej, krajoznawstwa, meteorologii, zabytków, portali turystycznych. Podczas pokazów poszczególne kluby prezentują swoją działalność i organizowane imprezy, które później przedstawiane są w zbiorczym kalendarzu imprez. Założeniem części „nieoficjalnej” spotkania jest integracja uczestników odbywająca się przy dźwiękach gitary. Na spotkania przychodzą członkowie różnych agend zajmujących się turystyką oraz osoby nie zrzeszone. Przekrój wiekowy uczestników jest dość spory. Spotkania bardzo ułatwiają poznanie siebie nawzajem, poszerzenie wiedzy na różne tematy, wymianę doświadczeń i zapraszanie do wzięcia udziału w inicjatywach poszczególnych klubów¹⁷².

Mimo iż edukacja ekologiczna powinna rozwijać myślenie ekologiczne wśród wszystkich warstw wiekowych, to wiadomo, że rozpoczęcie jej na jak najwcześniejszym etapie przynosi największe efekty. Ważną rolę w kształtowaniu proekologicznych postaw mają szkoły i uniwersytety. Młody umysł jest bardziej plastyczny, chłonny i zaszczepione dobre nawyki w młodości owocują w późniejszych latach. Studia są szczególnym okresem zdobywania wiedzy, rozwijania pasji, poznawania świata i ludzi. Dla wielu osób jest to okres rozpoczęcia w miarę samodzielnego życia, wyprowadzenia się z domu rodzinnego. To czas, gdy legitymacja uprawnia do zniżek na korzystanie z komunikacji, biletów do kin, muzeów, teatrów. Przerwy semestralne i okres wakacji są idealnym czasem na organizację wspólnych wyjazdów w celach krajoznawczych i wypoczynkowych. Okres studiowania sprzyja nie tylko wyjazdom, ale także rozwijaniu swoich pasji w różnych agendach oraz poszerzaniu wiedzy i umiejętności. Liczne konferencje, warsztaty, obozy naukowe i wykłady otwarte pozwalają na akademicką dyskusję nad wieloma tematami, a szczególnie aspektami spornymi, dotyczącymi m.in. rozwoju gospodarczego, ochrony środowiska i zmian społecznych. Na takich spotkaniach nie mogło zabraknąć aktywistów z organizacji turystycznych. Ich wkład w tą dziedzinę to nie tylko uczestnictwo w tego typu inicjatywach, ale także ich organizacja i wydawanie publikacji naukowych. Przykładem takiego działania było II Studenckie Sympozjum Ochrony Przyrody na terenie Warmii i Mazur zorganizowane przez Oddział Akademicki PTTK w Olsztynie w 1989 r. Celem organizatorów była kontynuacja pierwszego takiego sympozjum, które odbyło się rok wcześniej w Krakowie i stworzenie cyklicznych spotkań akademickich dotyczących zagadnień ochrony przyrody. Podczas sympozjum przedstawiciele środowiska akademickiego i różnych urzędów np. Wojewódzki Konserwator Przyrody dyskutowali głównie na tematy dotyczące bogactwa przyrodniczego regionu oraz zagrożeń spowodowanych przez postępującą degradację środowiska, wypalanie lasów, wycinkę drzew, stosowanie środków ochrony roślin w rolnictwie, rozwój motoryzacji, agresywną

¹⁷² <http://www.tramp.olsztyn.pl/o-projeckie.html>, dostęp online 08.04.2014 r.

turystykę, brak świadomości obywateli i urzędników oraz regulacji dotyczących racjonalnego korzystania z terenów lasów, pól, jezior i nabrzeży. Prelegenci zwracali uwagę, że na Warmii i Mazurach znajdują się największe w Polsce i Europie skupiska ptaków takich jak. bocian biały, żuraw, orlik krzykliwy i niektóre gatunki kaczek. Przedstawiali, że ten piękny i wyjątkowy teren zaliczany do Zielonych Płuc Polski (koncepcja opracowana przez działaczy PTTK i Ligii Ochrony Przyrody) zasługuje zarówno na rozwój turystyki jak i gospodarki, aby ludzie korzystali z jego zasobów (np. z piękna natury, świeżego powietrza) przy jednoczesnym zachowaniu jego walorów. Uczestnicy podkreślali konieczność budowania świadomych postaw wśród mieszkańców i turystów przy jednoczesnej ochronie obszaru. Działania takie jak tworzenie terenów rezerwatów, specjalnych baz noclegowych, ograniczenie połowów, zbieractwa runa leśnego i wycinki drzew oraz sadzenie nowych w miejsce ściętych, promocja rolnictwa ekologicznego to tylko niektóre z propozycji, które mimo upływu 25 lat od sympozjum nadal pozostają aktualne¹⁷³.

W początkowych latach funkcjonowania Wyższej Szkoły Rolniczej (później przekształconej w Akademię Rolniczo-Techniczną, a finalnie w Uniwersytet Warmińsko-Mazurski) w Olsztynie przy prawie każdym wydziale działały koła turystyczne lub specjalistyczne kluby sportowe. W 1961 roku podczas jednej z wypraw w Tatry Zachodnie na Przełęczy pod Chłopkiem zrodziła się idea stworzenia jednej wspólnej agendy skupiającej pasjonatów turystyki. Oficjalną działalność Akademicki Klub Turystyczny rozpoczął 25 października 1961 roku i od tamtego momentu prężnie działa do dnia dzisiejszego¹⁷⁴. Jest jedną z najstarszych agend studenckich, działających przy Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim w Olsztynie. W statucie AKT jako jeden z celów działalności klubu wymienione jest propagowanie zasad prawidłowego zachowania się na szlaku turystycznym oraz zasad ochrony przyrody. Członkom klubu nie obce jest spanie w namiotach na łonie przyrody, przemierzanie niezliczonych szlaków pieszych, wodnych i rowerowych. Planując wyprawy organizatorzy biorą pod uwagę obecność parków, rezerwatów i pomników przyrody, które chętnie odwiedzają. Podczas rajdów propagowane są dobre, turystyczne nawyki tj. sprzątanie śmieci, ochrona roślinności. Działalność członków AKT-u w praktyce pokazuje zachowania proekologiczne oraz uczy właściwego zachowania na szlakach. Imprezą turystyczną, która od początku istnienia Klubu wpisała się w jego działalność jest Ogólnopolski Rajd Studencki po Warmii i Mazurach WA-MA. Celem WA-MY jest integracja środowiska studenckiego poprzez udział w różnorodnych formach uprawiania turystyki i rekreacji: turystyka piesza, rowerowa, kajakowa, żeglarska, motocyklowa, konna. Każda trasa ma swojego kierownika, który dba o porządek w grupie i jest odpowiedzialny za jej dotarcie na metę rajdu. Trasy rywalizują ze sobą w różnych konkurencjach, jedną z nich jest zbiórka puszek w trakcie podróży. W ten sposób

¹⁷³ *Materiały II Studenckiego Sympozjum Ochrony Przyrody*, Olsztyn 1989.

¹⁷⁴ *Jubileusz 50-lecia ART w Olsztynie*, Olsztyn 1999, t.1., s. 279.

uczestnicy w przyjemny sposób uczą się nie śmiecenia i sprzątanias lasów, łąk i jezior.

W tym roku odbyła się jubileuszowa 55 WA-MA podczas której wszyscy uczestnicy otrzymali foldery informacyjne dotyczące chronionych roślin i zwierząt na terenach przez które wiodły szlaki tras. Zaplanowano również edukację dotyczącą zachowania turysty na terenach objętych szczególną ochroną takich jak parki krajobrazowe i rezerwaty przyrody. Kierownik WA-MY szczególny nacisk kładzie na turystykę zrównoważoną dla której aspekt ochrony przyrody jest bardzo istotny. Wędrówki wyznaczonymi szlakami, zachowanie ciszy, niepłoszenie zwierząt, rozstawianie namiotów w wyznaczonych miejscach, korzystanie z eko-marin to tylko wybrane zalecenia, którymi powinni kierować się uczestnicy. Ponadto na mecie, która w tym roku zlokalizowana była w Rynie odbył się konkurs wiedzy z zakresu ekologii. Ważnym elementem tegorocznej WA-MY było skierowanie zainteresowania uczestników na stosunkowo nowy trend jakim jest turystyka zrównoważona zwana też odpowiedzialną. Idea ta ma na celu zminimalizowanie negatywnych skutków turystyki na środowisko naturalne i kulturę lokalną¹⁷⁵. To dość nowa koncepcja, która pojawiła się dopiero w latach 70-tych XX wieku. Jest odpowiedzią na postępującą degradację środowiska do której przyczynia się również turystyka, mimo pozytywnych jej aspektów, o których wcześniej wspomniano. Z powodu braku legalnej, jednolitej definicji turystyki zrównoważonej pojawiają się różne jej odmiany. Jedna z nich opiera się na założeniu wykorzystania dostępu do zasobów i technologii w sposób racjonalny i efektywny minimalizując negatywny wpływ człowieka na środowisko turystyczne, jednocześnie zaspokajając potrzeby ekologiczne, społeczne, ekonomiczne i gospodarcze zarówno osób żyjących współcześnie oraz ich potomnych. Inne definicje podkreślają prężnie działający sektor turystyczny nie niszczący zasobów naturalnych, a przede wszystkim chroniący społeczność lokalną. Zarówno zadowolenie turysty i rdzennych mieszkańców terenu są tak samo ważne. Mieszkańcy mogą czerpać zyski z turystów, którzy napędzają gospodarkę w danym regionie¹⁷⁶. Na Warmii i Mazurach coraz częściej wspomina się o odpowiedzialnej turystyce, dzięki której można zarabiać, ale również zapobiegać dewastacji środowiska. Umożliwi to zachowanie pięknego regionu na długie lata.

Akademicki Klub Turystyczny jest organizacją wielopokoleniową. Wielu z członków wychowało w tym duchu swoje dzieci i wnuki. Weterani AKT często pojawiają się na imprezach klubowych, a szczególnie na Walnym Zebraniu i Rajdzie WA-MA. Wieloletnia tradycja AKT-u kształtuje dobre podłoże do zaszczepienia idei odpowiedzialnej turystyki. Członkowie Akatu odwiedzając różne zakątki

¹⁷⁵ <http://turystykaodpowiedzialnie.pl/2012/04/zrownowazona-turystyka-czyli-co/>, dostęp online 08.04.2014 r.

¹⁷⁶ Kowalczyk M., *Wskaźniki zrównoważonego rozwoju turystyki* [w:] *Człowiek i środowisko*, 35 (3-4) 2011, s. 35-50.

ki świata nie chcą ich niszczyć, ale zależy im, aby przyszłym pokoleniom dane było również je zobaczyć. Tworząc kronikę z wyjazdów pełną zdjęć i relacji z wypraw, pozwalają poznać swoją historię innym członkom. Wielopokoleniowość objawia się szczególnie podczas Ogólnopolskiego Rajdu Studenckiego po Warmii i Mazurach, w którym biorą udział studenci, absolwenci, a także weterani i ich rodziny. Dlatego edukacja ekologiczna i propagowanie idei zrównoważonej turystyki jest obecnie ważnym elementem polityki klubowej. Właśnie podczas takich wydarzeń na te aspekty zwraca się szczególną uwagę, gdyż jest to idealna okazja, aby w scenerii tworzonej przez lasy i jeziora zachęcić do ich ochrony. Dla najmłodszych uczestników organizowane na mecie są zabawy i konkursy na świeżym powietrzu, często związane z tematyką przyrodniczą (np. konkursy rysunkowe). Starsi uczestnicy rywalizują w różnych konkurencjach np. przeciąganie liny, prezentacje tras oraz w konkursach krajoznawczych. Elementem zabawy i rywalizacji towarzyszy przekazywanie wiedzy o regionie i ochronie przyrody. Połączenie przyjemnego

z pożytecznym daje pozytywne efekty. Wielu uczestników tego rajdu pojawia się na różnych trasach od lat, wracając w kolejnych latach w towarzystwie członków rodziny i znajomych. Dzięki temu impreza rozrasta się i jej edukacyjny aspekt ma coraz większy zakres działania.

Poza WAMĄ Akademicki Klub Turystyczny przez cały rok organizuje rajdy piesze, rowerowe, spływy, rejsy, prelekcje i wyprawy. Liczne wydarzenia są promowane za pomocą lokalnych i ogólnopolskich mediów – prasy, radia, stron internetowych, portali społecznościowych, list meilingowych i telewizji. W niektórych inicjatywach tj. Rajd Andrzejkowy, Kortowskie Zawody Autostopowe i Ogólnopolski Studencki Festiwal Podróży Kormorany biorą udział osoby z całej Polski. Działalność ta ma na celu promocję turystyki, podróżniczego stylu życia, integrację środowisk akademickich oraz promocję naszego regionu. Kiedyś członkowie klubu byli rozpoznawani dzięki niebieskim kapeluszom, które zawsze kojarzyły się z pozytywną atmosferą reprezentowaną przez żaków z Olsztyna. Obecnie klubowicze w pamiątkowych koszulkach z WAMY lub Festiwalu Kormorany są rozpoznawani na szlakach, w schroniskach i innych ogólnopolskich imprezach turystycznych. Współpraca ze studentami z innych miast umożliwia organizację wspólnych wyjazdów i imprez. Jest to doskonała forma promocji Warmii i Mazur, chętnie odwiedzanych przez bractwo studencką z innych miast¹⁷⁷.

Nie tylko Akademicki Klub Turystyczny wspiera promocję naszego regionu i edukację ekologiczną. Również inne agendy działające przy Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim w Olsztynie np. Akademicki Klub Płetwonurków Skorpena oraz Yacht Klub UWM skupiające pasjonatów sportów wodnych kładą duży nacisk na edukację swoich członków w zakresie właściwego zachowania w wodzie i na

¹⁷⁷ Duś A. D., Działalność Akademickiego Klubu Turystycznego w latach 1961-2005, Olsztyn 2005, s. 81-83.

brzegu¹⁷⁸. W statucie Yacht Klubu jako cele działalności między innymi obok wychowania młodzieży akademickiej w duchu kultury żeglarskiej oraz propagowania kultury fizycznej, rekreacji i aktywnych form wypoczynku znajduje się wspieranie edukacji, ekologii, ochrony zwierząt, dziedzictwa przyrodniczego, turystyki i krajoznawstwa oraz promocja i dbanie o dobre imię miasta Olsztyn, regionu i uniwersytetu¹⁷⁹. Z inicjatywy AKP Skorpena wiosną 2014 r. wystartowała akcja „Kortowo na sportowo”, której celem jest aktywizacja studentów poprzez wydarzenia organizowane przez różne agendy działające na Kortowie.

Organizacje turystyczne od lat skupiały w swoich szeregach wielu studentów i aktywistów działających na rzecz kształtowania pozytywnych postaw społecznych, wzrostu wiedzy, turystyki i krajoznawstwa. Wkład w edukację ekologiczną i promocję Warmii i Mazur osób które działają wolontarnie w ramach swojego wolnego czasu jest nieoceniony i zasługuje na wielką pochwałę. W pracy przedstawiono organizacje tj. Oddział Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego w Olsztynie, Akademicki Klub Turystyczny, Akademicki Klub Płetwonurków Skorpena i Yacht Klub UWM. Należy pamiętać, że są to tylko nieliczne przykłady organizacji tego typu, które na terenie naszego regionu włożyły wiele pracy i zaangażowania w działania na rzecz społeczeństwa i przyrody. Oby ich działalność przez kolejne lata służyła Warmii i Mazurom oraz promowała ten piękny region wszędzie tam gdzie dotrą ich członkowie.

Bibliografia

- Duś A. D., *Działalność Akademickiego Klubu Turystycznego w latach 1961-2005*, Olsztyn 2005.
- Dziemianowicz W., Szlachta J., *Konkurencyjność Warmii i Mazur – diagnoza problemowa*, Warszawa 2005.
- Kowalczyk, *Wskaźniki zrównoważonego rozwoju turystyki* [w:] *Człowiek i środowisko*, 35 (3-4) 2011.
- Jubileusz 50-lecia ART w Olsztynie*, Olsztyn 1999, t.1. 50 *Materiały II Studenckiego Sympozjum Ochrony Przyrody*, Olsztyn 1989.
- R. Rosa, *Edukacja ekologiczna a filozofia i edukacja do bezpieczeństwa* [w:] *Edukacja ekologiczna wobec wyzwań XXI wieku*, (red.) Fafińska M., Olsztyn 2001.
- Statut Yacht Klubu Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie*, Olsztyn 2013.
- Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2020*, Olsztyn 2005.
- Statut Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego*, <http://www.pttk.pl/>, dostęp online: 07.04.2014 r.

¹⁷⁸ <http://skorpena.olsztyn.pl/historia/>, dostęp online 13.04.2014 r.

¹⁷⁹ *Statut Yacht Klubu Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie*, Olsztyn 2013.

Warmia i Mazury przewodnik ilustrowany, (red.) Kuleszo M., Wojczulanis B., Olsztyn.

<http://www.gran.olsztyn.pl/historia.html>, dostęp online 07.04.2014 r.

http://laurencja.olsztyn.pl/?page_id=28, dostęp online 08.04.2014 r.

<http://www.mazury.pttk.pl/kola-i-kluby.html>, dostęp online 08.04.2014 r.

<http://skorpena.olsztyn.pl/historia/>, dostęp online 13.04.2014 r.

<http://www.tramp.olsztyn.pl/o-projekcie.html>, dostęp online 08.04.2014 r.

<http://turystykaodpowiedzialnie.pl/2012/04/zrownowazona-turystyka-czyli-co/>,
dostęp online 08.04.2014 r.

<http://www.przewodnik.olsztyn.pl/historia.html>, dostęp online 07.04.2014 r.

ANALIZA POTENCJAŁU PRODUKTU TURYSTYCZNEGO „KANAL AUGUSTOWSKI – SZLAK PAPIESKI”

ANALYSIS OF THE POTENTIAL OF TOURISM PRODUCT “AUGUSTOW CHANNEL – POPE’S ROUTE”

dr inż. Iwona M. Batyk

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Wydział Nauki o Żywności

Katedra Towaroznawstwa i Badań Żywności

Summary

“Augustow Channel – Pope’s Route” is a unique tourist product, not only thanks to the charm of the place in which it is located – Augustow Forest, but also thanks to the Pope John Paul II. Currently, this route is considered to be rather a spiritual experience than recreational leisure activity. Qualities of Pope’s Route strongly influence the development of pilgrimage tourism. Leitmotif, which plays an important role when visiting this place, is the possibility of crossing the Augustow Channel, same as Pope John Paul II did in 1999.

In 2009 “Augustow Channel – Pope’s Route” received a special award granted by the Polish Tourist Organisation - Gold Certificate Of Polish Tourist Organization, and became the Best Tourist Product in Poland.

The paper presents results of a study of the opinion of local people and tourists on the functioning of the tourism product “Augustow Channel - Pope’s Route” and its impact on the development of tourism in the region.

Keywords: “Augustow Channel – Pope’s route”, tourism product, promotion of the region, Warmia and Masuria

Wstęp

Kanał Augustowski powstał w latach 1823-1839 jako ogniwo okrężnej trasy wodnej łączącej Wisłę poprzez Niemen z Bałtykiem¹⁸⁰. Ta najdłuższa w Polsce sztuczna droga wodna ma długość 101,3 km (na terytorium Polski 80 km a Białorusi 21,3 km). Na ponad stukilometrowym odcinku wybudowano 18 śluz, z czego po polskiej stronie jest ich 14, po białoruskiej 3 oraz jedna śluza w pasie granicznym.

Kanał Augustowski jest zabytkiem budownictwa hydrologicznego. Należy do najdłuższych sztucznych dróg wodnych w Polsce i jest jednym z najciekawszych zabytków techniki, a jednocześnie dużą atrakcją turystyczną wykorzystywa-

¹⁸⁰ Batura W., *Augustów miasto królewskie*, Toruń 2003, s. 27.

ną obecnie głównie przez kajakarzy i statki żeglugi. To jedyne takie miejsce, gdzie granicę Unii Europejskiej można przekroczyć kajakiem, rowerem wodnym czy łódką. Trzeba mieć oczywiście przy sobie paszport oraz wykupić wizę. Po odprawie wpływa się już na Białoruś.

Odcinek Kanału o długości ok. 50 km przebiega przez jeden z największych kompleksów leśnych w Polsce – Puszcze Augustowską (odcinek puszczy o dużej liczbie rezerwatów florystycznych i faunistycznych). Pozostała część Kanału, poniżej jeziora Sajno, przebiega przez tereny podmokłych łąk i bagien Kotliny Biebrzańskiej. Największe znaczenie dla turystyki ma puszczański odcinek Kanału od połączenia z Czarną Hańczą do Augustowa. O wyjątkowości Kanału stanowi zachowanie zbliżonych do pierwotnych wymiarów konstrukcji śluz i innych budowli piętrzących. Od 1968 r. Kanał Augustowski jest chroniony prawem jako zabytkowy obiekt budownictwa wodnego, zabytek najwyższej rangi krajowej¹⁸¹.



Ryc. 1. Przebieg Kanału Augustowskiego.

Źródło: <http://wodniak.cba.pl/182>.

W czasach największego rozkwitu turystyki masowej w połowie lat 70-tych XX wieku korzystało w rejonie Augustowa z różnych jej form (pobyty stacjonarne,

¹⁸¹ <http://www.augustow.pl/128-ciekawe-miejsca/203-kanal-augustowski.html>, dostęp online 17.04.2014 r.

¹⁸² <http://wodniak.cba.pl/sluzzy2008/opis/muzeumkanalu.html>, dostęp online 21.02.2011 r.

okazjonalne, spływy, rajdy piesze) ok. 500 tys. osób rocznie¹⁸³. Różne czynniki wpływające na gospodarkę sektora turystycznego Polski sprawiły, że ilość osób przyjeżdżających do Augustowa spadała. Źródła kryzysu turystycznego w Polsce tkwią w systemie finansowym i braku kapitałów, braku odpowiedniego popytu, w nadwyżkach podaży, w wadliwej strukturze zatrudnienia w jednostkach wytwórczo – usługowych, w lukach cenowo-rynkowych, w systemie pracy i płacy, w lukach technologicznych, kadrowych, w pozostałościach starych struktur¹⁸⁴. Tendencję spadkową zahamowano dopiero po wizycie Ojca Świętego Jana Pawła II wprowadzeniem nowych ciekawych form i imprez.

Sukcesywnie zwiększa się liczba służowań na Kanale Augustowskim. Od roku 1996 do roku 2000 zanotowano wzrost liczby służowań o 3,1 tys. Widoczny spadek zainteresowania wystąpił w 2008 roku, o niespełna 0,6 tys. służowań w porównaniu z rokiem poprzednim (na podstawie danych od RZGW Warszawa – NW Augustów w ZZ Giżycko).

Kanał Augustowski kandydował do wpisania na Listę Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO. Został wpisany do rejestru zabytków nieruchomych, a od 2007 roku jest pomnikiem historii i podlega ochronie prawnej.

Obecnie Kanał wykorzystywany jest na potrzeby turystyki wodnej: spływów kajakowych, rejsów statkami żeglugi pasażerskiej, rejsów katamaranami, gondolami czy barkami.

Wpływ wizyty Ojca Świętego Jana Pawła II na rozwój turystyki na Kanale Augustowskim

Papież Polak znalazł sobie upodobanie w aktywnym spędzaniu czasu już w młodości. Jak twierdził uprawianie turystyki dla wypoczynku można połączyć z duszpasterstwem. Tak też czynił. Prawdziwie wypoczywał właśnie przez kontakt z przyrodą. Karol Wojtyła pływał po Kanale Augustowskim i rzece Czarnej Hańczy podczas wycieczki kajakowej w 1954 roku. Obecnie funkcjonuje umowny szlak papieski, który łączy właśnie te trasy którymi uczęszczał Papież. Tak więc spotkać się można z wieloma określeniami Szlaku Papieskiego, zarówno na Kanale Augustowskim, na Jeziorze Wigry oraz na Czarnej Hańczy.

Ojciec Święty Jan Paweł II, podczas wizyty w Polsce w 1999 r. na pokładzie statku Serwy odbył rejs po najpiękniejszych zakątkach rozległej Puszczy Augustowskiej. Pierwszym miejscem związanym z wizytą Papieża jest Ośrodek Wypoczynkowy Oficerski Yacht Club Pacyfik w Augustowie. Wydarzenie to upamiętnia pomnik „Fotel” umiejscowiony na hotelowej plaży. Następnie trasa szlaku papieskiego wiedzie przez śluzę Przewież i Swoboda do śluzę w miejscowości Górczy-

¹⁸³ Batura W., *Kanał Augustowski. Wspólne dziedzictwo i przyszłość*, Augustów 2005, s. 62.

¹⁸⁴ Kornak A. S., *Instrumenty zbytu i aktywnej sprzedaży* [w:] *Zarządzanie turystyką*, (red.) Kornak A. S., Warszawa 1999, s. 188.

ca. Podczas rejsu pasażerowie uczestniczą w śluzowaniu, a także zwiedzają Sanktuarium Maryjne w Studzienicznej, gdzie Jan Paweł II modlił się w Kaplicy na wyspie. Nad brzegiem jeziora Studzieniczne usytuowany jest pomnik Papieża ze słynnymi słowami „Byłem tu wiele razy, ale jako Papież po raz pierwszy i chyba ostatni”. Większość rejsów rozpoczyna się w Augustowie (w Porcie Żeglugi Augustowskiej lub na przystaniach gondoli i katamaranów). Możliwe jest też przepłynięcie trasy kajakiem. Wzdłuż wodnego „Szlaku Papieskiego” biegnie też szlak rowerowy.

Szlak Papieski na trasie Kanału Augustowskiego w 2009 roku uzyskał szczególne wyróżnienie przyznawane przez Polską Organizację Turystyczną – Złoty Certyfikat Polskiej Organizacji Turystycznej i został uznany za Najlepszy Produkt Turystyczny w Polsce. „Kanał Augustowski – Szlak Papieski” wraz z produktem turystycznym Szlak Zabytków Techniki Województwa Śląskiego (również nagrodzonym Złotym Certyfikatem) stał się myślą przewodnią i twarzą kampanii promocyjnej pod hasłem „Polska Podaj Dalej”. Pierwszą odsłoną kampanii były Międzynarodowe Targi Turystyczne TT Warsaw 2009 oraz Tour Salon 2009, podczas których odwiedzający mieli możliwość zapoznania się oraz wygrania oferty produktów certyfikowanych. Prezentacje produktów były multimedialne – aby interaktywnie trafiły do szerszego grona uczestników. Wydarzenia te zostały poprzedzone reklamą w 4 miastach Polski: w centrum Warszawy, Poznania, Gdańska oraz Krakowa.

„Szlak Papieski – Kanał Augustowski” w Konkursie Polskiej Organizacji Turystycznej na Najlepszy Produkt Turystyczny wygrał z takimi produktami jak: Inscenizacja Bitwy pod Grunwaldem, Oblężenie Malborka, Międzynarodowy Festiwal Teatralny MALTA i Tydzień Kultury Beskidzkiej. Konkurs na Najlepszy Produkt Turystyczny Polskiej Organizacji Turystycznej jest odpowiedzią na zachodzące cały czas zmiany w turystyce i coraz większy wzrost świadomości potrzeby podnoszenia atrakcyjności i konkurencyjności oferty turystycznej. Wprowadzenie w 2008 roku Złotego Certyfikatu dla produktu o najwyższej jakości było położeniem nacisku nie tylko na kreowanie produktu turystycznego przynoszącego korzyści turyście oraz przyczyniającego się do poszerzania i różnicowania oferty turystycznej, ale także na długofalową strategię działań i ciągłość oferty turystycznej.

Certyfikat Polskiej Organizacji Turystycznej to nagroda dla wyjątkowych i atrakcyjnych Produktów Turystycznych w Polsce. Certyfikat jest nadawany tylko nowatorskim i przyjaznym turystom miejscom, obiektom, imprezom oraz przedsięwzięciom realizowanym na poziomie regionalnym i lokalnym. Konkurs tworzy pewnego rodzaju rywalizację, która jest rozumiana jako pozytywna konkurencja w celu podnoszenia jakości produktów turystycznych w regionie.

Wszystkie certyfikowane produkty zostają objęte programem promocyjnym Polskiej Organizacji Turystycznej. Z kolei zdobywca Złotego Certyfikatu – pro-

gramem specjalnym, którym jest sfinansowana przez Polską Organizację Turystyczną profesjonalna kampania promocyjna.

„Szlak Papieski – Kanał Augustowski” przyczynił się niewątpliwie do rozwoju ruchu pielgrzymkowego na jego obszarze. Miejsca odwiedzane przez Jana Pawła II wytyczyły nowe szlaki turystyki pielgrzymkowej¹⁸⁵. Powstaje jednak pytanie, czy w ogóle możliwa jest podróż wyłącznie religijna. Nie ma przecież na całej trasie wędrówki tylko przestrzeni sakralnej. Pielgrzymi – oprócz modlenia się – obserwują krajobraz, odwiedzają kościoły i kaplice, oglądają mijane zabytkowe obiekty¹⁸⁶. Zatem nie tylko pielgrzymują, ale przy tym również spełniają inne potrzeby związane z rekreacją. Rejsy organizowane w głównej mierze przez Żeglugę Augustowską są rejsami wycieczkowymi, ale niejednokrotnie osoby uczestniczące w zwiedzaniu tej trasy nadają jej charakter pielgrzymkowy. Kościoł to tylko „budynek”, a obrządek kościelny nie ma znaczenia dla wiary człowieka, ponieważ „Bóg jest wszędzie” i „można modlić się wszędzie”¹⁸⁷. Dlatego turystyka religijna i pielgrzymkowa stawia nowe perspektywy i szanse rozwojowe dla obiektów oraz oferty turystycznej Augustowa.

Turystyka typowo krajoznawcza i wypoczynkowa ma największą intensywność w sezonie letnim (lipiec i sierpień), kiedy to w głównej mierze turyści indywidualni korzystają z usług przewozowych statkami. Natomiast turystyka religijna i pielgrzymkowa dominuje w pozostałych miesiącach obsługi ruchu turystycznego: kwiecień, maj, czerwiec, wrzesień oraz październik. W związku z beatyfikacją Jana Pawła II w 2011 roku, znacząco wzrosła popularność Augustowskiego Szlaku Papieskiego. W związku z kanonizacją Jana Pawła II, która nastąpiła 27 kwietnia 2014 roku, spodziewać się można ponownego wzrostu zainteresowania wyjątkowym produktem turystycznym jakim jest „Szlak Papieski – Kanał Augustowski”. Zastanawiając się nad istotą produktu turystycznego, powstaje pytanie czy ma on jakikolwiek wpływ na rozwój przestrzeni turystycznej. Analizując powyższą problematykę widoczny jest wzrost atrakcyjności świadczeń w zakresie funkcjonowania produktu turystycznego.

Obecnie perspektyw na zwiedzanie Szlaku Papieskiego jest wiele. Podróż można odbyć nie tylko statkiem, ale również katamaranami, gondolami, kajakami czy też kanu. Kto zaś woli łąd, może wybrać się trasami usytuowanymi wzdłuż Kanału, szlakiem pieszym, rowerowym i konnym. Jeśli podróżni preferują wyprawy grupowe, okoliczne biura podróży, organizatorzy i producenci usług turystycznych chętnie organizują takiego rodzaju wyprawy.

¹⁸⁵ Dołowy A., Lewandowska A., Meyer B., *Rodzaje ruchu turystycznego i formy jego obsługi* [w:] *Obsługa ruchu turystycznego*, (red.) Meyer B., Warszawa 2006, s. 48.

¹⁸⁶ Kaczmarek J., Stasiak A., Włodarczyk B., *Produkt turystyczny*, Warszawa 2005, s. 23.

¹⁸⁷ Biernat T., *Spoleczno-Kulturowe uwarunkowania światopoglądu młodzieży w okresie transformacji*, Toruń 2006, s. 236.

Cel, zakres i metodyka badań

Do określenia wpływu produktu turystycznego, jakim jest „Kanał Augustowski – Szlak Papieski” na kształtowanie się turystyki w regionie posłużyły dane z badań ankietowych, zrealizowanych przy pomocy kwestionariusza ankietowego. Ankieta została przeprowadzona wśród 100 zróżnicowanych wiekowo mieszkańców Augustowa oraz turystów z kraju i z zagranicy. Pytania zostały sformułowane tak, aby móc sprecyzować zarówno sferę ekonomiczną analizowanego Szlaku Papieskiego, jak i motywy wyboru badanego społeczeństwa odnośnie tego produktu. Badania miały również na celu: zbadanie udziału w zwiedzaniu Szlaku Papieskiego, wpływ szlaku na rozwój turystyki pielgrzymkowej, ocenę dostępności Szlaku Papieskiego, zweryfikowanie przyływu turystów, poznanie poziomu wiedzy na temat uzyskanej nagrody od POT, a tym samym ocenę skuteczności promocji Szlaku, ocenę atrakcyjności Szlaku Papieskiego, wskazanie barier w funkcjonowaniu szlaku.

Analiza wyników badań

Charakterystykę stu zróżnicowanych względem cech demograficznych respondentów przedstawiono w tabeli 1.

Tabela. 1. Charakterystyka respondentów.

Lp.	Cecha	Odsetek respondentów biorących udział w badaniach			
		kobieta	mężczyzna		
1.	Płeć	58%	42%		
		do 20 lat	21-35 lat	36-49 lat	> 50 lat
2.	Wiek	17%	42%	23%	18%
		woj. podlaskie	inny region Polski	inny kraj	
3.	Miejsce zamieszkania	78%	19%	3%	

Źródło: Opracowanie własne.

Większość ankietowanych (65%) nie brała udziału w zwiedzaniu Szlaku Papieskiego, natomiast zaledwie 35% uczestniczyło w zwiedzaniu szlaku. Wśród osób, które nie znają Szlaku Papieskiego, zdecydowaną przewagę stanowią mieszkańcy Augustowa. Jednocześnie, stwierdzili oni, że wolny czas wolą poświęcać na zwiedzanie dalszych okolic, a Kanał Augustowski nie stanowi dla nich atrakcji. Zależności statystyczne wskazują, że największa grupa ankietowanych biorących udział w zwiedzaniu szlaku deklarowała wiek powyżej 50 lat.

Na trasie szlaku papieskiego powstały pomniki papieskie, upamiętniające wizytę Ojca Świętego Jana Pawła II na terenach województwa podlaskiego. Widoczny w sezonie letnim wzrost liczby turystów wskazuje na duże

zainteresowanie miejscami kojarzonymi z Papieżem. Osoby uczestniczące w zwiedzaniu Szlaku wskazały na skrajnie różne motywy, wśród których znajdują się: modlitwa i ciekawość.

Zdecydowana większość respondentów (90%) uznała, iż powstanie produktu turystycznego „Kanał Augustowski – Szlak Papieski” ma wpływ na rozwój turystyki pielgrzymkowej na okolicznych terenach. Przeciwnie zdanie posiada 10% ankietowanych. Według nich Szlak Papieski nie wpływa na wzrost ruchu pielgrzymkowego.

Tabela. 2. Ocena dostępności do Szlaku Papieskiego.

	wystarczająca	niewystarczająca	nie mam zdania
Dostępność do Szlaku Papieskiego	34%	22%	44%

Źródło: Opracowanie własne.

Niewystarczająca dostępność dotyczy nie tylko Szlaku Papieskiego, lecz również i pozostałych tras turystycznych. Ankietowani zwracali uwagę na brak informacji o szlakach, które byłyby dostępne dla turysty przebywającego w różnych miejscach w regionie. Powstały produkt turystyczny „Kanał Augustowski – Szlak Papieski” z pewnością jest obecnie jedną z głównych atrakcji regionu i należy podejmować większe starania w celu jego promocji.

Opinie respondentów na temat wzrostu liczby turystów uczestniczących w zwiedzaniu Szlaku Papieskiego były podzielone (tab. 3).

Tabela. 3. Wzrost liczby turystów uczestniczących w zwiedzaniu Szlaku Papieskiego.

	znaczne	nieznaczne	brak różnicy
Zwiększenie liczby turystów	32%	24%	44%

Źródło: Opracowanie własne.

Na przestrzeni ostatnich 3 lat obserwowany jest wzrost zainteresowania turystów atrakcją, jaką jest Szlak Papieski i powstałe na jego trasie obiekty. Większość mieszkańców regionu nie zdaje sobie sprawy z faktu, iż właśnie Szlak Papieski jest powodem, dla którego Kanał Augustowski stał się atrakcyjną destynacją wypoczynkową. Niestety motywy turystów są mało znane dla miejscowej ludności. Potwierdzeniem tego są wyniki badań wskazujące, iż jedynie 24% respondentów wiedziało, że Szlak Papieski został uznany przez Polską Organizację Turystyczną za Najlepszy Produkt Turystyczny w Polsce. Aż 60% nie słyszało o żadnej nagrodzie jaką uzyskał „Kanał Augustowski – Szlak Papieski”. Przyczyna bardzo małej wiedzy na ten temat może wynikać ze zdecydowanie małej ilości informacji, jakie docierają do miejscowej ludności. Złoty Certyfikat Polskiej Organizacji Turystycznej powinien być bardzo skutecznym narzędziem

w promocji nie tylko Szlaku Papieskiego, ale całego regionu związanego z tym miejscem. Certyfikat ten świadczy o unikalności miejsca oraz jest przyznawany produktom o wysokim poziomie usług. Jest on jednocześnie wyróżnieniem i najlepszą reklamą.

Atrakcyjność decyduje o tym, czy dany produkt wyróżni się na rynku oraz zyska sobie sympatię nie tylko wśród turystów, ale również wśród miejscowej ludności. Uzyskane wyniki badań wskazały, iż elementami świadczącymi o atrakcyjności Szlaku Papieskiego są:

- walory przyrodnicze Puszczy Augustowskiej – 30% odpowiedzi respondentów
- możliwość wzięcia udziału w rejsie po Szlaku Papieskim – 60%.

Połączenie powyższych atrakcji stało się najważniejszymi atutami powstałej trasy turystycznej. Dla 10% badanych Szlak Papieski nie stanowi żadnej atrakcji turystycznej. Takiej odpowiedzi udzielały osoby, które nigdy nie odwiedziły Szlaku Papieskiego. Wynikać to może z braku zainteresowania takiego rodzaju produktem turystycznym.

Wyniki badań dotyczące odczuć związanych ze Szlakiem Papieskim przedstawiają się następująco: dla 46% badanych Szlak przywodził na myśl uczucia religijne. Dla osób głęboko przeżywających religię, trasa którą przebył Jan Paweł II w czerwcu 1999 roku stała się trasą religijną. Szlak Papieski dla 34% był miejscem refleksji, zaś dla 8% był kojarzony z pozytywnymi emocjami, jakie związane są z Papierzem Janem Pawłem II. Dla 11% respondentów „Kanał Augustowski – Szlak Papieski” nie wiązał się z żadnymi uczuciami.

Tabela. 4. Bariery rozwoju produktu turystycznego „Kanał Augustowski – Szlak Papieski”.

Lp.	Rodzaje barier	Odsetek udzielonych odpowiedzi
1.	Mała dostępność komunikacyjna	58 %
2.	Niewystarczająca infrastruktura turystyczna	17 %
3.	Słaba promocja	13 %
4.	Wysokie ceny usług	6 %
5.	Trudno powiedzieć	4 %
6.	Nie ma barier	2 %

Źródło: Opracowanie własne.

Za największą barierę respondenci uznali małą dostępność komunikacyjną (58%). Dostępność komunikacyjna jest jednym z najbardziej istotnych czynników wpływających na atrakcyjność turystyczną. Augustów stanowi ważny węzeł komunikacyjny w województwie podlaskim, jednakże tu istnieje słaba sieć połączeń kolejowych i autobusowych, z których mogliby korzystać turyści nie dysponujący własnym środkiem transportu. Odczuwalny jest brak miejsc parkingowych na terenach szczególnie atrakcyjnych turystycznie oraz z powodu położenia na

trasie tranzytowej, istnieje duże natężenie ruchu samochodów ciężarowych, co spowalnia całą komunikację drogową i stanowi duże niebezpieczeństwo dla ruchu pieszych.

Dla 17% osób najistotniejszym czynnikiem ograniczającym była niewystarczająca infrastruktura turystyczna. Baza noclegowa i gastronomiczna w obszarze recepcji Szlaku Papieskiego jest wygodna dla kieszeni każdego turysty i wczasowicza. Jednak sezonowość sprawia, że w okresie największego ruchu turystycznego, następuje przekroczenie pojemności turystycznej i brakuje możliwości rezerwacji miejsc noclegowych na terenie Augustowa.

Szlak Papieski posiada atrakcje jakimi są walory naturalne oraz elementy zabytkowe. Jednakże ankietowani zwracali uwagę na brak imprez turystycznych, które zapełniłyby czas wolny i dałyby możliwość rozrywki, wypoczynku i zabawy dla turystów.

Za jedną z barier rozwoju Szlaku Papieskiego badani uznali niewystarczającą promocję produktu (13%). Istnieją większe oczekiwania dotyczące lepszej i efektywniejszej kampanii promocyjnej, nie tylko w formie broszur i ulotek, które i tak nie wszędzie są dostępne. Odpowiednia promocja ułatwiłaby zapoznanie się z produktem turystycznym oraz zachęciła większe grono odbiorców do przyjazdu. Przemysłana kampania promocyjna może okazać się przysłowiowym napędem dla efektywnego wykreowania produktu. Jeśli tak przeprowadzona promocja przyczyni się do zwiększenia uczestnictwa w turystyce – możemy uznać ją za sukces. Jedyne 6% respondentów zwróciło uwagę na wysokie ceny usług. Sezonowość sprawia, że podnoszone są ceny w okresie największego zainteresowania na rynku turystycznym. Jedyne 2% badanych nie zauważało żadnych barier rozwoju produktu „Kanał Augustowski – Szlak Papieski”, natomiast 4% nie miało na ten temat zdania.

Wnioski

Na podstawie uzyskanych wyników badań można stwierdzić, iż:

- Produkt turystyczny, jakim jest „Kanał Augustowski – Szlak Papieski” utożsamiany jest z Ojcem Świętym Janem Pawłem II. Niestety jest on zdecydowanie bardziej atrakcyjny dla odwiedzających region turystów niż dla społeczności lokalnej.
- Powstanie produktu „Kanał Augustowski – Szlak Papieski” znacząco przyczyniło się do rozwoju turystyki pielgrzymkowej na jego obszarze.
- Należy poprawić dostępność do Szlaku Papieskiego, poprzez zwiększenie dostępności komunikacyjnej.
- Wiedza na temat uznania „Kanału Augustowskiego – Szlaku Papieskiego” za Najlepszy Produkt Turystyczny w Polsce i uzyskanie Złotego Certyfikatu jest znikoma, a co za tym idzie działania związane z promocją Szlaku nie są skuteczne, zwłaszcza w odniesieniu do miejscowej ludności.

- Poprzez zwiększenie dostępności do infrastruktury turystycznej, a co za tym idzie poprawę warunków wypoczynku, nastąpi wzrost zainteresowania turystycznego, co w konsekwencji wpłynie na możliwość osiągnięcia większych dochodów z działalności turystycznej.

Należy dołożyć wszelkich starań, aby Najlepszy Produkt Turystyczny w Polsce „Kanał Augustowski – Szlak Papieski” na stałe wpisywał się na listę miejsc, które z pewnością należy zobaczyć. Walory przyrodnicze oraz klimat, towarzyszące temu miejscu muszą być stawiane na pierwszym miejscu we wszystkich kampaniach informacyjnych. Promocja opierająca się na tych elementach może przyczynić się do pozyskania przez ten produkt turystyczny w Polsce wielu odbiorców oraz znacząco wpłynąć na rozwój sektora turystycznego w regionie. W tym celu warto rozwijać turystykę pielgrzymkową, która w ostatnich latach przeżywa renesans. Produkt ten ma potencjał rozwoju nie tylko we wspomnianym sektorze pielgrzymkowym, ale jest też szansą na stworzenie wyjątkowego wizerunku turystycznego o niezwykle silnej tożsamości.

Bibliografia

- Batura W., *Augustów miasto królewskie*, Toruń 2003.
- Batura W., *Kanał Augustowski - wspólne dziedzictwo i przyszłość*, Zarząd Powiatu w Augustowie, Augustów 2005.
- Biernat T., *Społeczno-kulturowe uwarunkowania światopoglądu młodzieży w okresie transformacji*, Toruń 2006.
- Dołowy A., Lewandowska A., Meyer B., *Rodzaje ruchu turystycznego i formy jego obsługi* [w:] *Obsługa ruchu turystycznego*, (red.) Meyer B., Warszawa 2006.
- Kaczmarek J., Stasiak A., Włodarczyk B., *Produkt turystyczny*, Warszawa 2005.
- Kornak A. S., *Instrumenty zbytu i aktywnej sprzedaży* [w:] *Zarządzanie turystyką*, (red.) Kornak A. S., Warszawa 1999.
- <http://wodniak.cba.pl/sluzzy2008/opis/muzeumkanalu.html>, dostęp online 21.02.2011 r.
- <http://www.augustow.pl/128-ciekawe-miejsca/203-kanal-augustowski.html>, dostęp online 17.04.2014 r.

„TURYSTYKA NOWEJ GENERACJI” – INNOWACYNE ODKRYWANIE LOKALNEGO DZIEDZICTWA

“TOURISM OF NEW GENERATION” – THE INNOVATIVE DISCOVERY OF LOCAL HERITAGE

dr inż. Iwona Połucha

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Wydział Kształtowania Środowiska i Rolnictwa
Katedra Architektury Krajobrazu i Agroturystyki

Summary

Modern tourist, being a digital native, is searching for new experiences and emotions, expects interaction, engagement and possibilities of rivalry. Virtual space is used for communication and the development of knowledge and interests. More and more often it is also an area for exchanging ideas and shaping opinions on possible ways of spending leisure time. The contemporary tourism, perceived as “tourism of players” or “tourism of explorers”, may use elements of the game to promote historical, cultural and natural heritage of visited areas. Thanks to the mobile devices with internet access and social media, the interactive and creative ways of visiting touristic regions became very popular. In Warmia and Mazury, there are still untapped possibilities to implement new methods of tourist activation.

Keywords: heritage, innovation, outdoor games, questing, visiting

Wprowadzenie

Poznanie dziedzictwa historycznego, przyrodniczego i kulturowego jest nieodzownym elementem budowania tożsamości regionalnej. Sposób ich odkrywania musi jednak uwzględniać zmiany, jakim ulega wiele dziedzin życia w wyniku powszechnej cyfryzacji. Internet stanowi najważniejszą innowację ostatniego stulecia, a współczesne pokolenie już nie potrafi bez niego funkcjonować.

W erze popularyzacji technologii cyfrowych radykalnie zmienił się sposób myślenia nowej generacji. Jej przedstawiciele na co dzień wykorzystują komputery, cyfrowe odtwarzacze muzyczne, kamery wideo, telefony komórkowe, tablety itp. Nieodłączną częścią ich życia są gry komputerowe, internet, e-mail i komunikatory. Schematy myślenia i przetwarzania informacji przez dzisiejszych nastolatków różnią się od wcześniejszego pokolenia reprezentowanego przez ich rodziców. Urodzeni w cyfrowym świecie stają się *digital natives*, czyli „cyfrowymi tubylcami”, którzy zamiast tekstu preferują grafikę i przywykli do szybkiego, wielową-

kowego przetwarzania informacji. Współczesne pokolenie funkcjonuje w ogólnoswiatowej sieci komputerowej¹⁸⁸.

Turystyka w nowym wymiarze musi dostarczać interaktywnej rozrywki, wzbudzać pozytywne emocje, dostarczać wiedzy i zachęcać do aktywnego uczestnictwa. Idea współczesnego wypoczynku jest definiowana jako zasada „4xE” (*entertainment* – rozrywka, *excitement* – ekscytacja lub *emotion* – emocje, *education* – edukacja, *engagement* – zaangażowanie). Z uwagi na potrzeby „pokolenia sieci” ofertę spędzania czasu wolnego dostosowuje się do mechanizmów gier dostępnych w przestrzeni wirtualnej¹⁸⁹.

Badania Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego w 12 warszawskich szkołach wskazują, że aż 89% uczniów, a także nauczycieli spośród 5 tys. respondentów, okazjonalnie korzysta z gier komputerowych, a 32% z nich jest wręcz uzależniona od określonej gry. Połowa z nich codziennie sprawdza swoją pozycję w rankingu grających¹⁹⁰.

Integracja turystyki z przestrzenią wirtualną

Współczesna turystyka poszukuje możliwości porozumienia z „cyfrowym” pokoleniem i wykorzystania „sieciowego” schematu myślenia. Tradycyjne formy zwiedzania i nauczania są urozmaicane elementami bazującymi na interakcji. Pobieranie danych czy muzyki, przesyłanie wiadomości, wymiana poglądów na portalach to zachowania, które można umiejętnie wykorzystać do pogłębiania wiedzy. Wyzwaniem staje się „nauka w grze”.

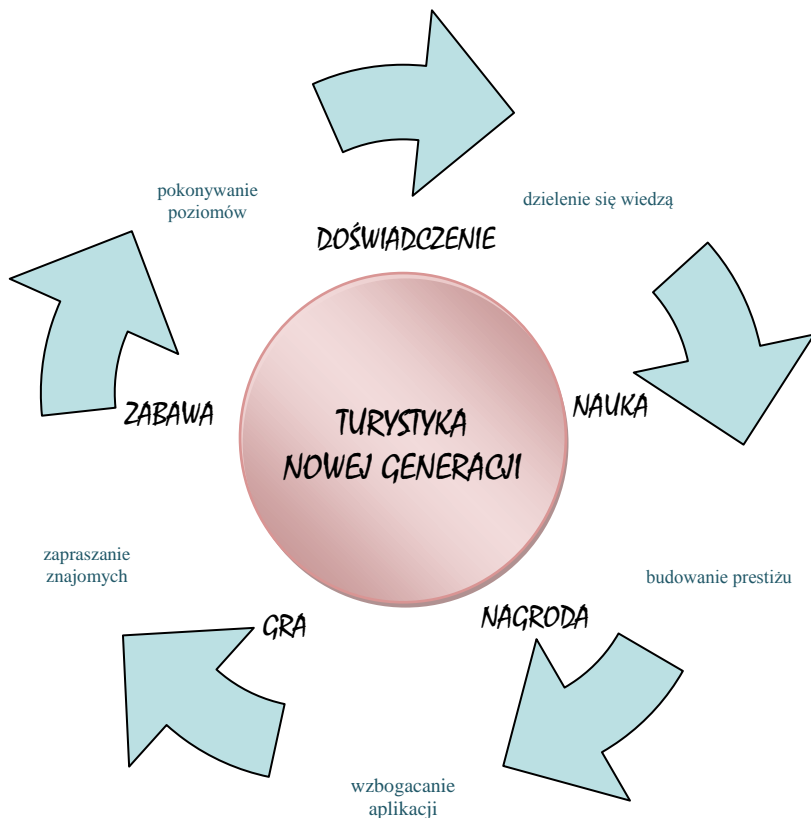
Turystyka jest już ważną częścią „wszechobecnej sieci”. Coraz częściej postrzega się ją jako pole gry. Musi zmierzać do wykorzystania osiągnięć nowych technologii cyfrowych i narzędzi fascynujących współczesne pokolenie. W związku z tym w zwiedzanie atrakcyjnych pod względem turystycznym miejsc włącza się urządzenia multimedialne. W celu zainteresowania nowej generacji turystów odkrywaniem lokalnego dziedzictwa należy poszukiwać form aktywności, które pozwalają kontynuować działania podejmowane w sieci. Muszą one dostarczać natychmiastowej satysfakcji oraz umożliwiać gratyfikację i zdobywanie nagród. Współcześni turyści wolą gry od „sztywnego zwiedzania”. Chętnie uczą się nowych rzeczy, jeśli sposób przekazywania treści współgra z ich sposobem myślenia przez pryzmat technologii cyfrowych i możliwości urządzeń mobilnych. Atrakcyjne staje się zwiedzanie z telefonem komórkowym w kieszeni, rozwiązywanie łamigłówek z elementami rywalizacji czy czynny udział w improwizowanych wydarzeniach, których ewaluacja odbywa się w sieci. Turystyka staje się obszarem glo-

¹⁸⁸ Prensky M. *On the Horizon*, MCB University Press, Vol. 9 No. 5, October 2001.

¹⁸⁹ *Tourism 2020 Vision* – WTO, Warcholik i Leja 2012.

¹⁹⁰ Kachniewska M. *Play Tourism – czyli aplikacja, której jeszcze nie ma*. Cz. II, 2014, <http://travelmarketing.pl/play-tourism-czyli-aplikacja-ktorej-jeszcze-nie-ma-cz-ii>, dostęp online 14.04.2014 r.

balnej interakcji pomiędzy jej uczestnikami a otoczeniem przyrodniczym, kulturalnym, społecznym i technicznym (ryc. 1).



Ryc. 1. Turystyka w świetle schematu myślenia nowej generacji turystów.

Źródło: Opracowanie własne.

Innowacje w poznawaniu lokalnego dziedzictwa

W dobie postępującej globalizacji i migracji kulturowej coraz większego znaczenia nabiera potrzeba chronienia „małych ojczyzn”. Poszukiwanie tożsamości regionalnej mobilizuje do odkrywania atrakcyjnych elementów krajobrazu, osobliwości flory i fauny, interesujących historii, zapomnianych legend, gwary, tradycji i obyczajów. Odnalezienie tych „skarbów” jest możliwe w ramach interaktywnych i kreatywnych form zwiedzania. Do aktywnego uczestnictwa w poznawaniu walorów turystycznych zachęcają turystów elementy gry i rywalizacji, co w połączeniu określa się jako grywalizacja lub gryfikacja, gamifikacja (ang. *gamification*).

W tym celu stosuje się techniki znane z gier fabularnych i komputerowych, które służą do modyfikowania zachowań ludzi w sytuacjach nie będących grami, w celu zwiększenia ich zaangażowania. Rywalizacja w ramach gry, wykonywanie konkretnych zadań, zdobywanie odznak czy budowanie strategii to działania, w które chętnie angażują się turyści¹⁹¹.

Do niekonwencjonalnych narzędzi aktywizacji i edukowania turystów, dzięki pomysłowości i zaangażowaniu lokalnej społeczności, należą przede wszystkim:

- *outdoor games*, czyli gry terenowe – wywodzą się z gier ulicznych i skautingu, obecnie rozwijane głównie jako gra miejska (*urban game*) lub turystyczna (w tym edukacyjna), w których dzięki zbudowaniu fabuły, turyści są angażowani w zwiedzanie obiektów i uczestniczenie w wydarzeniach w otwartej przestrzeni w roli graczy;
- *questing* – zwany turystyką z zagadkami oznacza poszukiwanie i odkrywanie atrakcji turystycznych jako lokalnego dziedzictwa poza oznakowanymi szlakami na podstawie wskazówek i wierszowanych zagadek, prekursorem tej formy zwiedzania, rozwijanej od 1995 r. w Vermont w Stanach Zjednoczonych, był Steve Glazer;
- *puzzlehunt* – gra logiczna w terenie definiowana jako „polowanie” powiązane z rozwiązywaniem pojedynczych lub grup zagadek (*metapuzzle*) w celu odnalezienia skarbu (monety, fragmentu meteorytu itp.);
- *letterboxing* – rozrywka zainicjowana w Anglii w 1854 r., polega na dotarciu, za pomocą opisów i kompasu, do skrzynek z pieczętkami ukrytych w atrakcyjnych miejscach (np. w parkach, w otoczeniu zabytków);
- *geocaching* – popularna gra rozwijana od 2000 r. przez użytkowników odbiorników GPS, zachęcająca do odwiedzania i poznawania różnych miejsc poprzez poszukiwanie tzw. skrytek (ang. *geocache*) z upominkami na wymianę, do ich zlokalizowania niezbędne jest posiadanie współrzędnych geograficznych udostępnianych w Internecie;
- *storytelling* – jest umiejętnością komunikowania się polegającą na przekazywaniu historii i legend w sposób angażujący emocjonalnie, wciągający słuchacza w dialog, trwale zapadający w pamięć;
- *happening i performance* – wydarzenie o charakterze artystycznym z logiczną narracją (*happennig*) lub sytuacja artystyczna z udziałem performerera

¹⁹¹ Grywalizacja buduje zaangażowanie, Wiadomości turystyczne nr 5/2014.

(*performance*), które aktywizują publiczność dzięki zastosowaniu elementów wywodzących się z plastyki, teatru, muzyki, specyfiki miejsca itp.;

- *RPG (Role Playing Games)* – gra fabularna bazująca na narracji, nazywana „grą wyobraźni”, w której gracze wcielają się w role bohaterów fikcyjnych zdarzeń;
- *LARP (Live Role Playing Games)* – gra fabularna „na żywo”, podczas której gracze odgrywają role postaci i wspólnie tworzą opowieść, podobnie jak teatrze improwizowanym, posługując się kostiumami oraz rekwizytami.

Każda z wdrażanych obecnie form aktywności turystycznych „prowokuje” uczestników do pogłębiania wiedzy na temat odwiedzanych miejsc. Zapis angielskojęzycznych nazw tych działań wiąże się z globalnym zastosowaniem Internetu, dzięki któremu zadomowiły się one w różnych krajach i są powszechnie stosowane w oryginalnym brzmieniu.

W kreowaniu innowacyjnych form aktywizacji turystycznej ogromną rolę pełnią lokalni animatorzy, np. w grach terenowych czy wydarzeniach typu RPG. Dzięki ich pomysłowości są realizowane zasadnicze funkcje animacji czasu wolnego, jak: rozrywka pozwalająca na odreagowanie codziennego stresu (funkcja relaksacyjna), nawiązanie nowych znajomości (funkcja integracyjna), aktywny wypoczynek z możliwością zdobywania nagród (funkcja motywacyjna) oraz sprawdzenia samego siebie w nowej sytuacji (funkcja progresywna). Powszechnie realizowanymi usługami urozmaicającymi wypoczynek w obiektach hotelarskich są m.in. zajęcia sportowe, teatralne, plastyczne¹⁹². Współcześnie rozumiana animacja zachęca do kreatywności i umożliwia interaktywne poznawanie odwiedzanego miejsca, lokalnej społeczności, kultury czy tradycji. Atrakcyjność tego rodzaju działań animacyjnych wynika z zastosowania elementów narracji, elementów teatru improwizowanego oraz całej gamy mechanizmów gier komputerowych przeniesionych do rzeczywistości.

Aplikacja przestrzeni na potrzeby turystyki

Nowoczesne techniki odkrywania lokalnego dziedzictwa są swoistą formą zaadoptowania przestrzeni na cele turystyczne. „Oprogramowanie” przestrzeni do prowadzenia gier terenowych na wzór przestrzeni wirtualnej staje się wyrazistym trendem w kreowaniu turystyki. Celem zachęcenia „pokolenia graczy” do aktywności turystycznej zwiedzane obszary są wyposażane w specyficzny rodzaj aplikacji na wzór gier dostępnych w urządzeniu mobilnym. Aplikacja w ogólnym ujęciu oznacza oprogramowanie działające na urządzeniach przenośnych, jak telefony

¹⁹² Bączek J. B., *Animacja czasu wolnego w turystyce. Praktyczny podręcznik dla animatora*, Warszawa 2009.

komórkowe, smartfony, palmtopy, tablety. Do pisania aplikacji mobilnych stosuje się różnorodne platformy i języki oprogramowania. Jednym z rodzajów oprogramowania komputerowego przeznaczonego do rozrywki interaktywnej bądź celów edukacyjnych i wymagającego od użytkownika (gracza) rozwiązywania zadań logicznych lub zręcznościowych, jest gra komputerowa. Oprogramowaniem przestrzeni jest natomiast gra terenowa, tocząca się w realnym otoczeniu.

Przeniesienie idei gry komputerowej do turystyki, czyli tworzenie aplikacji turystycznych do zastosowania w przestrzeni, jest odpowiedzią na potrzeby jej użytkowników. Językiem takiego oprogramowania są sekwencje zadań, w tym zagadek, rebusów, łamigłówek, które pozwalają wzbudzić zainteresowanie współczesnych turystów. Warto zwrócić uwagę, że przenoszenie elementów gier komputerowych jest swoistym „zataczaniem koła”. Gry komputerowe wywodzą się bowiem z różnych dyscyplin sportowych oraz gier planszowych i fabularnych. Podejmowane współcześnie działania polegające na wprowadzeniu do turystyki elementów gier komputerowych jest powrotem do podstaw, które dały początek grom w cyberprzestrzeni. Niezależnie od ścieżki, która prowadzi do podniesienia atrakcyjności współczesnej turystyki, istotny jest zamierzony rezultat w postaci zaangażowania turystów. Przyszłość gier w przestrzeni to tzw. *reality game* czy też *real-space game*, w których pomimo stosowania zasad typowych dla gier komputerowych, odzyskuje się kontakt z rzeczywistością dzięki konieczności wyjścia na zewnątrz i udziałowi autentycznych uczestników. Współczesna turystyka coraz częściej jest utożsamiana z:

- *adventure tourism*, poszukiwanie przygody w celu zdobywania wiedzy;
- *active tourism*, aktywność sportowa respektująca lokalne dziedzictwo;
- *playing tourism*, twórcza improwizacja w rzeczywistym otoczeniu;
- *e-tourism*, potęgowanie emocji poprzez wykorzystanie Internetu.

Aktualnie najważniejsze wydaje się stworzenie takiego produktu turystycznego, który pozwoli zdobywać wiedzę o obiektach i walorach turystycznych zgodnie z zainteresowaniami „pokolenia graczy”. Oprogramowanie wciągające turystów w grę musi umożliwić, oprócz emocjonującej i twórczej rozrywki, także wymianę poglądów, pokazanie osiągnięć, udokumentowanie pokonania kolejnego poziomu. W sieci istnieje możliwość współtworzenia produktu poprzez publikowanie fotografii czy zamieszczanie filmów z eksplorowanych miejsc. Nieuniknione wydaje się zmierzanie turystyki w kierunku aktywności postrzeganej przez pryzmat kolejnych poziomów gry i rankingów oraz wirtualnej wymiany doświadczeń.

Metodyczne aspekty tworzenia narzędzi aktywizacji turystycznej

Gra edukacyjna w otwartej przestrzeni jest atrakcyjną metodą przekazywania wiedzy w myśl zasady „nauka poprzez zabawę”. Pozwala na dostosowanie tematyki do walorów miejsca, które staje się planszą do gry. Elementami tej plan-

szy są realne obiekty znajdujące się w otwartej przestrzeni, w której przemieszczają się gracze. W rezultacie uczestnicy gry odkrywają lokalne dziedzictwo, zarówno miast, jak i obszarów wiejskich.

Fabula gry jest tym elementem, który nadaje sens działaniom podejmowanym przez wspólnotę graczy. Współgra ona z trendem nazywanym *storytelling* (snucie opowieści). Przestrzeń turystyczna w wymiarze wirtualnym, w tym historyczna i literacka, oferuje różnorodne atrakcje i jest wykorzystywana do organizacji wydarzeń i kreowania nowych tras, co może stanowić osnowę dla gry. Podstawą konstrukcji fabuły jest tzw. układ celów częściowych, które są sposobem na wyznaczenie graczowi „drogi przez grę”. Zaangażowanie warto budować na zasadzie „3xF” (*fun* - zabawa, *friends* - znajomi, *feedback* – opinia, informacja zwrotna), której wdrożenie pozwala wzbudzić zainteresowanie grą i rozpropagować ją głównie poprzez Internet, a także zmotywować jej uczestników do doskonalenia i sprawdzania wiedzy¹⁹³.

- Wytyczne do zorganizowania gry edukacyjnej
- określenie celu gry – uwzględnienie elementów rywalizacji, integracji i edukacji z zachowaniem ustalonych proporcji pomiędzy tymi elementami;
 - sprecyzowanie grupy docelowej – rodzaj i liczebność grupy, zróżnicowanie wiekowe uczestników, podział na zespoły;
 - nakreślenie planszy do gry – określenie lokalizacji i zakresu przestrzennego;
 - wybór fabuły gry i opis jej bohaterów – sprecyzowanie motywu przewodniego dostosowanego do zainteresowań graczy (np. fabuła książki lub filmu, legenda, wydarzenie historyczne, poszukiwanie skarbów);
 - ustalenie zasad gry – sprecyzowanie reguł obowiązujących podczas realizacji gry dotyczących czasu i jej zasięgu w terenie, liczebności i sposobu wykonania zdań, weryfikacji poprawności ich wykonania, oznakowania i identyfikacji zespołów itp.;
 - opracowanie instrukcji gry – spis zasad i wskazówek udostępnionych uczestnikom przed rozpoczęciem gry;
 - napisanie scenariusza gry – dokładny opis wydarzenia, przedstawienie fabuły gry oraz stanowisk i zadań do wykonania;
 - zaproponowanie atrakcyjnej nazwy zachęcającej do gry otwartej (dla wszystkich chętnych) lub zamkniętej (dla wybranego grona uczestników);

¹⁹³ Kachniewska M. *Play Tourism – czyli aplikacja, której jeszcze nie ma*. Cz. II, 2014, <http://travelmarketing.pl/play-tourism-czyli-aplikacja-ktorej-jeszcze-nie-ma-cz-ii>, dostęp online 14.04.2014 r.

- dobór liczby i trudności zadań do wieku, wiedzy, umiejętności uczestników itp.;
- sporządzenie kart do gry ze szczegółowym wykazem zadań oraz przygotowanie mapy, planu lub wskazówek potrzebnych do orientacji w terenie;
- rozdysponowanie zadań w zespole organizacyjnym i wyznaczenie animatorów;
- zgromadzenie rekwizytów i strojów wykorzystywanych w grze;
- ustalenie formy nagradzania uczestników (np. dyplomy, uzyskanie pieczętki za udział, drobne upominki);
- rozpowszechnienie informacji o grze w Internecie, poprzez e-mail, w lokalnych mediach, w tym społecznościowych (np. Facebook);
- dokonanie ewaluacji gry – podsumowanie całości umożliwiające uczestnikom wyrażenie opinii i podzielenie się wrażeniami.

Gry edukacyjne łączące elementy gry terenowej i teatru improwizowanego, które są realizowane zgodnie z zaplanowanym scenariuszem, zachęcają uczestników do aktywnego udziału w poznawaniu prezentowanego dziedzictwa. Przykładem jest gra umożliwiająca naukę poprzez zabawę, zorganizowana w 2013 r. w przestrzeni Olsztyna z okazji 660-lecia uzyskania praw miejskich. W trakcie tej gry uczestnicy poszukiwali śladów po dawnych mieszkańcach miasta i rozwiązywali zadania przybliżające historię olsztyńskich zabytków. Jednym ze śladów pozostawionym przez Mikołaja Kopernika w Zamku Kapituły Warmińskiej w Olsztynie jest tablica astronomiczna z 1517 r., wskazująca moment równonocy wiosennej i jesiennej. Patronem miasta jest św. Jakub, którego atrybut w postaci muszli jest elementem flagi Olsztyna oraz symbolem szlaku pielgrzymkowego wiodącego do Hiszpanii (ryc. 2).

Questing rozpatrywany w kontekście metodologicznym umożliwia wyznaczenie nowego szlaku turystycznego wydobywającego charakterystyczne cechy danego miejsca, bez konieczności tworzenia dodatkowej infrastruktury. Treścią komunikacji pomiędzy nadawcą (miasto, wieś, region, lokalna społeczność) a odbiorcą (turyści) stają się obiekty kulturowe, walory krajobrazu, osobliwości flory i fauny, legendy, fakty historyczne itp. Dzięki opisowi szlaku w materiałach informacyjnych, zawierających wierszowany tekst z zaszyfrowanymi zadaniami, możliwe staje się poznawanie dziedzictwa historycznego, kulturowego i przyrodniczego. Opracowanie questu wymaga uwzględnienia takich elementów jak: zabawa,

wyzwanie, rozwiązanie, obszar, historia, wskazówki, zaangażowanie twórców, skarb i odkrywanie¹⁹⁴.



Ryc. 2. Zwiedzanie z elementami zabawy i nauki na terenie Olsztyna, fotografia własna.

Wytyczne do stworzenia questu:

- znalezienie inspiracji do questingu (historia, kultura, architektura, demografia, przyroda, krajobraz, symbole, fakty, wydarzenia, legendy itp.);
- poszukiwanie w terenie atrakcyjnych obiektów, ustalenie faktów i ciekawostek (najlepiej nieopisanych w przewodnikach);
- przeanalizowanie map, planów, dokumentacji fotograficznej;
- wybór rodzaju questu (historyczny, kulturowy, przyrodniczy);
- zaproponowanie nazwy i tematyki questu;
- ustalenie przebiegu szlaku questingowego;
- sformułowanie wskazówek ułatwiających orientację w terenie;

¹⁹⁴ Pawłowska A. *Questing jako innowacja w turystyce kulturowej*. Turystyka Kulturowa, Nr 1/2014.

- opracowanie wierszowanych zadań w postaci zagadek, łamigłówek, rebuś-sów, wykreślanek, krzyżówek itp.;
- ustalenie hasła weryfikującego prawidłowe wykonanie zadań;
- zredagowanie treści i zaplanowanie szaty graficznej folderu;
- uzupełnienie folderu schematami, planami, rysunkami itp.;
- zaprojektowanie symbolicznej pieczętki;
- wybór miejsca na ukrycie skarbu (skrzynka z pieczętką) lub wskazanie możliwości jej uzyskania (informacja turystyczna, muzeum, urząd itp.);
- promocja szlaku questingowego i udostępnienie folderu w Internecie;
- opracowanie systemu motywacji i gratyfikacji uczestników.

Odkrywanie dziedzictwa Warmii i Mazur

Region Warmii i Mazur dzięki bogactwu walorów przyrodniczych i kulturowych oraz atrakcyjności krajobrazu polodowcowego jest idealnym obszarem do wdrażania innowacyjnych metod zwiedzania. Perspektywy rozwoju mają w tym regionie dynamicznie rozwijające się formy odkrywania lokalnego dziedzictwa wykorzystujące elementy gier, w tym edukacyjnych, a także geocatchingu, storytellingu czy questingu. Ich propagowaniem zajmują się władze miast, instytucje kulturalne i muzea, lokalne organizacje turystyczne, fundacje i stowarzyszenia, lokalne grupy działania (LPG), animatorzy turystyki i agencje marketingowe, a także nieformalne grupy tworzone przez pasjonatów turystyki.

Na Warmii i Mazurach rozwój questingu zapoczątkował projekt „Baby Pruskie”, zrealizowany w 2006 r. Kolejne działania zmierzały do upowszechnienia walorów Krainy Wielkich Jezior Mazurskich. Dzięki działaniom podmiotów posiadających licencję amerykańskiego projektu Valley Quest, w tym powstałej w 2013 r. w Polsce Fundacji Questingu, powstaje coraz więcej szlaków questingowych. Aktualnie w kraju jest już ich łącznie ponad 300. Foldery są udostępniane w Internecie, a nowością są aplikacje mobilne z questami na telefon komórkowy. Umożliwiają one poznanie dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego, pozwalają odkrywać nieznaną walory zwiedzanych miejsc, przybliżają ich historię oraz promują piękno krajobrazu kulturowego. Wciąż jednak niewiele jest questów propagujących atrakcje turystyczne Warmii.

Tabela 1. Questy jako „wyprawy odkrywców” w województwie warmińsko-mazurskim.

Lp.	Tytuł questu	Rodzaj questu
1.	Ruciane Nida – Las i woda	przyrodniczy
2.	Zgon – Miejscowość z zapomnianą historią	kulturowy

3.	Wojnowo – Szlakiem staroobrzędowców	kulturowy
4.	Wiartel – W poszukiwaniu dawnej świetności	historyczny
5.	Rzemieślnicy z Ukty	kulturowy
6.	Ciekawostki z Pisz	historyczny
7.	Piecki – W rodzinnych stronach pisarza	historyczny
8.	Okartowo w poszukiwaniu Patryka, syna Kiejstuta	historyczny
9.	Ogródek oczami Michała Kajki	historyczny
10.	Mikołajki – Opowieści pod dachami kościołów	kulturowy
11.	Krutyń – Kraina natury	przyrodniczy
12.	Jeże – Mała miejscowość o znaczącej historii	historyczny
13.	W poszukiwaniu czwartej wieży w Białej Piskiej	historyczny
14.	Dubienniki – Wędrówka z questem	kulturowy, historyczny
15.	Żytkiejmy – Wędrówka z questem	kulturowy
16.	Muzeum Przyrody w Olsztynie – Drapieżny skarb	przyrodniczy
17.	Ekomuzeum u Jeziorowskich – Tropem kaczki	przyrodniczo- historyczny
18.	Ścieżką przez wieś Rumian	przyrodniczo- historyczny

Źródło: www.bestquest.pl, www.questing.pl, www.questy.com.pl¹⁹⁵.

Na stronach internetowych questing.pl, bestquest.pl, questy.com.pl turyści mogą pobrać foldery umożliwiające uprawianie turystyki z zagadkami w województwie warmińsko-mazurskim, których tematykę zaprezentowano w tabeli 1.

Celem odkrywania historii i walorów ukrytych przy szlakach questingowych jest przyswojenie wiedzy dotyczącej dziedzictwa wybranego miejsca. Nagrodą jest odnalezienie skarbu w postaci skrzynki z pieczętką świadcząca o rozwiązaniu questu. Sposób realizacji questingu przypomina podchody lub biegi na orientację z elementami towarzyszącej narracji. W trakcie zwiedzania należy kierować się wskazówkami i rozwiązywać zadania głównie w postaci zagadek. Edukacja połączona z zabawą jest jednym z zasadniczych założeń questingu realizowanego zgodnie z powiedzeniem chińskiego filozofa – Konfucjusza:

„Powiedz mi, a zapomnę, pokaż mi, a zapamiętam, pozwól mi zrobić, a zrozumiem.”

¹⁹⁵ *Best quest*, <http://www.bestquest.pl/>, dostęp online 14.04.2014 r.; *Questing – wyprawy odkrywców*, <http://www.questy.com.pl/>, dostęp online 15.03.2014 r.; *Questing*, <http://questing.pl/>, dostęp online 10.04.2014 r.

Podsumowanie

Współczesna turystyka jest postrzegana przez pryzmat: rozrywki, emocji, edukacji i zaangażowania, zmierzając do integracji z przestrzenią wirtualną, co powoduje, że:

- staje się odpowiedzią na oczekiwania nowej generacji turystów,
- łączy osiągnięcia technologii cyfrowych z tradycyjnym zwiedzaniem,
- przybiera formy rywalizacji z elementami gry terenowej,
- zachęca do aktywnego odkrywania lokalnego dziedzictwa,
- wykazuje ścisły związek z edukacją poprzez zabawę,
- pobudza kreatywność i dostarcza interaktywnej rozrywki,
- gratyfikuje uczestników za udział w kolejnych etapach zwiedzania,
- może być realizowana samodzielnie lub z udziałem lokalnych animatorów,
- integruje turystów-graczy na portalach społecznościowych,
- umożliwia komentowanie wydarzeń i szybką wymianę doświadczeń,
- ułatwia współtworzenie i promocję ofert poprzez dzielenie się wrażeniami w sieci,
- sprzyja zachowaniu tożsamości kulturowej i poznawaniu „małych ojczyzn”.

Bibliografia

Bączek J. B. *Animacja czasu wolnego w turystyce. Praktyczny podręcznik dla animatora*, Warszawa 2009.

Grywalizacja buduje zaangażowanie, Wiadomości turystyczne nr 5/2014.

Kachniewska M. *Play Tourism – czyli aplikacja, której jeszcze nie ma*. Cz. II, 2014, <http://travelmarketing.pl/>, dostęp online 14.04.2014 r.

Pawłowska A. *Questing jako innowacja w turystyce kulturowej*. Turystyka Kulturowa, Nr 1/2014.

Prensky M. *On the Horizon*, MCB University Press, Vol. 9 No. 5, October 2001.

<http://questy.com.pl/>, dostęp online 15.03.2014 r.

<http://questing.pl/>, dostęp online 10.04.2014 r.

<http://www.national-geographic.pl/>, dostęp online 10.04.2014 r.

<http://www.bestquest.pl/>, dostęp online 14.04.2014 r.

GRA MIEJSKA I EKSPLOKACJA MIEJSKA JAKO FORMY TURYSTYKI NISZOWEJ WARMII I MAZURY W ŚWIETLE INTERNETOWYCH ŹRÓDEŁ INFORMACJI

URBAN GAME AND URBAN EXPLORATION AS A FORMS OF NICHE TOURISM OF WARMIA AND MAZURY DISTRICT IN A LIGHT OF THE INTERNET INFORMATION SOURCE

inż. arch. kraj. Kamila Walenciak

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Wydział Nauk o Ziemi

Summary

Niche tourism is a term that describes travelling differently, outside of mass tourism channels. It is an alternative for those who are seeking for some special experiences. It is often their lifestyle, passion, a kind of philosophy, which could be incomprehensible to an average tourist. This research presents two forms of the current trends in niche tourism in Poland and in Warmia and Mazury: urban games and urban exploration. At the same time it shows the possibility of the development of the alternative forms of tourism. It presents examples of particular tourist attractions and analyses how the information on them is accessible. Is this kind of niche tourism going hand in hand with sustainable tourism? Is the development of Geographic Information System in tourism and its availability a benefit, or maybe a threat? This research is an attempt to find the answer to these questions.

Keywords: niche tourism, alternative tourism, sustainable tourism, cultural tourism, urban exploration, urban game, volunteered geographic information, Geographic Information System

Wprowadzenie

Turystyka niszowa jest to turystyka przeznaczona dla konkretnej, wąskiej grupy odbiorców. Produkt niszowy jest odrębny, wyjątkowy i z założenia niedostępny dla wszystkich. Odkrywanie sensu w turystyce indywidualnego i symbolicznego znaczenia spowodowało, iż zaczęto wyróżniać liczne rodzaje turystyki „szczególnej”, często nazywanej „niszową” dla odróżnienia od masowej.

Świadomość celu, rola przeżycia wewnętrznego i symboliczne znaczenie odwiedzanego miejsca jest dla znacznej liczby współczesnych turystów istotniejsze

aniżeli pozór awansu społecznego i wzrost statusu w swoim środowisku po powrocie¹⁹⁶.

Wśród wielu taksonomii turystyki niszowej szczególnie przekonujący jest schemat jaki zaproponowali Marina Novelli i Mike Robinson¹⁹⁷, wyróżniając poziom pięciu makro-nisz i związanych z nimi licznych mikro-nisz. Główne kategorie to: turystyka kulturowa, środowiskowa, wiejska, miejska i inna. Jednak zjawiska, które są przedmiotem niniejszego artykułu, nie dadzą się zaklasyfikować bezpośrednio do konkretnej kategorii. Są to bowiem zjawiska wielowymiarowe, łączące wszystkie wyżej wymienione formy turystyki z turystyką industrialną, hobby-styczną, czy nawet ekstremalną.

Każdy rodzaj hobby może generować motywację do uprawiania turystyki niszowej. Dlatego formy tego rodzaju turystyki nie znają granic. Często są po prostu stylem życia lub pasją. I taki charakter w wielu przypadkach mają zjawiska gier miejskich (z ang. *urban games* lub *city games*) i eksploracji miejskiej (z ang. *urban exploration*). Są czymś więcej niż zwykła rozrywka i spędzanie wolnego czasu. To niekiedy pewna filozofia społeczności odkrywców, dla których ważne są emocje, adrenalina i karty historii.

Z czego wynika wzrost zainteresowania spędzania wolnego czasu w sposób nietuzinkowy, wykraczający poza typowy produkt turystyczny? Od początku XXI wieku zaznaczają się nowe trendy w turystyce w Polsce, także na Warmii i Mazurach. Należą do nich:

- równoległe występowanie „globalizacji” i „lokalności” (rozwój turystyki dalekodystansowej i alternatywnej);
- przekształcenia typowego produktu turystycznego w celu spełniania oczekiwań w zakresie rozrywki, silnych wrażeń, kształcenia;
- wzrost znaczenia technologii informatycznych;
- skrócenie czasu podróży;
- wzrost polaryzacji upodobań turystów (oczekiwanie wysokiego komfortu versus chęć przeżycia przygody);
- miejsca odwiedzane często „mało atrakcyjne” w tradycyjnym ujęciu¹⁹⁸.

¹⁹⁶ Prinke R. T., *Turystyka symboliczna. Zachowania rytualne w aksjologii podróżowania* [w:] *W kręgu humanistycznej refleksji nad turystyką kulturową*, (red.) Kazimierzczak M., Poznań 2008, s. 59-71.

¹⁹⁷ Robinson M., Novelli M., *Niche tourism: An introduction* [w:] Novelli, M. (red.), *Niche tourism. Contemporary issues, trends and cases*, Elsevier, Oxford 2005, s. 1-14

¹⁹⁸ Kowalczyk A., *Geografia turystyki*, Warszawa 2000, s. 263.

Turystyczne produkty niszowe województwa warmińsko-mazurskiego są rekomendowane do rozwoju w dokumentach regionalnych formułujących wizję i koncepcję rozwoju turystyki.

Turystyka niszowa w regionalnych dokumentach strategicznych województwa warmińsko-mazurskiego

Strategia Rozwoju Turystyki Województwa Warmińsko-Mazurskiego jest dokumentem stanowiącym rozwinięcie *Strategii Rozwoju Województwa Warmińsko-Mazurskiego* w obszarze „Turystyka”. W związku z tym punktem wyjścia do sformułowania wizji jej rozwoju jest cel strategiczny: „Turystyka wiodącą dziedziną gospodarki Warmii i Mazur”. Wizja rozwoju turystyki województwa warmińsko-mazurskiego jest sformułowana następująco: „Poprzez ochronę i kontrolowany rozwój posiadanych zasobów naturalnych i kulturowych, Warmia i Mazury staną się synonimem miejsca generującego produkty turystyczne wysokiej jakości, skutecznie konkurującego zarówno na rynku krajowym, jak i na rynkach zagranicznych”. Cele strategiczne obejmują wskazania w czterech obszarach produktowych, w tym produktów niszowych, za które uważa się produkty komercjalizowane na niewielkich rynkach. Produkty te tworzone są dla turystów charakteryzujących się specyficznymi lub wyjątkowymi upodobaniami, poszukujących unikalnych lub szczególnie atrakcyjnych miejsc, które mogą zaspokoić ich potrzeby. Turystycznymi produktami niszowymi województwa warmińsko-mazurskiego, rekomendowanymi do rozwoju, są produkty dla sportów ekstremalnych (zwłaszcza sportów lotniczych i narciarstwa wodnego) oraz produkty dla turystyki krajoznawczo-przyrodniczej¹⁹⁹.

Głównym celem odnoszącym się do turystyki, z punktu widzenia *Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2025*, jest wzrost potencjału turystycznego przy poszanowaniu wymagań środowiska przyrodniczego²⁰⁰.

W dokumencie tym znalazły się m.in. takie zapisy jak:

- produktowe podejście do oferty turystycznej, uwzględniające konieczność wydłużania sezonu turystycznego i poszukiwania różnorodnych oraz nowatorskich form turystyki i wypoczynku;
- infrastruktura powinna odpowiadać na m.in. pojawiające się zapotrzebowanie turystów i mieszkańców oraz wspierać tworzenie popytu na nowe i nowatorskie produkty, w tym turystyczne, przy jednoczesnym zachowaniu walorów przyrodniczych regionu;

¹⁹⁹ *Strategia Rozwoju Turystyki Województwa Warmińsko-Mazurskiego*, Olsztyn 2010.

²⁰⁰ *Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2025*, Olsztyn 2013.

- podnoszenie jakości i rozszerzanie katalogu usług (w tym szczególnie proinnowacyjnych) oraz specjalizację instytucji w celu pełnej profesjonalizacji działań;
- tworzenie warunków dla powstawania i rozwoju aktywności społecznej oraz kształtowanie i wspieranie postaw obywatelskich mieszkańców w każdym wieku;
- edukacja obywatelska;
- animowanie i wzmacnianie aktywności mieszkańców na rzecz rozwoju lokalnego;
- rozwój partycypacji społecznej i wolontariatu;
- upowszechnianie różnych form uczestnictwa w kulturze;
- zapewnienie ochrony i racjonalnego użytkowania zasobów naturalnych.

Najważniejszymi celami, które może realizować turystyka niszowa, wg *Strategii marki województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2014+*, są:

- stworzenie stereotypu Warmii i Mazur jako miejsca umożliwiającego wykorzystanie natury dla lepszej regeneracji, skupienia, kreatywnej pracy, czystych technologii, a więc miejsca mającego ewidentne atuty w gospodarczym świecie XXI wieku;
- uwypuklenie połączenia trendu ekologicznego, odpowiedzialności społecznej, biznesu oraz potencjału intelektualno-kreatywnego²⁰¹.

Czy i w jakim stopniu zjawiska takie jak gra miejska czy eksploracja miejska mogą realizować wymienione regionalne wizje i cele strategiczne? Poniższe rozwinięcie tematu pozwoli odpowiedzieć na to pytanie.

Gry miejskie (*urban games*)

Gra miejska to forma rozrywki coraz bardziej powszechna w wielu miastach świata. W grach wykorzystywana jest przestrzeń publiczna, która stanowi niejako planszę gry. Mają one cechy flash mobów, performance, gier komputerowych, RPG lub happeningów. Odgrywają coraz większą rolę w strategiach biur promocji miast, wśród samorządowców i włodarzy miejskich przestrzeni, a także w prywatnych firmach czy organizacjach pozarządowych. Walory gier miejskich często

²⁰¹ *Strategia Marki Województwa Warmińsko-Mazurskiego na lata 2014+*, Poznań-Olsztyn-Warszawa 2012-2013.

wykraczają poza schemat produktu turystycznego, gdyż stanowią formę aktywnego spędzania czasu w ramach poznawania miast i ich przyrodniczych walorów.

Nieznany jest dokładnie początek gier miejskich. Wynikają one z różnego rodzaju happeningów i eventów w przestrzeni publicznej. W Polsce funkcjonowanie terminu „gra miejska” rozpoczęła w 2005 roku realizacją niezależnego projektu Urban Playground, zorganizowanego w Warszawie przez animatora Krzysztofa Bieleckiego. Projekt łączył elementy happeningu i opowiadania. Można powiedzieć, że zapoczątkował szereg inicjatyw w kraju, noszących znamiona gier miejskich.

Gry miejskie mogą posiadać różny charakter. Przybierają postać questingu, geocachingu, gier turystycznych czy future games. Te ostatnie okazują się doskonałym narzędziem w zupełnie innych dziedzinach niż turystyka, np. w partycypacji społecznej (Future City Game – Gra Miasto Przyszłości). Gry miejskie można podzielić na niezależne oddolne inicjatywy oraz projekty komercyjne, realizowane na zlecenie firm oraz instytucji. Coraz częściej są to nie tylko oferty wydarzeń integracyjnych dla firm (gry zamknięte), ale też formy działań wykorzystywanych w przestrzeniach publicznych, które promują miasta jako produkty turystyczne (gry otwarte). Gry miejskie mogą być stałe – nie wymagające obsługi, dostępne 24 h/dobę, stanowiące formę zwiedzania i promocji miasta oraz okazjonalne (eventowe) – okolicznościowe, realizowane w określonym czasie, często towarzyszące różnym świętom, obchodom rocznicowym, bądź eventom tematycznym, mające na celu zwrócenie uwagi na jakiś ważny temat lub problem, np. ekologiczny. Część gier posiada fabułę, która opiera się na jakimś motywie przewodnim, historii miejsca i jego tożsamości, inne fabuły to wymyślone, fantastyczne historie. Są i takie gry, które nie charakteryzują się konkretną tematyką. Wśród gier miejskich wyróżnia się gry internetowe – umożliwiające poznanie danego miejsca czy miasta bez wychodzenia z domu, gry uliczne (terenowe) oraz mieszane.

Gry miejskie organizowane są najczęściej w aglomeracjach dużych miast. W czołówce miast, które przodują w ilości organizowanych tego typu atrakcji znajdują się: Poznań, Warszawa, Kraków, Łódź oraz Gdańsk. Na Warmii i Mazurach omawiane zagadnienie przeżywa w chwili obecnej wyraźny rozwój. W ciągu ostatnich 3 lat można zauważyć wzrost zapotrzebowania na tego rodzaju usługi, a co za tym idzie w ofercie firm komercyjnych w regionie pojawia się coraz więcej ofert kierowanych do konkretnych klientów. Cel w zasadzie jest taki sam: edukacja połączona z rozrywką i integracją.

Do kogo kierowana jest oferta? Firmy zajmujące się organizacją imprez integracyjnych kierują swoją ofertę dotyczącą gier miejskich do:

- firm (pracowników) – wiąże się to z tzw. turystyką biznesową i team buildingiem (z ang. budowanie zespołu);
- firm – pod kątem możliwości zorganizowania konkretnego działania jako promocji firmy i marki;

- rodzin – jako forma integracji i spędzania wolnego czasu,
- samorządów – zwiększenie prestiżu miast przez innowacyjne formy działania, wzbogacenie oferty turystycznej, promocja marki miasta, ciekawa forma przekazywania wartości kulturowych regionu;
- hoteli – turysta meldując się w hotelu w danym mieście otrzymuje zasady gry i odpowiednie informacje z nią związane;
- biur podróży – urozmaicenie programu wycieczek przez organizację gier miejskich w miastach, które są celami podróży;
- instytucji kultury – uzupełnienie oferty kulturalnej, np. festiwalu, imprezy plenerowej, wystawy;
- szkół – gry o charakterze informacyjnym i edukacyjnym, np. poruszające problemy ochrony środowiska, przedsiębiorczości etc.

Poniżej przedstawiono przykłady różnych form gier miejskich, zrealizowanych, bądź stale realizowanych na Warmii i Mazurach.

Do gier miejskich stałych należą z pewnością questing i geocaching. Questing to turystyka z zagadkami, odkrywanie dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego. Jest to zabawa łącząca elementy harcerskich podchodów i gier terenowych, której zwieńczeniem jest odnalezienie skarbu²⁰². To metoda odkrywania dziedzictwa miejsca polegająca na tworzeniu nieoznakowanych szlaków, którymi można wędrować, kierując się informacjami zawartymi w wierszowanych wskazówkach²⁰³.

W Polsce działają fundacje i stowarzyszenia, dzięki którym zrealizowano już kilkaset questów na terenie całej Polski, także w województwie warmińsko-mazurskim. Przykładowymi fundacjami questingowymi o ogólnopolskim charakterze są Fundacja Questingu i MILA - Fundacja Miejsc i Ludzi Aktywnych (obie z Krakowa). Stworzone przez nie portale są świetnym źródłem informacji dla turystów, zainteresowanych tą formą rozrywki. Można tam znaleźć mapy z lokalizacją questów w Polsce oraz do pobrania ulotki z konkretnymi trasami.

Do typowo regionalnych portali jako źródeł informacji o dostępnych questach należą m.in. strona internetowa olsztyńskiego Stowarzyszenia Twórców Warmii i Mazur – www.eduquesty.pl oraz strona Lokalnej Grupy Działania „Mazurskie Morze” z siedzibą w Orzyszu – www.tour.mazurskiemorze.pl. Stowarzyszenie z Orzysza, wraz z Fundacją „Kraina Mlekiem Płynąca” z Płocka Małego, była odpowiedzialna za ciekawy projekt 18 questów, łączących trzy szlaki turystyczne: Szlak Melchiora Wańkowicza, Szlak Michała Kajki oraz Szlak „Kraina Mlekiem Płynąca”. Szlaki te łączą województwo warmińsko-mazurskie

²⁰² <http://questing.pl/>, dostęp online 10.04.2014 r.

²⁰³ *Ekoturystyka i odkrywanie dziedzictwa. Zbiór dobrych praktyk*, (red.) Zaręba D., Kraków 2008.

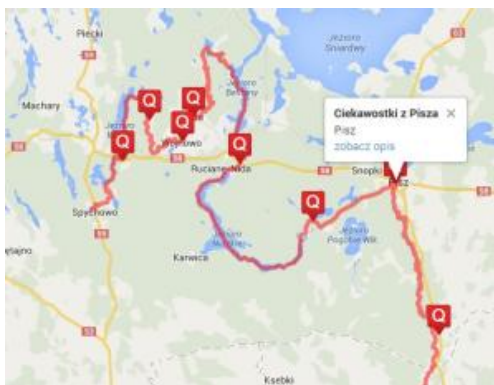
z województwem podlaskim. Główną ideą projektu jest urozmaicenie podróży wyznaczonymi trasami, podczas których „gracz” poznaje unikatowe historie miejsc oraz regionalne legendy i ciekawostki.



Ryc. 1. Mapa z rozmieszczeniem przestrzennym questów w Polsce.
Źródło: <http://questing.pl/>²⁰⁴.



Ryc. 2. Mapa z rozmieszczeniem przestrzennym questów w Polsce. Z tego poziomu można wybrać konkretne województwo.
Źródło: <http://www.bestquest.pl/>²⁰⁵.



Ryc. 3. Przykład kajakowego szlaku z questami, łączącego woj. warmińsko-mazurskie z woj. podlaskim – Szlak Melchiora Wańkowicza.
Źródło: <http://www.tour.mazurskiemorze.pl/>²⁰⁶.



Ryc. 4. Mapa z lokalizacją questów w woj. warmińsko-mazurskim w serwisie Stowarzyszenia Twórców Warmii i Mazur. Po kliknięciu na ikonkę questa otwiera się okno z informacją o danej grze.
Źródło: <http://eduquesty.pl/>²⁰⁷.

²⁰⁴ <http://questing.pl/>, dostęp online 10.04.2014 r.

²⁰⁵ <http://www.bestquest.pl/>, dostęp online 10.04.2014 r.

²⁰⁶ <http://www.tour.mazurskiemorze.pl/>, dostęp online 15.04.2014 r.

Niektóre gry terenowe są bezpośrednio dystrybuowane przez samorządy lokalne. Przykładem jest gmina Ostróda, która promuje historyczną grę „Tajemnica Głowy Ogrodnika”. Gra znajduje się na mapie questów Stowarzyszenia Warmii i Mazur wraz z zachęcającym wstępem fabuły. Więcej informacji można zasięgnąć już bezpośrednio w Urzędzie Gminy Ostróda (telefonicznie lub mailowo). Żeby rozwiązać zagadkę, gra wymaga odwiedzenia co najmniej 3 miejscowości.

Grę miejską proponuje także Muzeum Historyczne w Elku. Gra „W zgiElku historii” jest przeznaczona zarówno dla mieszkańców, jak i turystów. Jest to propozycja innowacyjnego, interaktywnego sposobu poznania miasta – jego historii, kultury, a także znanych mieszkańców. Gra składa się z jedenastu zadań umieszczonych na poszczególnych kartach. Wypełniając je, gracz porusza się w miejskiej przestrzeni, która staje się planszą każdej rozgrywki. W przebieg gry wplecione zostały wydarzenia historyczne, legendy i miejskie postacie. Karty do gry znajdują się do pobrania na stronie Muzeum²⁰⁸.

Oprócz gier terenowych, ciekawą propozycją są gry internetowe – questy on-line. Wśród nich na regionalnej mapie questów znajduje się historyczna gra „Olsztyn, Baby i afery miłosne”. *„Olsztyn, największe miasto na Warmii, nigdy nie było jej stolicą. Był świadkiem wielu wydarzeń historycznych. Gościł królów i cesarzy, armie polskie, krzyżackie, niemieckie, rosyjskie, radzieckie i napoleońskie. Po jego ulicach przechadzało się wielu znamienitych ludzi, od cesarza Napoleona do papieża Jana Pawła II. Przez kilka lat mieszkał tu pewien adept sztuki medycznej, absolwent medycyny w Padwie. Jako praktykujący lekarz sięgał niekiedy do medycyny ludowej. Leczył biskupów warmińskich, władców państw, jak również ubogich – i to nieodpłatnie. Nazwisko tego człowieka odgadniesz udając się w podróż po Olsztynie. Zapraszamy do gry online!”* - Tak do olsztyńskiej gry zaprasza serwis www.eduquesty.pl.

Dodatkową atrakcją gier terenowych i internetowych, dostępnych w różnych serwisach, są punkty, certyfikaty, a także nagrody. Ten element może stanowić dodatkową motywację dla „graczy”, zwłaszcza dla dzieci i młodzieży.

Tworzenie szlaków (questów) jest procesem, w którym uczestniczą różni przedstawiciele lokalnej społeczności. Często są one przygotowywane przez dzieci, młodzież czy grupy studentów. Do udziału w ich rozwijaniu zaprasza się osoby znające region, mające zarówno naukową wiedzę specjalistyczną, jak i wiadomości na temat historii, legend czy lokalnych anegdot. Twórcy questów współpracują z instytucjami i organizacjami, które mogą dostarczyć im dodatkowych materiałów oraz rzetelnych informacji. Korzysta się też z publikacji, map historycznych i współczesnych, archiwów (www.bestquest.pl). Problem metodycznych aspektów tworzenia gier edukacyjnych rozwinięty jest w innym rozdziale monografii (por. Połucha).

²⁰⁷ <http://eduquesty.pl/>, dostęp online 10.04.2014 r.

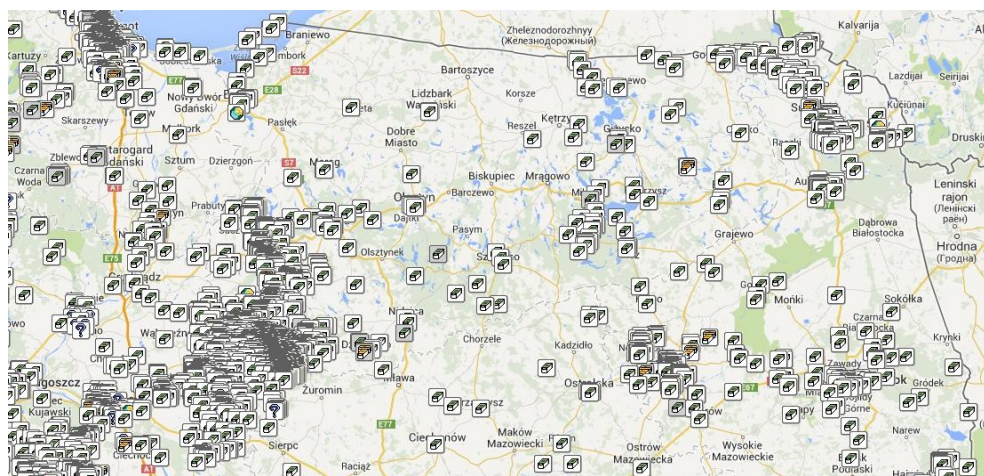
²⁰⁸ <http://www.mhe-elk.pl/files/gramiejska.pdf>, dostęp online 10.04.2014 r.

W profesjonalnym przygotowaniu gier dużą rolę może odgrywać ciągły rozwój systemów informacji geograficznej (GIS), choćby przy pozyskiwaniu, przetwarzaniu i analizie danych. Także rozwój internetowego GIS-u w ostatnich latach przyczynił się do powstania kilku metod pozyskiwania danych i komunikacji, mogących wspierać udział społeczny w promocji turystycznej regionu. Udział w tworzeniu questów i ich udostępnianiu będzie możliwy w serwisie Fundacji MILA. Każdy użytkownik portalu będzie mógł samodzielnie dodawać swoje questy oraz komentować i oceniać questy innych użytkowników. Korzystanie ze wsparcia obywateli w tworzeniu danych bazuje na wolontariackiej informacji geograficznej (volunteered geographic information - VGI). Opiera się ona na przekonaniu, że laicy mogą dostarczać wartościowych danych na temat przestrzeni²⁰⁹. Partycypacyjne systemy informacji geograficznej pozwalają nie tylko na zbieranie danych od użytkowników, ale także ich udział w promocji, czy odkrywaniu na nowo ciekawych miejsc. Kształtowana jest w ten sposób życzliwa postawa obywateli wobec dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, a także pewna wrażliwość estetyczna.

Dzięki wolontariackiej informacji geograficznej funkcjonuje także zjawisko geocachingu. Geocaching jest zabawą w poszukiwanie skarbów za pomocą odbiornika GPS. Ideą przewodnią jest znalezienie ukrytego wcześniej w terenie pojemnika (nazywanego „geocache”) i odnotowanie tego faktu na specjalnej stronie internetowej. Geocaching jest zabawą międzynarodową, kierowaną do poszukiwaczy przygód w każdym wieku. Jej uczestnicy utrzymują ze sobą kontakty i organizują cykliczne spotkania. Ważna jest również dla nich ochrona środowiska. Zlokalizowanie skrytki jest możliwe dzięki posiadaniu współrzędnych geograficznych²¹⁰.

²⁰⁹ Goodchild M. F., *Citizens as sensors: the world of volunteered geography*, „GeoJournal” 2007, nr 69 (4), s. 211-221.

²¹⁰ <http://www.geocaching.pl/>, dostęp online 15.04.2014 r.



Ryc. 5. Mapa z rozmieszczeniem przestrzennym skrytek na terenie województwa warmińsko-mazurskiego.

Źródło: <http://www.geocaching.pl>²¹¹.

Oprócz angielskiego słowa „geocache” w Polsce stosuje się wymiennie takie nazwy jak „skrzynka”, „skrytka” albo „kesz”. Najczęściej zakłada się skrytki w atrakcyjnych turystycznie miejscach. Czasami znalezienie końcowej skrzynki poprzedzone jest wykonaniem określonych zadań – np. zebranie informacji z innych miejsc lub rozwiązanie zadań logicznych. Niektóre mogą być prawdziwymi wyzwaniem i zabierać nawet kilka miesięcy zanim poszukiwacz odnajdzie końcową skrytkę. Zawsze jednak odnalezienie finałowego pojemnika odbywa się na podstawie współrzędnych geograficznych co wyróżnia geocaching od innych zabaw terenowych²¹². Międzynarodową platformą geocachingu jest geocaching.com, polską wersją serwisu jest geocaching.pl. Na terenie Polski znajduje się ponad 12 tysięcy skrytek, w tym na terenie województwa warmińsko-mazurskiego - 663 (szóste miejsce w rankingu województw pod względem ilości skrytek).

Dotychczas omówione formy gier miejskich należą do tak zwanych gier bezobsługowych – to znaczy, że do ich realizacji nie potrzebna jest specjalna obsługa w postaci np. animatorów, czy prowadzących. Są to z reguły gry stałe, które mogą być realizowane w dowolnym czasie. W przypadku gier jednorazowych, okazjonalnych, związanych z konkretnym wydarzeniem, a także cyklicznych – tematycznych, zwykle musi być zaangażowana obsługa – pojedyncze osoby, czy nawet kilka jednostek i instytucji. W kalendarz regionu Warmii i Mazur wpisanych jest już kilka cyklicznych gier miejskich, które cieszą się coraz większą popularnością. Jedną z nich jest gra realizowana w ramach ogólnopolskiej akcji „Odjazdowy

²¹¹ <http://www.geocaching.pl/>, dostęp online 15.04.2014 r.

²¹² Tamże.

Bibliotekarz”. Jednym z miejsc na mapie Polski, które dołączyło do akcji, jest Olsztyn. Polega ona na odwiedzeniu na rowerze, w przeciągu kilku dni, jak największej liczby bibliotek i odebranie z nich specjalnych kuponów, które stają się losami na loterię z mnóstwem ciekawych nagród rzeczowych. Nagradzani są także najwytrwalsi gracze. Rowerowa gra miejska jest jednym z elementów całej akcji. Towarzyszą jej również zbiórka książek oraz wycieczka rowerowa w okolicy Olsztyna. Cała akcja jest nie tylko ciekawą rozrywką, ale także ma wymiar dydaktyczny i społeczny.

Drugim przykładem cyklicznej gry miejskiej, także rowerowej, jest „Olsztyn. Miasto - Mozaika”. Gra polega na poszukiwaniu na terenie miasta wyznaczonych punktów kontrolnych zlokalizowanych w ciekawych, często zapomnianych lub mało znanych miejscach. Każda edycja ma inny temat przewodni. Do tej pory tematy dotyczyły miejsc związanych z kulturą i sztuką, piłki nożnej, różnych dyscyplin sportowych, uprawianych na terenie Olsztyna, Ericha Mendelsohna i śladów wielokulturowości oraz postaci Mikołaja Kopernika. Zabawa cieszy się z roku na rok coraz większym zainteresowaniem. Z uwagi na to, że są organizowane dwie trasy, indywidualna i rodzinna, w grze uczestniczyć mogą także dzieci. Na trasach czekają na uczestników różne zadania, a na mecie medale, nagrody i poczęstunek. Impreza ta na stałe wpisała się w kalendarz imprez Olsztyna.

Przykładem gry okazjonalnej jest zorganizowana w kwietniu 2014 r. gra miejska „Rower porusza Olsztyn”. W grze mogli wziąć udział także piechurzy, biegacze i miłośnicy marszów Nordic Walking. Gra towarzyszyła wystawie fotograficznej „Monumental Motion” najsłynniejszego rowerowego blogera na świecie, jakim jest Mikael Colville-Andersen. W 8 wybranych miejscach na terenie miasta były umieszczone zdjęcia z wystawy, a zadaniem uczestników było ich odnalezienie i wykonanie określonego zadania w karcie startowej. Nie liczył się czas pokonania trasy, a odwiedzenie jak największej liczby punktów kontrolnych i prawidłowo wykonane zadania. Celami gry były: promocja zdrowego i aktywnego stylu życia, popularyzacja rowerowych gier miejskich jako prostej, taniej i przystępnej formy rekreacji upowszechniającej korzystanie z roweru wśród mieszkańców Olsztyna oraz promocja wystawy fotograficznej „Monumental Motion”²¹³.

Wśród gier o nieco odmiennym charakterze można wyróżnić grę miejską „Kraina Legend”, która towarzyszyła piknikowi historycznemu w Olecku (sierpień 2013) oraz grę „Kariera w Giżycku” (marzec 2013), w której uczestniczyły szkoły ponadgimnazjalne (celem gry było zapoznanie młodzieży z etapami zakładania własnej firmy oraz rozwinięcie cech przedsiębiorczych).

W toku przygotowań są kolejne gry miejskie w regionie. Ciekawą propozycją jest projekt „Wirtualno-realny Morąg - gra miejska”, której organizatorem jest Stowarzyszenie Rozwoju Edukacji, Nauki i Kultury „Trzynastka”. Gra zostanie

²¹³ <http://www.rowerowy.olsztyn.pl/>, dostęp online 15.04.2014 r.

przeprowadzona w dwóch etapach: internetowym i terenowym. Finałowa realizacja planowana jest na przełom maja i czerwca 2014 r. w Morażu. Wykorzystane zostaną nowe technologie informatyczne i komunikacyjne, dzięki którym uczestnicy dokładniej poznają wartość historyczną i kulturalną swojego miasta.

Oryginalną propozycją jest rozpoczynająca się w Olsztynie na przełomie kwietnia i maja 2014 r. Wielka Gra Miejska – Olsztyn Noir.

„*To miasto potrzebuje mnie, jak alkoholik kolejnego kieliszka. Snując się ciemnymi zaułkami Olsztyna, poprzez szczelinę między rondem kapelusza a kołnierzem płaszcza obserwowałem nocną krzątanicę mieszkańców. W tym chaosie większość ludzi nie widzi znaczeń. Ale trzeba mieć oko i lata wprawy, aby zacząć dostrzegać rzeczy, które umykają nawet najbardziej uważnym obserwatorom. **Fakty. Zdarzenia. Ludzie. Miejsca.** To elementy tworzące większą układankę. Bez odpowiedniej perspektywy, widzisz tylko pojedyncze, oderwane od całości kawałki... Życie nauczyło mnie wielu rzeczy. Jedną z nich jest zasada, że nic nie ma sensu, póki tego nie zinterpretujesz. Mało kto interpretuje, dlatego mało kto widzi sens.*”
Tak zaczyna się dwumiesięczna zabawa w aktorów i detektywów²¹⁴. W tym czasie uczestnicy będą tworzyć i opowiadać tajemniczą historię regionu. Gra ma zaangażować zarówno mieszkańców, jak i liczne olsztyńskie instytucje. Jest przedsięwzięciem, jakiego do tej pory w regionie nie było.

Eksploracja miejska (*Urban exploration*)

Urban exploration (w skrócie urbex lub UE) to tzw. eksploracja miejska, określana także często jako infiltracja. Zjawisko to polega na odszukiwaniu i odwiedzeniu przede wszystkim zapomnianych i opuszczonych miejsc, niekoniecznie na terenie miast. Odnosi się po prostu do śladów cywilizacji. Jest to swojego rodzaju hobby i pasja, która w ostatnim czasie stała się także rodzajem turystyki. *Urban exploration* ma swoich pasjonatów na całym świecie. Polska, ale też sam region Warmii i Mazur, jest bogaty w miejsca mroczne i tajemnicze, dotąd nieodkryte lub odkryte tylko przez nielicznych.

W Stanach Zjednoczonych używa się także terminu *draining* (*drain* – kanał ściekowy) jako eksploracja kanałów. Inne funkcjonujące określenia związane z przedmiotowym zjawiskiem to: speleologia miejska (ang. *urban spelunking*), *urban caving*, *vadding*, hackowanie budynków (ang. *building hacking*), hackowanie dachów i tuneli (ang. *roof and tunnel hacking*). Osoby uprawiające ten rodzaj turystyki nazywają siebie urban eksploratorami (eksploratorami miejskimi) lub po prostu eksploratorami.

Celami eksploracji są najczęściej miejsca opuszczone: domy, dworki, bloki, elewatory zbożowe, obiekty industrialne, kolejowe, militarne, podziemia i tunele, szpitale i obiekty medyczne, zamki i inne obiekty zabytkowe. Wiele z nich znajdu-

²¹⁴ <http://lenso.info/>, dostęp online 15.04.2014 r.

je się w rękach prywatnych, niemniej jednak od dawna pozbawione eksploatacji – niszczone lub są niszczone i rozgrabione przez miejscową ludność lub też przypadkowych turystów. Przypadkowy turysta niewiele ma wspólnego z urban eksploratorem i całą filozofią urbexu, stąd też wynikają akty wandalizmu. W środowisku eksploratorów istnieje bowiem główna zasada: „nie zabieraj nic poza zdjęciami, nie zostawiaj nic oprócz śladów butów”. Niestety rozpowszechnianie, zwłaszcza w internecie, różnych obiektów – ich opisu, zdjęć oraz dokładnej lokalizacji, powoduje, że informacja trafia do dużej rzeszy odbiorców, co ma swoje odzwierciedlenie w pogarszającym się stanie historycznych obiektów, albo nawet w ich całkowitej degradacji i rozbiórce.

Nieużytki są także popularne wśród fanów sztuki graffiti. Zjawisko to od dawna jest kwestią sporną – co dla jednych jest sztuką i życiową filozofią, dla innych stanowi akt wandalizmu. Wszystko zależy przede wszystkim od tego, czy graffiti jest legalne, czy też nie. Druga kwestia dotyczy niszczenia obiektów zabytkowych, o szczególnych wartościach historycznych i estetycznych. Nie zawsze jednak graffiti w przestrzeni publicznej, tym bardziej w przestrzeni opuszczonej, ma wydźwięk negatywny. Ma to swoje odzwierciedlenie zwłaszcza na obszarach industrialnych, gdzie malowane obrazy potęgują klimat miejsca i percepcję przestrzeni (fot. 1-2).



Fot. 1-2. Przykład graffiti w przestrzeni publicznej jako forma sztuki – obiekt pofabryczny w centrum Łodzi, fotografia własna, październik 2013 r.

Dyskusyjna jest również legalność odwiedzania i eksploracji opuszczonych obiektów. Wiele z nich jest chronionych i jest tam zakaz wstępu. Ponadto zajęcie to nie należy z pewnością do bezpiecznych. Rozrywka może być ryzykowna, z uwagi na zły stan zniszczonych obiektów. Dlatego też urbex uważa się często za formę turystyki ekstremalnej. Niektórzy mówią nawet o sporcie ekstremalnym i nie ruszają w teren bez specjalistycznego sprzętu wspinaczkowego czy speleologicznego.

Skoro opuszczone i zniszczone budowle niosą niebezpieczeństwo, to w czym tkwi urok takich miejsc? Kto się nimi interesuje i co sprawia, że popularność tego rodzaju turystyki ciągle rośnie? Dany teren lub obiekt zyskuje na swojej atrakcyjności, gdy jest on znany jak najmniejszej liczbie odbiorców. Liczy się położenie, jego dostępność, stan zachowania, a przede wszystkim historia. Wszystko zależy od rodzaju odbiorcy. Podczas gdy dla historyków i archeologów istotne będą szczegóły historyczne, o tyle dla fotografików liczyć się będzie klimat miejsca i wartość estetyczna obiektów. Eksplorator artysta uważa rozkład opuszczonych budynków za ich zaletę, potrafi wydobyć z nich i ukazać w swoich pracach ich piękno. Fotografia artystyczna dotycząca opuszczonych miejsc coraz powszechniej obejmuje także fotografię ślubną.

Okazuje się, że fotografie te mogą stanowić, i w wielu przypadkach już stanowią, nieliczne świadectwo historii danego miejsca. Brak zainteresowania właścicieli i zarządców przedmiotowych nieruchomości prowadzi do zagłady szeregu cennych, pod względem historycznym i estetycznym, obiektów. Wiele z nich udało się ocalić i przywrócić im dawny blask poprzez przywrócenie im starej lub nadanie nowej funkcji. Ponadto wiele opuszczonych obiektów znajduje się na atrakcyjnych dla deweloperów terenach, co może w przyszłości oznaczać, że obiekty te znikną z mapy Polski. Część z nich spotkał już taki los.

Jak można dotrzeć do unikatowych budowli? Prawdziwi eksploratorzy sami je wyszukują, np. poprzez wnikliwe analizy zdjęć satelitarnych, archiwalnych dokumentów i map, następnie próbują dotrzeć do nich w terenie. Niektórzy trafiają na nie przypadkowo. Najprostszą metodą jest jednak skorzystanie z internetowych źródeł informacji – portali społecznościowych, czy szeregu serwisów poświęconych tematyce urbexu. Najbardziej popularnym serwisem jest forgotten.pl. Zawiera on informacje o obiektach położonych nie tylko w granicach Polski. Oferuje możliwość wyszukiwania informacji różnymi sposobami. Na stronie głównej znajduje się mapa z lokalizacją wszystkich odkrytych, poleconych, wartych odwiedzenia miejsc (ryc. 6). Po kliknięciu na znacznik otwiera się okno z nazwą i typem obiektu.



Ryc. 6. Mapa z rozmieszczeniem przestrzennym opuszczonych miejsc w Polsce.

Źródło: <http://www.forgotten.pl/>²¹⁵.

Funkcjonalne są dostępne filtry wyszukiwania. Istnieje możliwość wyszukiwania opuszczonych obiektów wg następujących kategorii: domy, dworki i bloki, industrialne, kolejowe, militarne, podziemia i tunele, szpitale i obiekty medyczne, zamki i zabytki, inne. Drugi sposób to filtr lokalizacji – selekcja obiektów wg danego województwa. Trzeci sposób wyszukiwania – mieszany (połączenie dwóch poprzednich). Jest to bardzo przydatne narzędzie dla szczególnych pasjonatów, np. kolei, czy zagadnień militarnych, którzy są nastawieni na eksplorację tylko wybranych typów miejsc (ryc. 7).

Województwo	Miejscowość	Miejsce	Atrakcyjność	Dodano	Aktywne
warmińsko-mazurskie	Biskupiec	Browar z 1895r	rewelacyjna	2011-08-21	TAK
warmińsko-mazurskie	Biskupiec	Kotłownia szpitalna	średnia	2011-07-22	TAK
warmińsko-mazurskie	Dobrocin k/ Morąga	Opuszczona kotłownia	średnia	2011-02-17	NIE
warmińsko-mazurskie	Ruciane	Tartak Ruciane	duża	2013-07-25	TAK
warmińsko-mazurskie	Ruciane Nida	Zakład Płyt Pilśniowych i Wiórowych	duża	2009-05-23	TAK
warmińsko-mazurskie	Suchacz	Opuszczona cegielnia	duża	2012-04-07	TAK

Ryc. 7. Przykładowe informacje wynikowe przy zastosowaniu filtra mieszanego – obiekty industrialne w województwie warmińsko-mazurskim (tabela z poszczególnymi miejscami, miejscowościami w których się znajdują, stopniem atrakcyjności, datą dodania do bazy danych oraz informacja o dostępności obiektu).

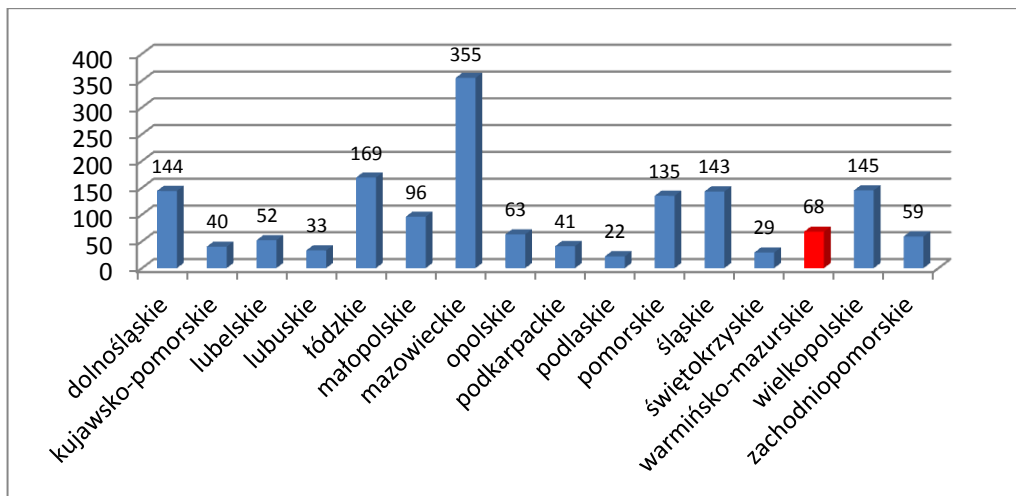
Źródło: <http://www.forgotten.pl/>²¹⁶.

²¹⁵ <http://www.forgotten.pl/>, dostęp online 15.04.2014 r.

²¹⁶ Tamże.

Baza danych opuszczonych obiektów powstaje na podobnej zasadzie jak bazy danych z questami (w przypadku questingu), czy skrytkami (w przypadku geocachingu). To dzięki wolontariackiej informacji użytkowników – eksploratorów baza zawiera tak wiele miejsc, których w przewodnikach często się nie znajdzie. Powstaje tzw. mapa partycypacyjna, do której każdy może dodać swój obiekt. Nowe miejsca podlegają weryfikacji moderatora serwisu. Przyjmuje się, że do bazy dodaje się miejsca opuszczone, możliwe do eksploracji, takie, które użytkownik zwiedził samodzielnie oraz na tyle ciekawe, aby je polecić innym eksploratorom. Oprócz zlokalizowania miejsca na mapie, umieszcza się podstawowe informacje na jego temat oraz zdjęcia. Nie wszyscy eksploratorzy chętnie opowiadają innym o odkrytych przez siebie miejscach, a zwłaszcza o dokładnym ich położeniu. Twierdzą, że „tajemnica zawodowa” służy przedłużeniu ich żywotności. W ten sposób traktują z szacunkiem swoje obiekty zainteresowania.

Na mapie Polski w serwisie *forgotten.pl* znajdują się 1594 obiekty. Najwięcej obiektów występuje w województwach: mazowieckim (355), łódzkim (169), wielkopolskim (145), dolnośląskim (144), śląskim (143) i pomorskim (135). Na mapie województwa warmińsko-mazurskiego można odnaleźć 68 opuszczonych miejsc (ryc. 8).



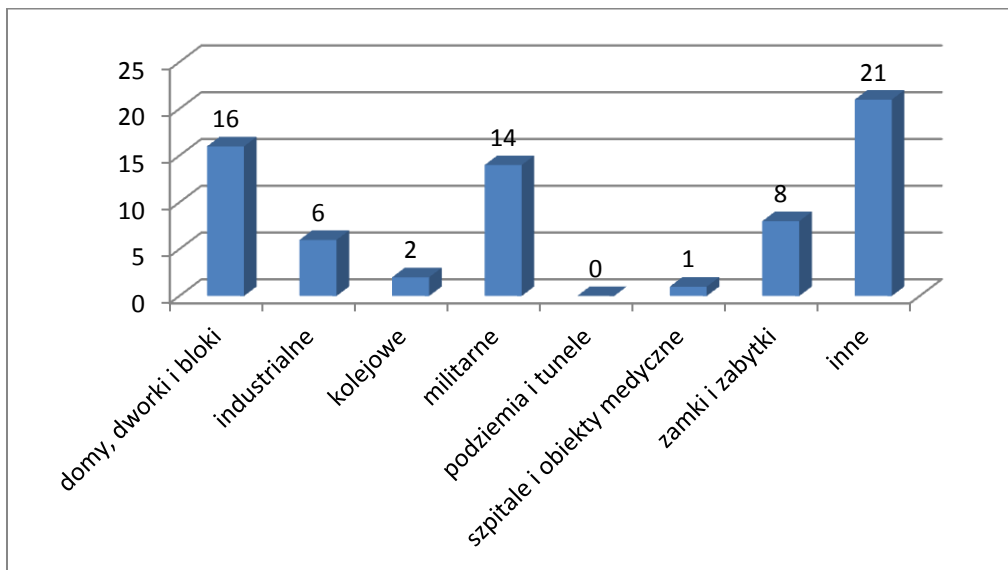
Ryc. 8. Liczba opuszczonych obiektów w poszczególnych województwach, umieszczonych w serwisie internetowym *forgotten.pl*, kwiecień 2014 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie <http://www.forgotten.pl/>²¹⁷.

Według kategorii opuszczonych obiektów w województwie warmińsko-mazurskim najwięcej miejsc (21) zaklasyfikowano do kategorii „inne”. Są to

²¹⁷ <http://www.forgotten.pl/>, dostęp online 15.04.2014 r.

głównie cmentarze, kościoły, ale też ośrodki wypoczynkowe, dawne miejscowości i inne budowle. Ponadto do bazy warmińsko-mazurskiej zostało dodanych 16 obiektów w kategorii „domy, dworki i bloki”, a także 14 obiektów o charakterze militarnym. Pozostałe to zamki i zabytki (8), industrialne (6), kolejowe (2), szpitale i obiekty medyczne (1). Nie zanotowano podziemi i tuneli (ryc. 9).



Ryc. 9. Liczba poszczególnych typów obiektów w województwie warmińsko-mazurskim, kwiecień 2014 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie <http://www.forgotten.pl>²¹⁸.

Mimo iż są to statystyki dotyczące obiektów, o których informację udostępniono w serwisie internetowym (a nie wszystkich istniejących), to i tak dają one pewien obraz, zarówno o ogromnej ilości opuszczonych i zapomnianych miejsc, jak i skali zainteresowania zjawiskiem urbexu. O wielu miejscach brak jest udostępnionych informacji, ale też wiele miejsc nie znalazło jeszcze swoich „odkrywców”. Poza tym wyżej przedstawione dane pochodzą z jednego, wszak największego i najbardziej popularnego serwisu. W Internecie pojawia się coraz więcej stron, blogów, artykułów, poświęconych urban exploration. Często eksploratorzy zakładają swoje prywatne strony i na bieżąco je uzupełniają o nowe „odkrycia”. Pierwsza rodzima strona na temat urban exploration - <http://www.opuszczone.com/> – powstała w 2004 roku. Nieco później pojawiły się kolejne witryny, jak <http://opuszczone-fortyfikacje.pl/> i <http://zrujnowane.cba.pl/>. Nazwa strony <http://opuszczone-fortyfikacje.pl/> ma swoje źródło w zainteresowaniach autora

²¹⁸ <http://www.forgotten.pl/>, dostęp online 15.04.2014 r.

z dzieciństwa, kiedy to szczególną uwagę poświęcał Poznańskim Fortyfikacjom. Obecnie na stronie, oprócz fortyfikacji, można znaleźć informacje i zdjęcia dotyczące zamków, kopalni, sztolni i innych opuszczonych miejsc w Polsce (także w województwie warmińsko-mazurskim) oraz na całym świecie²¹⁹.

Wielu eksploratorów łączy swoją pasję eksploracji opuszczonych miejsc z profesjonalną fotografią. Ich zdjęcia wydobywają piękno, magię i klimat odwiedzonych obiektów. Przykładem strony internetowej z wyróżniającą się fotografią jest <http://urbex.net.pl/>²²⁰. Galeria zawiera obiekty w podziale na kilka kategorii, m.in. obiekty przemysłowe, sanitarne, sakralne, militarne, kopalnie, podziemia, pałace, wieże ciśień. Inne serwisy o tematyce urbexu to m.in.:

- <http://www.opuszczone.com/>,
- <http://www.opuszczone.net/>,
- <http://pozamapa.pl/pppm/>,
- <http://miejsca.com/>.

Niektóre z nich zawierają informacje, nie tylko o miejscach opuszczonych i zapomnianych, ale także o obiektach działających, o bogatej historii, wyjątkowo klimatycznych, godnych uwagi. Przykładem takiego serwisu jest <http://eksploratorzy.com.pl/>²²¹ – Forum zbuntowanych poszukiwaczy. Forum powstało w 2009 roku dzięki grupie pasjonatów – eksploratorów. Jest rozbudowane o poszczególne działy tematyczne, na bieżąco aktualizowane przez użytkowników. Działy obejmują: pałace i dwory, zamki i twierdze, fortyfikacje i obiekty militarne, judaika, obiekty sakralne, cmentarze, pomniki i miejsca pamięci, koleje i wszystko co z nimi związane, obiekty przemysłowe, obiekty nieprzemysłowe, wieże ciśnień i inne, kopalnie węgla i soli, sztolnie, kamieniołomy, jaskinie, podziemia, obiekty archeologiczne, pamiątki przeszłości. Łącznie w serwisie dodanych jest kilka tysięcy obiektów w całej Polsce. W województwie warmińsko-mazurskim zdecydowanie przeważają dwory, pałace i kościoły. Wśród nich, jako warte uwagi i zobaczenia, znalazły się m.in.: klasycystyczne dwory z XIX w. w Bożęcinie (powiat Ostróda) i Glitajnach (powiat Bartoszyce), barokowy dwór w Górowie (powiat Olsztyn), dwór w Lenartach (powiat Olecko), dwór w Maciejkach (powiat Kętrzyn), pałac w Prośnie (powiat Kętrzyn), pozostałości pałacu w Topolnie Wielkim (powiat Elbląg), ruiny pałacu w Masunach (powiat Bartoszyce), ruiny pałacu w Limży (powiat Iława), ruiny późnobarokowego pałacu w Kamieńcu Suskim (powiat Iława), pałac w Drogoszach (powiat Kętrzyn), pałac w Drulitach (powiat Elbląg), ruiny kościoła w Fiszewie (powiat Elbląg), średniowieczny kościół w Przemarku (powiat Elbląg), kościół w Stradunach (powiat Ełk), neoklasycy-

²¹⁹ <http://www.opuszczone-fortyfikacje.pl/>, dostęp online 15.04.2014 r.

²²⁰ <http://urbex.net.pl/>, dostęp online 15.04.2014 r.

²²¹ <http://www.eksploratorzy.com.pl/>, dostęp online 15.04.2014 r.

styczny kościół w Radziejach (powiat Węgorzewo), barokowy kościół z cmentarzem w Nowicy (powiat Braniewo), zamek - w późniejszym czasie zaadaptowany na kościół w Bezlawkach (powiat Kętrzyn). Wśród obiektów strictly militarynych na uwagę zasługują: stary poligon chemiczny w Biskupcu, Twierdza Boyen w Giżycuku, Wilczy Szaniec w Gierłozy, bunkier kolejowy w Iławie, niedokończona niemiecka śluza na Kanale Mazurskim w Leśniewie Górnym, pozostałości po poligonie w Muszakach, bunkry niemieckie Hochwald w Pozezdrzu, Piska Pozycja Ryglowa w Pieszku, Kwatera Naczelnego Dowództwa Wojsk Lądowych w Mamerkach²²². Szczególnym zainteresowaniem cieszą się opuszczone obiekty industrialne. W województwie warmińsko-mazurskim należą do nich m.in.: browar z 1895 r. i kotłownia szpitalna w Biskupcu, tartak i zakład płyt pilśniowych i wiórowych w Rucianem-Nidzie, opuszczona cegielnia w Suchaczu. Dla zwolenników tanatourystyki cenne mogą okazać się informacje na temat zapomnianych cmentarzy. Warto wspomnieć tu m.in. o cmentarzach mennonitów w Fiszewie, Kępniewie, Markusach, Rozgarcie, Tropach Elbląskich, Szaleńcu, Wikrowie, Złotnicy, Zwierznie i Żurawcu. Pozostałości cmentarza i zrujnowany kościół, a także fundamenty domów można odnaleźć w dawnej wsi Małga, nieopodal miejscowości Kot w gminie Jedwabno (fot. 7, 8, 9). Z mapy Polski zniknęły na początku lat 50. wioski Małga, Chwalibogi, Piec, Ulesie, a na ich terenie utworzono poligon wojskowy. Miejsce ma niesamowity klimat, dodatkowo leży na skraju rezerwatu przyrody Małga. Za zrujnowaną wieżą kościoła znajdują się dwa stawy, z których wydobywano niegdyś rudę darniową. Małga słynęła dawniej z pozyskiwania i obróbki tego surowca. Śladami cywilizacji są też fundamenty domów i budynków gospodarczych oraz pozostałości po roślinności ogrodowej (drzewa owocowe, lilaki).



Fot. 3. Ruiny dawnych budynków gospodarczych w gminie Gietrzwałd, fotografia własna, kwiecień 2013 r.



Fot. 4. Ruiny dawnej zabudowy przemysłowej na terenie Olsztyna, fotografia własna, grudzień 2013 r.

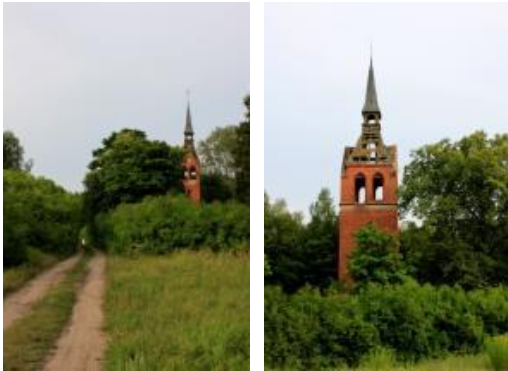
²²² <http://www.forgotten.pl/>, dostęp online 15.04.2014 r.



Fot. 5. Pozostałości po dawnym ośrodku wypoczynkowym w Rudziskach Pasymskich, gmina Pasym, fotografia własna, marzec 2012 r.



Fot. 6. Budynek gospodarczy na terenie zabytkowego założenia dworskiego w Komorowie, gmina Łukta, fotografia własna, czerwiec 2012 r.



Fot. 7-8. Wieża zrujnowanego kościoła ewangelickiego w dawnej wsi Małga, gmina Jedwabno, fotografia własna, sierpień 2012 r.



Fot. 9. Pozostałości fundamentów po dawnych chatkach w dawnej wsi Małga, gmina Jedwabno, fotografia własna, sierpień 2012 r.

Przykładów opuszczonych, zapomnianych, niosących pewną tajemnicę miejsc można podawać jeszcze wiele. Na pewno osoby zainteresowane tematem nie będą mieć problemu z uzyskaniem najważniejszych informacji, z uwagi na to, że w Internecie nie brakuje stron poświęconych urban exploration. Oprócz przykładów miejsc, które warto odwiedzić i zamieszczonych zdjęć, można tam znaleźć praktyczne porady dotyczące tego, jak przygotować się na wyprawę, informacje o stopniu atrakcyjności miejsca i jego dostępności.

Podsumowanie

Urban games i urban exploration są to zjawiska o odmiennym charakterze. Gry miejskie, praktycznie w każdej formie, są w zasadzie formalnym elementem

promocji lokalnego dziedzictwa. Często stają się produktem komercyjnym. Wyjątek stanowi forma gier terenowych, jaką jest geocaching, która podobnie jak zjawisko urbexu, jest mniej formalna, a czasami nawet nielegalna (zwłaszcza w przypadku eksploracji miejskiej). Niemniej jednak obie formy turystyki mają wiele wspólnego:

- stanowią formy „wielkich odkryć”, a odkrywanie niezbadanego cieszy się dużym zainteresowaniem, niesie ze sobą tajemnice i niezwykle emocje;
- najczęściej pośrednio generują dochód z ruchu turystycznego („gracze” i eksploratorzy podczas swoich wypraw korzystają z usług gastronomicznych i noclegowych, a przy okazji także innych atrakcji);
- z zasady stanowią formy turystyki, będące w zgodzie ze środowiskiem – zarówno wśród „graczy”, jak i eksploratorów, panują zasady dbania o środowisko, sprzyjające turystyce zrównoważonej. Warto tu wspomnieć o cyklicznie organizowanych spotkaniach społeczności geocachingowej, dotyczących ochrony środowiska, a także o rozbudowanym regulaminie, dotyczącym zasad nieingerowania w środowisko naturalne, zarówno podczas ukrywania, jak i poszukiwania skrytek.
- stanowią formę promocji lokalnego dziedzictwa;
- często się przenikają – uczestnicy gier miejskich są również zwolennikami eksploracji miejskiej i odwrotnie;
- w obu formach turystyki ważną rolę odgrywa analiza zdjęć satelitarnych, dokumentów i map archiwalnych;
- poprzez wykorzystanie wolontariackiej informacji geograficznej i tworzenie map partycypacyjnych kształtowana jest postawa obywatelska – zjawisko ma wymiar edukacyjny i społeczny;
- rozwojowi obu form turystyki sprzyja rozwój informatyzacji społeczeństwa, technologii informatycznych - narzędzi do projektowania gier i map (w tym GIS) oraz szeregu narzędzi umożliwiających i ułatwiających grę (smartfony, tablety, GPS), specjalnie przygotowane strony internetowe do wyświetlania na urządzeniach mobilnych w trybie online i offline, specjalne aplikacje na telefony komórkowe. Przykładem może być innowacyjne wykorzystanie aplikacji Gis&Go firmy Esri (aplikacja powstała z inicjatywy stworzenia z wykorzystaniem GIS’u mapy atrakcyjnych turystycznie miejsc na terenie całej Polski) lub wykorzystanie platform Systemu Informacji Przestrzennej, zwłaszcza modeli 3D, do organizacji gier miejskich – takie zamierzenia są

w Toruniu, gdzie uczestnicy poruszając się wśród modeli trójwymiarowych, będą szukali oznaczonych punktów.

Jaka jest przyszłość omawianych form turystyki? Gry miejskie mają duży potencjał i szansę rozwoju ze względu na aktywne uczestnictwo w nich społeczeństwa oraz połączenie rozrywki, edukacji, rywalizacji i integracji. Dzięki temu mogą stanowić skuteczny produkt promocyjny miast i mniejszych miejscowości. Dotyczy to zwłaszcza gier okazjonalnych, organizowanych przy okazji jakichś wydarzeń, promujących lokalny produkt. Z pewnością szansą dla regionu Warmii i Mazur jest wykorzystanie lasów, parków i innych terenów zieleni jako „planszy gry” i propagowanie w ten sposób turystyki zrównoważonej, przyjaznej środowisku. Szansą są również gry angażujące mieszkańców w kreowanie publicznej przestrzeni – mogą bowiem stanowić ważny element partycypacyjnego planowania przestrzennego.

Wciąż jednak w województwie warmińsko-mazurskim liczba organizowanych gier miejskich jest jeszcze mała. Poza tym informacja o organizowanych tego typu przedsięwzięciach, czy też grach stałych – dostępnych questach, jest w małym stopniu rozpowszechniona. W przypadku stałych gier terenowych, służących promocji miast i gmin, wszelkie foldery z questami, zagadkami i szlakami powinny być dostępne do pobrania bezpośrednio na stronach konkretnych gmin, tak jak ma to miejsce np. w Poznaniu.

A czy taka forma turystyki, jak urban exploration, ma szansę przyjąć się na szerszą skalę? Z pewnością tak, ale przy takiej ilości informacji, jaką można uzyskać z internetowych portali, może zmienić swój charakter. Rozpowszechniona informacja o miejscach ukrytych, niemal niedostępnych, może spowodować, że staną się one celami „pielgrzymek” wielu turystów. Zjawisko urban exploration, które wiąże się obecnie z magią, tajemniczością, mrocznością, a także zaskoczeniem i adrenaliną, może przekształcić się w zwykłą przewidywalną turystykę „przewodnikową” i komercyjną. Wzrost intensywności odwiedzanych miejsc, zwłaszcza przez „pseudo-eksploratorów”, zagraża żywotności obiektów, może sprzyjać zjawisku wandalizmu. Z drugiej strony mówi się o samoistnej degradacji i niszczeniu obiektów, o braku zainteresowania nimi przez ich właścicieli i zarządców. Ale czy wzrost zainteresowania przez odpowiedzialne podmioty służyłby zjawiskowi urbexu? Jest to pytanie retoryczne, ale jedno jest pewne. Należy zrobić wszystko, aby to zainteresowanie ukierunkowane było na przywrócenie obiektom o najwyższej wartości historycznej ich dawnej świetności.

Podsumowując, należy odpowiedzieć na pytanie, czy i w jakim stopniu zjawiska takie jak gra miejska czy eksploracja miejska, mogą realizować wymienione w dokumentach regionalnych wizje i cele strategiczne? Przedstawione formy turystyki niszowej, a zwłaszcza gry miejskie, które w wielu przypadkach są bezpośrednio ukierunkowane na promocję i mają charakter promocyjny, realizują lub mogą

realizować cele strategiczne w obszarze turystyki. Należą do nich przede wszystkim: racjonalne wykorzystanie natury i zasobów naturalnych, kreatywność w przestrzeni, rozszerzenie katalogu innowacyjnych usług, edukacja obywatelska oraz wzmocnienie aktywności społeczeństwa na rzecz rozwoju lokalnego.

Bibliografia

Ekoturystyka i odkrywanie dziedzictwa. Zbiór dobrych praktyk, (red.) Zareba D., Kraków 2008.

Goodchild M. F., *Citizens as sensors: the world of volunteered geography*, „GeoJournal” 2007, nr 69(4), s. 211-221.

Prinke R. T., *Turystyka symboliczna. Zachowania rytualne w aksjologii podróży* [w:] *W kręgu humanistycznej refleksji nad turystyką kulturową*, (red.) Kazimierzczak M., Poznań 2008, s. 59-71.

Kowalczyk A., *Geografia turystyki*, Warszawa 2000, s. 263.

Robinson M., Novelli M., *Niche tourism: An introduction* [w:] Novelli, M. (red.), *Niche tourism. Contemporary issues, trends and cases*, Elsevier, Oxford 2005, s. 1-14.

Strategia Marki Województwa Warmińsko-Mazurskiego na lata 2014+, Poznań-Olsztyn-Warszawa 2012-2013.

Strategia Rozwoju Turystyki Województwa Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2010.

Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2025, Olsztyn 2013.

<http://www.bestquest.pl/>, dostęp online 10.04.2014 r.

<http://eduquesty.pl/>, dostęp online 10.04.2014 r.

<http://www.eksploratorzy.com.pl/>, dostęp online 15.04.2014 r.

<http://www.forgotten.pl/>, dostęp online 15.04.2014 r.

<http://www.geocaching.pl/>, dostęp online 15.04.2014 r.

<http://lenso.info/>, dostęp online 15.04.2014 r.

<http://www.mhe-elk.pl/files/gramiejska.pdf>, dostęp online 10.04.2014 r.

<http://www.opuszczone-fortyfikacje.pl/>, dostęp online 15.04.2014 r.

<http://questing.pl/>, dostęp online 10.04.2014 r.

<http://www.rowerowy.olsztyn.pl/>, dostęp online 15.04.2014 r.

<http://www.tour.mazurskiemorze.pl/>, dostęp online 15.04.2014 r.

<http://urbex.net.pl/>, dostęp online 15.04.2014 r.

